ISSN 0130-7037

Наука і суспільство

10 '90

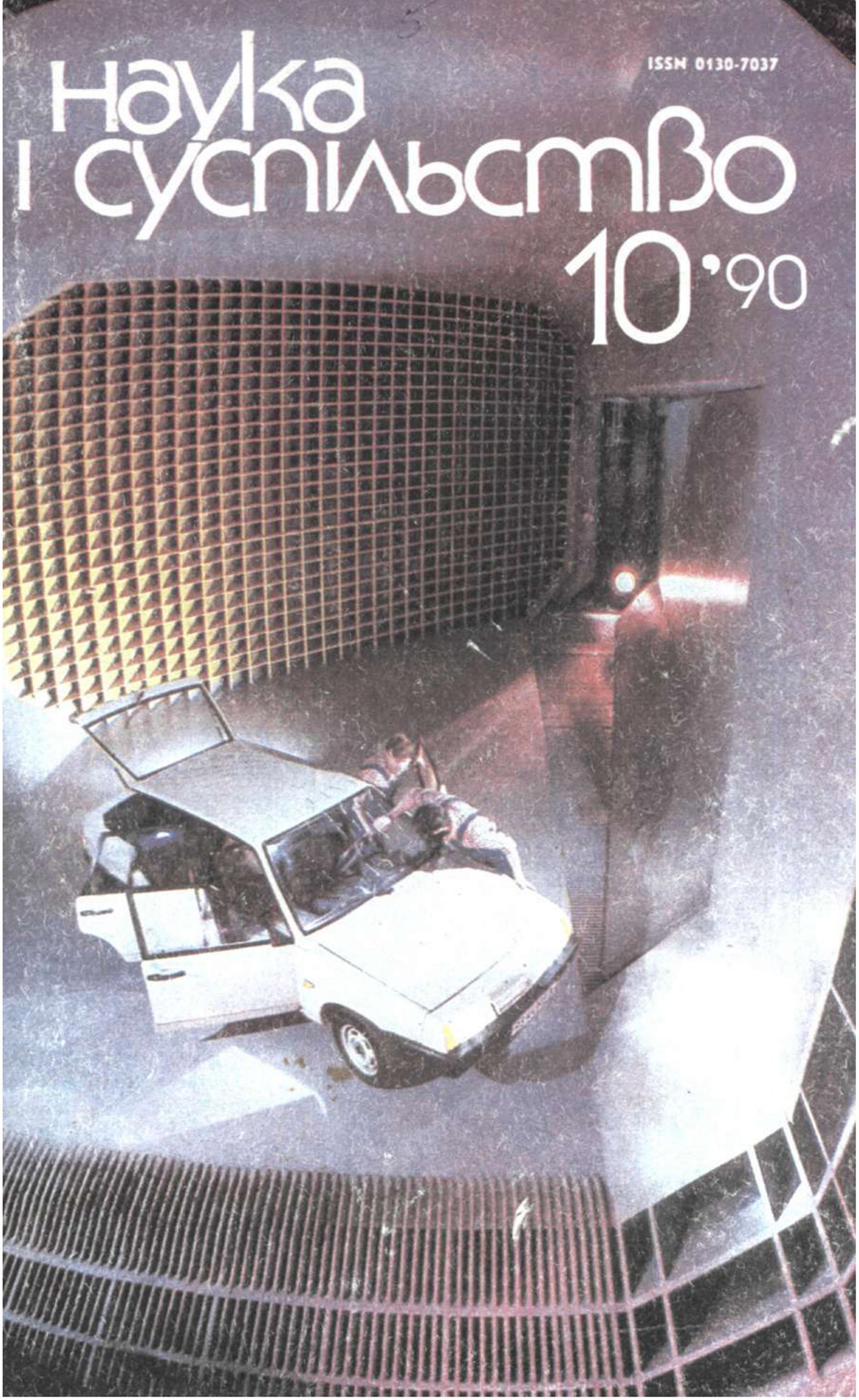

Лариса МАСЕНКО:

— Потужна течія української народної мови на підступах до міста була перекрита, внаслідок чого не зміг утворитися міський розмовний варіант української мови. Натомість в українських містах насаджувалася російська мова, у свою чергу позбавлена на цій території живильної сили рідного мовного підгрунтя. І що ж? У містах Центральної і Східної України, в тім числі у столичному центрі, утворилася специфічна безнаціональна культура, задушлива атмосфера міщанської бездуховності, національного нігілізму. Втрата масового носія української мови робить сьогодні завдання українізації значно складнішим, ніж у 20-ті роки. На захист української мови повинен стати весь державно-адміністративний апарат, тим більше, що політика мовного планування, адміністрування, спрямована на захист національної мови,— звичайні явища в усіх цивілізованих країнах.

Статтю кандидата філологічних наук, старшого наукового співробітника Інституту мовознавства АН УРСР Ларисси МАСЕНКО **читайте на стор. 14.**

Пролетарі всіх країн, єднайтеся!

ЖОВТЕНЬ 1990

НАУКА І СУСПІЛЬСТВО

Щомісячний науково-популярний журнал товариства «Знання» Української РСР

Заснований у серпні 1923 року.

Видавництво «Радянська Україна» Київ.

© журнал «Наука і суспільство», 1990

У НОМЕРІ:

2 **Резонанс**

4 КУДИ ПОДІТИ ВІДКРИТТЯ? Лист Голові Верховної Ради УРСР

8 ПОПОВ Б. НАЦІОНАЛЬНЕ ЖИТТЯ. Що ми вкладаємо у це поняття?

12 **У лабораторіях учених**
САФРОНОВ В. МАЛЮНОК НЕВРОЗУ

22 БРОВЧЕНКО Л. ТРЕТЄ ДОСЯГНЕННЯ ВІКУ

14 МАСЕНКО Л. КОРІНЬ І КРОНА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

17 **Банк ідей**

18 **Проекти. Загадки. Гіпотези**
СОРОКА С. РАЙ — БАТЬКІВЩИНА ЛЮДСТВА?

20, 25, 82, 83 **Мозаїка планети**

26 КРИКУН Ю. КРОК ДО КОСМОДРОМУ. Закінчення публікації.

30 ГУЛЕНКО В. СОЦІОНІКА. Практичні поради.

32 БІБЛІЯ. Глави з «Нового завіту»

36 **«Гіперболоїд».** Клуб для юнацтва.

40 **Національна символіка України**
СЕРГІЙЧУК В. КОЗАЦЬКИЙ ПРАПОР

42 ГОЛОВАНЕНКО В. ГІЛОЧКА З КОРАЛОВОГО РИФУ

44 **Чудеса! Давайте розберемося...**
АСИПОВА К. СФОТОГРАФУВАТИ... ДУМКУ

46 **Мистецький словничок**

48 **Біля домашнього вогнища**

50 РІГЕЛЬМАН О. ЛІТОПИСНА РОЗПОВІДЬ ПРО МАЛУ РОСІЮ

55 СЕЛЕЦЬКИЙ А. РОЗПЛАТА ЗА ВІДДАНІСТЬ. До причин самогубства М. Скрипника

59 ВИННИЧЕНКО В. ВІДРОДЖЕННЯ НАЦІЇ.

74 ЧИТАЧАМ ЖУРНАЛУ 1991 РОКУ

80 **Доброго вам здоров'я**

86 **«Сміхофразотрон»**

Життя та праця селянина влітку

До питання про маніпуляції з часом

Ось ми й повернулися до нормального часового ритму. Селяни від самого введення «літнього часу» (ЛЧ) протестували проти нього, адже робочі години у них тривали практично весь світловий день.

У чому ж суть проблеми? Досі не доводилося зустрічати в українській пресі серйозних публікацій, які б з наукових позицій відстоювали або спростовували проблему. Саме через це вирішив я за допомогою відносно великої вибірки мешканців сіл Київської області провести соціологічне опитування.

Об'єктом дослідження стали працівники полів, ферм, водії, механізатори, будівельники, інженерно-технічні працівники, керівники середньої ланки.

Досі жодного разу не доводилося мені так гостро відчути зацікавленість, як при з'ясуванні проблеми літнього часу. Без будь-яких умовлянь люди сходилися докупи на фермі, в полі, на стані механізаторів, в їдальні чи біля магазину, запрошували до компанії перехожих і надзвичайно заінтересовано відповідали на запитання запропонованої анкети.

Умовні позначення: (+1) — «так», (0) — «не знаю», (—1) — «ні».

№№ п/п	Зміст запитання	Чоловіки						Жінки					
		виробничники			службовці			виробничники			службовці		
		+1	0	—1	+1	0	—1	+1	0	—1	+1	0	—1
1.	Переходом на Л. Ч. задовол.	26	6	68	24	—	76	13	—	87	41	—	59
2.	Л. Ч. підвищує настрій, впевненість у своїх силах	12	—	70	27	—	73	4	—	96	8	—	92
3.	Л. Ч. — шкідливий для людини	74	9	17	74	26	—	84	3	13	77	9	14
4.	При Л. Ч. погіршується пам'ять	55	10	35	50	25	25	77	7	16	45	36	19
5.	Л. Ч. сприяє покращенню сну	15	—	85	—	—	100	3	—	97	13	—	87
6.	Л. Ч. сприяє покращенню апетиту	12	—	88	—	—	100	10	—	90	11	—	89
7.	При Л. Ч. виникає кволість, сонливість, роздратованість	68	9	23	53	—	47	96	3	1	58	6	36
8.	В Л. Ч. погіршуються стосунки з начальством, колегами, членами сім'ї	75	6	19	50	—	50	78	11	11	51	22	27
9.	В Л. Ч. підвищується працездатність, продуктивність праці	9	3	88	40	—	60	7	3	90	22	9	69
10.	Л. Ч. дозволяє більше уваги приділяти вихованню дітей	20	13	67	48	—	52	23	5	72	41	4	55
11.	Л. Ч. не викликає в мене ніяких змін в труді, ритмі, самопочутті, здоров'ї, житті	58	—	42	52	—	48	20	—	80	51	13	36
12.	Важко звикнути до Л. Ч. перших 2—3 тижні	36	10	54	50	—	50	44	10	46	63	5	32
13.	В Л. Ч. значно перевтомлююсь	70	10	20	77	—	23	100	—	—	72	6	22
14.	Не можу дочекатися, коли, нарешті, назавжди, або хоча на наступну зиму відмінять Л. Ч.	65	3	32	76	—	24	86	4	10	82	5	13

Актуальність порушеної проблеми можна, очевидно, пояснити її значущістю для кожного опитуваного напередодні введення у країні літнього часу на черговий сезон (друга половина березня 1990 р.).

Отже, з метою об'єктивнішого висвітлення даної проблеми сільським трударям запропонували у вигляді готових відповідей 22 «провокуючих» запитання позитивного, негативного та подекуди «байдужого» характеру, розміщених в анкеті вперемішку.

Усього анкетним опитуванням охопили 175 чоловіків і 265 жінок, з яких службовці становлять відповідно 20 і 110 чоловік. Решта — 310 чоловік, тобто по 155 чоловіків і жінок,— представники суто виробничої сфери.

Така методика, як нам здається, дала змогу значно знизити ймовірність впливу суб'єктивного фактора щодо відповідей опитуваних і простежити ставлення мешканців села до літнього часу.

Зупинимося лише на найсуттєвішій частині даних, одержаних при опитуванні. Передусім, пропонуємо читачеві поглянути на результати, що зведені в таблиці.

Одержані в процесі анкетного опитування жителів села дані, бесіди з рядовими робітниками, спеціалістами та керівниками свідчать про те, що людям дошкуляє, окрім пересунутої на теплий сезон року години, ще й диктаторська повинність, неповага до їхньої думки, нав'язаність будь-чого «зверху». І якщо до 1985 року подібні «нововведення» сходили їх ініціаторам з рук, то тепер, у пору демократичних процесів та гласності безслідно пройти не може. Про що й засвідчило рішення парламенту України.

Євген ВЕРЕЩАК,
старший науковий співробітник НДІ психології, кандидат психологічних наук.

«Рубль» чи карбованець?

Державний суверенітет України і добробут її народу стануть можливі лише за умови, що республіка матиме свою валюту — це аксіома.

Запровадження власної грошової одиниці, а отже банківської та кредитної системи — найскладніша проблема сучасної економіки і політики. Чимало економістів навіть не готові до розмови з цього питання. Якщо коротко, то на побутовому рівні можна навести таку аргументацію необхідності свого карбованця (гривни): це потрібно для того, щоб захистити республіканський ринок, насамперед ринок товарів народного споживання, від «покупантів» з інших регіонів. Наші магазини порожні не тільки тому, що погано працює промисловість, але й тому, що товари скуповують заможні «гості» й вивозять за межі республіки. Є різні шляхи захистити ринок. Наприклад, продавати всі більш-менш дефіцитні товари тільки на підприємствах і в організаціях, за паспортами чи візитними картками. Такі заходи вже введені в Прибалтиці, Москві та інших регіонах, а от український республіканський ринок поки захисту не має.

Ці заходи, по-перше, економічно малоефективні — вимагають додаткового транспорту, паперу, людських ресурсів, а по-друге — не демократичні. Історичний досвід свідчить, що талони ведуть до диктатури, а повноцінні гроші — до демократії.

Другий аргумент за введення національної грошової одиниці полягає у тому, що емісія грошей за межами України може знецінити (що й відбувається нині) будь-які економічні результати праці. Річ у тім, що гроші можна заробляти, а можна й просто отримувати за допомогою «друкарського верстата», тобто емісії, що й робиться в багатьох регіонах СРСР.

І нарешті, останній аргумент, у стратегічному плані він — найважливіший. Сучасні економічні теорії і практика таких країн, як США, Японія, Англія, доводять, що головним ланцюгом економічної політики держави є фінансова і грошова політика. Навіть інфляція на 90 процентів залежить від грошової політики уряду. Річ у тім, що зростання цін та інфляція в цілому є атрибутом не ринкової системи, а грошової емісії. У США, наприклад, за останні десять років можна спостерігати помірну (2—4 проценти) інфляцію при ринкових методах ціноутворення і жорсткому контролі за кількістю грошей в обігу. В СРСР, навпаки, темпи інфляції зростають рік у рік (1990 року, за моїми розрахунками, вона становитиме 10—12 процентів) при централізованому контролі за цінами й заробітною платою, неспроможністю уряду контролювати кількість грошей в обігу. Отже, необхідно контролювати й обмежувати не стільки ціни й заробітну плату, скільки емісію грошових і кредитних ресурсів. Але виникає питання: чи зможе це зробити уряд СРСР? Увесь історичний досвід, рівень економічної культури та банківської інфраструктури свідчать: найближчим часом — не зможе.

Крім того, якщо Україна хоче інтегруватися в світову економічну систему, прилучитися до західної економічної спільності, то вона повинна мати конвертабельну валюту. І знову виникає запитання: чи зможе СРСР за короткий час зробити свій «рубль» конвертабельним? Відповідь також очевидна: ні, не зможе.

Отже, якщо Україна не буде мати власної валюти, всі думки про сучасну економіку, про власну економічну політику будуть марними. Та й узагалі історичний досвід таких країн, як Японія, Південна Корея, Сінгапур, свідчить, що не можна зробити економічний ривок без радикального оновлення фінансово-кредитної системи.

Звичайно, є аргументи і проти власних грошей. Зокрема, майже всі московські економісти наводять такий: якщо республіки будуть мати свої гроші, то й області (а в Росії вони більші, ніж деякі республіки) також запроваджуватимуть свої гроші. А це —

абсурд: такого в світі нема. Не варто навіть критикувати цю позицію.

Інший аргумент. На Заході готуються впровадити єдину валюту, та й нині там уже діє європейська валюта — ЕКЮ. Справді, такий проект є. Але, по-перше, ЕКЮ — це номінальна грошова одиниця і формується вона на базі національних валют. Так буде й надалі. До речі, я вважаю, що й Україна, якби вона мала свою валюту, могла б узяти участь у формуванні валюти Західної Європи і вступити до Спільного ринку.

Теоретично в СРСР може функціонувати єдина валюта лише за умови незалежного банку, керівництво яким здійснювалося б представниками всіх республік, а рішення приймалися б на засадах консенсусу. Але це можливе лише тоді, коли республіки стануть суверенними, а Союз із федерації перетвориться на товариство.

Звичайно, запровадження національної грошової одиниці має й певні недоліки, особливо першого року їх застосування. Це пов'язано насамперед з торговельними операціями із союзними республіками. Ситуація буде така ж, як у РЕВ, тобто першого року чи двох пануватимуть бартерні операції. Але розрахунки можна вести у доларах. Окрім того, українська валюта має стати конвертабельною за 2—3 роки.

Інша проблема — сам механізм впровадження нової грошової одиниці. Є два підходи. Перший — поступово витісняти рубль, тобто застосувати концепцію паралельних валют. Другий — радикально, за один день замінити знецінені рублі на нову валюту у межах України. До речі, така акція дасть змогу вилучити з кишень мафіозних структур 5—10 мільярдів карбованців. До того ж, нині є змога обміняти всі чесно зароблені гроші, а за 2—3 роки, побоююсь, великі суми будуть обмінюватись із заниженим коефіцієнтом.

Олександр САВЧЕНКО,
кандидат економічних наук.

Куди подіти відкриття?

Голові Верховної Ради УРСР

від журналіста Н. СУКМАНСЬКОЇ

Рівно тридцять років пишу про науку. Певно, немає на Україні великої дослідницької установи, де б не довелося мені побувати. І можу стверджувати: різних учених, навіть протилежні особистості, об'єднує одна турбота, одна туга. Вона сформульована у заголовку: куди подіти відкриття?

Заради істини треба зауважити, що туга ця деякою мірою одвічна і надто властива представникам фундаментальної науки, теоретикам. Ще хтось із великих фізиків сказав: люблю рубати дрова — одразу видно результати своєї праці.

Але доля радянського вченого особлива. Його ідеї, його далеко не теоретичні відкриття просто нікому не потрібні. Є такі, про які писалося багато років тому, і вони досі ніде широко не застосовуються. Втім, за кордоном застосовуються. Ну, приміром, перше, що спало на думку: безперервна розливка сталі. Народилася у нас — застосовується широко в Японії та інших високорозвинених країнах.

Ясна річ, учений, що зробив відкриття, звертається до преси вже на грані відчаю, перебравши всі інші варіанти привернути увагу до своєї роботи. Увагу тих, хто в нашому суспільстві вирішує: дати життя новому досягненню чи ні. Журналіст, людина від природи допитлива, охоче пише про наукове відкриття. І одразу... бере на себе частину комплексу неповноцінності вченого. Бо публікації в нашому суспільстві ще менше потрібні, ніж наука. Вони спонукають до якихось дій, а хто прагне зайвого клопоту за ті ж самі гроші?..

Мені прикро, коли лають науку: вона не винна. Навіть усе те, що відкрито в нашій країні, а застосовується за кордоном, не дає нам морального права сварити вчених.

У США за будь-яку ідею, навіть якщо вона не використовується в даний момент, платять величезні гроші. У нас же...

Пам'ятаю, як мій чоловік, тоді ще молодий учений, повернувся абсолютно приголомшений з якогось наукового семінару, де він дозволив собі таку розкіш, як висловити нові наукові ідеї. Йому відверто сказали: а кому вони потрібні? Хто їх впроваджуватиме?.. Причину такого ставлення до ідей чітко й цинічно сформулював ще в 20-ті роки нарком освіти А. В. Луначарський: «...Якщо в спеца якогось, наприклад, інженера, багато ідей, це гірше, бо ці ідеї заважають використати достатньою мірою для роботи такий елемент. А от коли в нього немає ніяких ідей, тоді його можна пустити в роботу»...

Цього разу мене змусила взятися за перо цілком конкретна справа, яка обіцяє переворот у нашій економіці. Мільярди карбованців економії. До того ж учений, який відкрив закони розвитку обчислювальної техніки, написав про це в листі на ім'я М. С. Горбачова. Лист, як і прийнято у нас, до рук Генерального секретаря не потрапив, а повернувся до Інституту кібернетики АН УРСР, де працює автор відкриття — доктор технічних наук Євген Іванович Брюхович — і був сприйнятий тими, хто не знає суті справи, як скарга.

Власне, про все це написано в № 2 нашого журналу за поточний рік. Публікація називалася «Відкрито нові закони, або Історія написання одного листа». Пішли відгуки, усні та письмові. Але знову ж таки від учених, які мало що вирішують у суспільстві.

Є. І. Брюхович прагне лише одного: допомогти нашій економіці вийти з кризи.

Шановний Голово Верховної Ради УРСР!

Не пошкодуйте часу на цей невеликий матеріал: а раптом і справді тут наш порятунок?.. Крім того, ви зможете зрозуміти не лише суть справи, а й становище вченого в нашому суспільстві. Втім, не лише вченого...

Отож, пропоную вашій увазі інтерв'ю з доктором технічних наук Є. І. Брюховичем.

— Євгене Івановичу, ви так і не одержали ніякої відповіді на свій лист до М. С. Горбачова!

— Ні. В експедиції ЦК КПРС одразу сказали, що ніякої відповіді не буде. Уявляю собі, як довго там думали, що робити з таким матеріалом. Адже то була не скарга, а наукова робота, як з'ясувалося, малодоступна навіть для спеціалістів, не кажучи вже про працівників ЦК. Та оскільки в тексті мого листа часто траплявся термін «обчислювальна техніка», його відправили у Державний комітет з обчислювальної техніки та інформатики. А звідти — згідно зі старими канонами — в наш інститут. І пішов розголос, що я написав скаргу на ім'я Горбачова. Мені прямо в очі почали говорити працівники інституту: «Як же ви могли таке вчинити? Адже 20 років працюєте в інституті! Ми від вас такого не чекали!» Я ніяк не міг зрозуміти, який же злочин вчинив. Наче все робив в інтересах країни — і... на тобі!

— А сьогодні ви б написали такого листа!

— Я думав про це. Не написав би. Мені дружина каже: напиши тепер Президентові країни. Тим більше, що була заява у пресі: Президент дав вказівку своїй раді дуже уважно ставитися до листів, що надходять на його ім'я. Здавалося б, це привід. Та й одержані нові матеріали, яких раніше не було, саме в практичному аспекті. І стало зовсім ясно, що без цих матеріалів нам нема чого сподіватися інформатизувати суспільство. Для мене це очевидно. Я спершу гадав, що проблема полягає лише в тому, щоб знизити собівартість інформаційного продукту. До того ж це зниження настільки велике, що виробництво його буде максимально рентабельним. Але з'ясувалося, що цього замало. Наша країна може одержати лише у сфері інформаційного виробництва економію, еквівалентну десяткам, а то й сотням мільярдів доларів.

Отже, я маю підстави звернутися до Президента країни. Але мені так важко дався мій перший лист... І що я напишу Президентові? Що я вже один раз з аналогічним листом звертався до Генерального секретаря? Тим більше, що з Державного комітету з обчислювальної техніки та інформатики прийшла у ЦК КПРС відповідь: «Підтримуємо й схвалюємо». Сталося це ще задовго до того, як мене слухали на вченій раді. Підтримка й схвалення на тому й закінчилися. І як згадаю, що я пережив тоді, відверто скажу: рука не піднімається писати...

Ситуації, в якій я опинився, не позаздриш: з одного боку — не вважайте це гучними словами — я відчуваю громадянську відповідальність за те, що відбувається. А з іншого — мене поймають чисто людські почуття. Те вроджене почуття самозбереження, яке є в кожної людини. І я не знаю, що робити: писати не наважуюсь, а не писати теж більше не можу.

Є ще одна біда. На жаль, у науковій сфері дуже негативно сприймають звернення до засобів масової інформації. Вважають, що така людина прагне зажити собі якийсь політичний капітал.

З журналом «Наука і суспільство» трохи легше, бо це орган товариства «Знання». Але тут інше непокоїть. І певний, що ті, від кого залежить доля економіки, ваш журнал не читають, так само як і наукові видання. Тоді для чого писати? Щоб продемонструвати свій розум? Абсурд!

Я відчуваю задоволення від того, що пишу, бо науковці позитивно реагують на мої ідеї та позицію. Дзвонять, пишуть. Але ж від їхньої думки абсолютно нічого не залежить. Рішення ухвалюють інші сфери.

Нас часто через засоби масової інформації той же Горбачов закликає мати свою громадянську позицію. Я її маю. Мені приємно, що є вчені, які її підтримують, це для мене багато важить. Редакція журналу «Керуючі системи та машини», зокрема її відповідальний редактор М. М. Онопрієнко, також зайняли певну позицію тим, що друкують мої статті. Але далі цього справа не зрушила. Тим часом я одержав результати, які мене самого приголомшили.

— Що саме?

— Почав аналізувати собівартість інформаційного продукту, оскільки ми все робимо для економіки. І коли крок за кроком, на математичній основі розташував усі обчислення, з'ясувалося — жодне не бездоганне з погляду економіки, і в ЕОМ ми використовуємо найгірші з них. Мені вдалося розробити систему, яка забезпечує максимальний економічний ефект. Ще одна обставина. Вся політекономія капіталізму грунтується на процесі заміщення живої праці колишньою. Інакше кажучи, місце живої праці заступають результати праці колишньої — автомати, різні механізми.

Коли капіталіст бачить, що йому загрожують збитки, він передусім починає оновлювати засоби виробництва. Звідси всі досягнення, які нас вражають: японська роботизація, автоматизація. Ми майже не бачимо на виробництві людей. Основний ефект — зниження собівартості продукції, економія часу...

Система проблемно орієнтованих обчислень та організації обчислювальних систем, яку я запропонував (про це докладно розповідалося в № 2 «Науки і суспільства»), дає величезний економічний ефект. Навіть не наважуся сказати, який саме, аби мене не оголосили безпідставним мрійником.

Унікальність явища полягає в тому, що в особі обчислювальних засобів людина має знаряддя праці, всередині якого відбуваються процеси, що визначаються складним переплетінням об'єктивних економічних та психологічних законів. Дія кожного з них має абсолютно певну спрямованість, а спільний їх прояв створює складний механізм розвитку засобів розумової праці. При цьому вимальовується об'єктивна неминучість руху обчислювальної техніки до найрозвиненіших форм суспільної праці, застосовуваних у сфері матеріального виробництва. Сьогоднішній її стан дає змогу твердити, що обчислювальні засоби перебувають напередодні промислового перевороту. Цим терміном у політекономії позначений перехід від мануфактурної форми виробництва до фабричної, коли кооперація людей поступилася місцем кооперації машин. Промисловий переворот в обчислювальних системах об'єктивно неминучий. Він супроводитиметься тим же процесом заміщення, але кооперації не людей, а їх замінників — мікропрограмних автоматів, оскільки саме вони виконують людські функції з допомогою своїх знарядь праці — операційних автоматів.

Закони, які я пізнав, передбачають майбутній хід розвитку обчислювальної техніки. Це й дало змогу розробити схему обчислювальної системи — такої, ніби в ній уже здійснився промисловий переворот. Економічні результати від її впровадження будуть такими ж, які забезпечив промисловий переворот XVIII—XIX століть. Йдеться про гранично високу продуктивність праці людей там, де вона залежить від обчислювальної техніки.

Крім того, до надзвичайно низького рівня впаде собівартість інформаційної продукції. Співвідношення тут приблизно таке: якщо розв'язання задачі на сучасних ЕОМ коштує 100 крб, то на обчислювальній системі, де вже здійснився промисловий переворот, витрати становитимуть менше копійки. Підраховано, що при розв'язанні такої кількості задач, яка вимагатиме від тисячі до ста тисяч найсучасніших машин, економія становитиме від майже 800 мільйонів до майже 80 мільярдів карбованців. При цьому вартість лише обчислювальних систем знизиться практично настільки, скільки ми зекономимо часу. Це матиме колосальні наслідки для всієї країни. Зниження собівартості виробництва інформації за рахунок економії часу приведе до зниження вартості обчислювальної техніки. Не треба бути спеціалістом, щоб зрозуміти: країна одержить ту економію, яку вона нині просто не бачить. Виходить, я один це усвідомлюю? Що ж тоді мені робити зі своїми громадянськими почуттями?..

Якби я знав, що мої наукові статті читають ті, хто має сприйняти й оцінити цю інформацію, я б міг сподіватися на якісь наслідки. Я хочу, щоб люди, які приймають державні рішення, звернули увагу на мої роботи. Адже дедалі більше

й більше спеціалістів приходить до висновку, що обчислювальна техніка зайшла у глухий кут. А я побачив вихід із цієї безвиході. Навіть не вихід, а прорив. Ідеться не про якусь ідею. Ідею можна запропонувати й іншу. Обгрунтована закономірність, неминучість того, що саме так і має бути.

В обчислювальній техніці діють ті ж закони, що й на виробництві. Мені кажуть: це ваша теорія. Ні, не теорія. Теорія — це те, що я розробив сам. Спершу народжується гіпотеза, вона перевіряється, і створюється теорія. В даному разі нічого такого не сталося. Не було ніякого конструювання теорії. А що ж було? Позиція дослідника, який опинився в ролі спостерігача. Спостерігача того, як багато десятків тисячоліть розвивалася обчислювальна техніка. Але це позиція не пасивного, а активного вченого, який сприймає інформацію, нагромаджену протягом тисячоліть. Я нічого не розробляв, а просто дістав інформацію. Це, мабуть, найважче зрозуміти людям.

Основне завдання науки — пізнання істини. Я переконався в тому, що це мало хто розуміє. Шкода! То не докір, а констатація обставин. Ніхто практично не намагається оцінити міру моєї правоти.

— А позиція вашого інституту щодо ваших робіт так і залишилася індеферентною?

— Керівництво інституту — ті ж самі вчені, про яких іде мова. Отже, їм властиві ті ж самі риси. Сказати, що я виділяюся з цього середовища якимись особливими якостями чи інтелектом, не можу. Але обставини склалися так, що я розумію те, чого не розуміють інші.

Коли визнали наше відставання в галузі обчислювальної техніки, почали говорити про те, що її необхідно вивести на світовий рівень. Але не можна доганяти США у галузі виробництва обчислювальної техніки, бо це буде одвічне відставання. І витрати на цю гонку можна буде порівняти з тими, що пішли на гонку озброєнь. Нам треба не техніку виводити на світовий рівень, а процес заміщення живої праці колишньою, тобто уречевленою. За рівнем цього заміщення нині судять про економіку країни.

— А ми можемо тут вийти на світовий рівень?

— Можемо. І дуже швидко. Причому, з найменшими затратами одержимо максимальний ефект. Треба лиш створити достаток інформаційного продукту. Про те, як це зробити, я й пишу у своїх роботах. На першому місці має бути не розробка обчислювальних систем, а пізнання наукової картини світу обчислювальної техніки. А вона свідчить, що нам треба створити інформаційно-господарську систему, аналогічну тій, що є в сфері матеріального виробництва. Обчислювальні системи в ній — це підприємства з виробництва обчислювальної продукції. І якщо ми здійснимо передбачений промисловий переворот в інформаційній сфері, то нам знадобиться, приміром, не сто тисяч обчислювальних систем, як нині, а всього десять. Таку кількість створити набагато простіше й швидше. Але поки що про це знаємо лише я та ви...

— А чию увагу ви б хотіли привернути насамперед?

— Мені хотілося б, щоб знали всі. Не про моє авторство, звичайно, а про суть справи. Передусім же — спеціалісти в галузі обчислювальної техніки та економіки. А також державні та партійні лідери, оскільки, на мій погляд, Комуністична партія залишається к е р і в н о ю силою в суспільстві.

Я вже не молодий. І чекати, доки ринкові стосунки змусять звернутися до результатів моєї роботи, в мене вже практично немає змоги. Прикро розуміти, що прожив своє життя даремно. Тим більше прикро, що сама ця робота абсолютно нічого не коштувала державі. І результати її — це, по суті, дарунок.

Ситуація у країні ускладнюється. Переведення науки на госпрозрахунок — погано продумана справа. Без фундаментальних досліджень сподіватися на розквіт економіки не доводиться. У нас же на такого роду роботи знайти покупця просто неможливо. А як же, не маючи фінансів, працювати далі? У країні нібито діє механізм конкурсного відбору робіт. Як же тоді можна пояснити, що моя робота, де пропонувалася супер-ЕОМ з продуктивністю на кілька порядків вищою, ніж пропонували умови конкурсу, не пройшла?..

Може, становище змінить реальний політичний та економічний суверенітет республіки? У нас на Україні — величезний науковий та економічний потенціал.

Інститут кібернетики АН УРСР започав обчислювальну техніку в країні. Нині він має змогу сягнути її вершин — створити організацію найдосконалішу, найрозвиненішу обчислювальну систему. Таких систем немає поки що ніде в світі. Як же зробити, щоб це відкриття стало здобутком суверенної держави — України?

Національне життя

Що ж таке — національне життя? Пошукаємо у вітчизняних словниках, виданих за останні кілька десятків років. Немає. Чому немає? Можливо, ми таким життям, себто національним, не жили? У такім разі маємо з'ясувати, по-перше, на якому грунті проходили наші змагання, і, по-друге, що зрештою вкладаємо у зміст поняття «національне життя».

Кандидат філософських наук, завідуючий сектором Інституту філософії АН УРСР Борис Васильович ПОПОВ одним з перших порушив це питання в науковій дискусії, проведеній нещодавно у правлінні товариства «Знання» Української РСР і присвяченій проблемам громадянського суспільства. Думки вченого нас зацікавили. Сподіваємося, вони зацікавлять і наших читачів.

Кореспондент: — Отже, концепція національного життя...

Б. Попов: — У нас цієї концепції не було. Бо жодна нація не розглядалася як соціальний суб'єкт, тобто як діяч. Тим-то і не було потреби у понятті «національне життя». Більше того, у нас не діяло поняття «духовне життя суспільства». Послуговувалися лише одним — «комуністичне виховання трудящих». Не існувало, скажімо, й поняття «релігійне життя суспільства», а владарювало «атеїстичне виховання трудящих». Над нами стояли держава і партія. І тільки вони великодушно дарували народу сконструйовані ними форми життя, загативши таким чином всі канали до природного прагнення кожного народу — громадянського суспільства, Суспільства, яке ми так і не зуміли досі збудувати.

Кор.: — На нашій планеті десь існує громадянське суспільство?

Б. П. (посміхається): — Звичайно, існує. Думаю, те, що ми називаємо західним світом, це те суспільство, яке знайшло свою самодостатність життя і яке не поглинається і не узурпується державою. Держава дає простір і рамки життя для індивіда — можна робити все, що не заборонено законом. Панують верховенство закону і гідність людини. Ми ж свої інтереси передали відстоювати органам партії і держави, а самі стали гвинтиками. З такою психологією виростали і жили кілька поколінь людей.

Кор.: — Отже, національне життя можливе лише у громадянському суспільстві...

Б. П.: — Так. Це життя мені видається саме як спонтанне, бо національні цінності не даровані нам державними актами. Вони записані, якщо вдатися до образів, у родовій пам'яті. Тобто це звід святинь нашого етносу — звичаїв, традицій, етики, фольклору. Щоб національне життя збудилося, непотрібні офіційні органи. В етносі воно виринає природно.

Кор.: — Що ж входить у поняття «національне життя?» З яких цеглин воно складається?

Б. П.: — Національної культури я вже торкався. Ця культура має розвиватися, знову ж таки, природно, без примусу, без вказівок, без тиску смаків сильних світу цього. Культура нашого народу в тяжкому стані тільки тому, що вона опинилася під чоботом тоталітарного режиму. Її вигубила система. Її вигубило наше люмпенізоване державне і партійне керівництво, його невігластво.

Кор.: — Невігластво завжди агресивне. Для бідного у царині духу національне це — націоналістичне, отже вороже. Але прошу вас, Борисе Васильовичу, назвати інші складові національного життя.

Б. П.: — Ключове питання — життєзабезпечення. Усім відомо, що людина у праці, у побуті потребує спільності, кооперації. І ця кооперація не може відбутися поза національними формами. Національне інтенсивно виявляється у побуті. Візьмімо для прикладу розподіл ролей у сім'ї — хто годує, хто порядкує в домашньому господарстві, хто доглядає дітей, хто обороняє від зовнішньої не-

безпеки тощо. І цей розподіл записаний тільки у національних традиціях. Ми відкидали ці традиції і ставили на перше місце класові. І опинилися у вакуумі, бо класова психологія не забезпечує цю сферу життєдіяльності. У кожної нації свій набір обов'язків чоловіка, дружини, матері, дідуся, бабусі. Скажімо, ставлення до дітей. В українській родині одне, у японській інше. Зараз етнографи енергійно досліджують цю проблему, збирають і узагальнюють досвід народу щодо виховання молодого покоління. Спитаєте, навіщо, адже наша затехнізована, раціональна доба диктує свої закони і правила. Але я глибоко переконаний у тому, що відновлення національного життя, національних традицій — у царині сім'ї: тільки вони допоможуть нам у вихованні дітей. Національне йде попереду класового. Воно є визначальним. І тут потрібна національна програма, національна за своїм духом, суттю. На жаль, навіть тепер, коли, здається, все ясно, дехто з учених оцінює ідеї національного відродження на родинному рівні як крок назад.

Порушення національних традицій у сім'ї, тобто у тій царині, де народ, етнос відтворюється, заводить нас у духовну, і не лише духовну, прірву. Ми вже стоїмо над нею.

Кор.: — Як ви у такім разі розглядаєте проблему міжнаціональних шлюбів? Їх кількість сягає 25—30 процентів...

Б. П.: — Питання непросте. Те, що я зараз скажу, кілька років тому оцінювалося б як махровий націоналізм, або зрада нашим ідеалам. Маю на увазі, коли йшлося про міжнаціональні шлюби в межах Радянського Союзу. Солідна преса оцінювала факт побрання Марусі з Полтавщини і Гейдара з Азербайджану (мабуть, хлопець проходив військову службу на берегах Ворскли) як вищий вияв інтернаціоналістських почуттів наших народів. Тут не обходилося маленькою замітною, а розлогим нарисом на два газетних підвали. З іншого ж боку, якщо українська дівчина виходила заміж за студента з далекої Сірії і виїжджала на його батьківщину, то всій родині Оксани чи Ольги державна та ідеологічна влада виносила один категоричний присуд — повна втрата класового почуття, запроданство і безліч інших політичних та моральних гріхів аж до повного падіння на соціальне дно. Отже, однонаціональна сім'я. Це — єдині традиції, єдина побутова культура і можливість повного розуміння з півслова. У ній одна міра справедливості, правди, краси. Тут є речі, які не викликають сварок і позовів у суд. Тут усе природно. Спрацьовують гальма «родової пам'яті» і національна психологія. Цим не можна нехтувати. Отже, любитися людям різних національностей — це одне, а будувати сім'ю у складному синтезі національних культур — це складніша справа. Я дуже хотів би помилитися, але об'єктивні дані говорять самі за себе. Справа навіть не у різних національних та релігійних звичаях самих молодих, а численних родичів з одного і з другого боку. По любові побралися молодята, а не вони. І у цьому, значною мірою, суть проблеми. Сім'я з представників двох етносів не є безнаціональною. У ній бере гору етнічна культура більш сильної сторони — найчастіше жінки, яка намагається вести хатнє господарство, влаштовувати побут і виховувати дітей за законами свого роду, свого релігійного світобачення. А від чоловіка, від широти його поглядів, морального рівня, вміння йти на компроміси, бажання пристати до культурних та інших традицій своєї обраниці залежить злагода у сім'ї, її майбутнє. І все ж, лише певною мірою і за певних обставин.

Не сприйміть мої роздуми на тему національних і міжнаціональних шлюбів як практичні рекомендації. Розмаїтість життя ще нікому не вдавалося втиснути у вузький жолоб теорії і видобути на виході однозначні висновки. І усе ж...

А далі я хотів би торкнутися національного життя людей, які проживають не у зоні свого історичного розселення. Їхня біда — а не вина,— у тому, що вони, ці люди, поволі стають безнаціональними, бо не пристають до культури корінного етносу і своєї родової культури не зберігають. Ця безнаціональність перешкоджає їм і себе зрозуміти, і зрозуміти людей тієї землі, на якій вони опинилися. Байдуже, у якому поколінні — першому, другому чи третьому. Останнім часом дуже цікавлюся рівнем національного життя української діаспори. Саме у нинішньому її поколінні найбільш помітне прагнення до відродження материкової культури.

Кор: — Чому ж саме у цьому поколінні?

Б. П.: — Бо попередні просто виживали. Перші емігранти були викинуті серед здичавілих, неораних просторів. Вони селилися земляцтвами і від світу до мороку корчували чагарники та сіяли, сіяли з надією, що буде хліб, втягувалися в заокеанський бізнес. Жили своєю «родовою пам'яттю», своїми звичаями і культурою. Американська і канадська адміністрації не поспішали відкривати українські школи, а намагалися асимілювати емігрантів з іншим населенням. Коли ж наші земляки стали на ноги, призбирали певний капітал, коли виникла можливість задовольняти духовні потре-

би, то вони не могли обрати для цього іншого шляху, як відродження материкової культури, але вже на місцевому грунті.

Кор.: — Природніше було б їм влитися в американську чи канадську культуру... Що ж стримувало — голос крові, історична пам'ять?

Б. П.: — Думаю, що це пояснюється поліетнічною специфікою місцевого населення. США і Канада — штучні країни і штучні культури. Їх жителі не забувають, що вони американці чи канадці, але ж одночасно і німці, і китайці, й італійці, і слов'яни... Що ж до «голосу крові», то наша офіційна пропаганда не підтримувала намагання багатьох учених прописати в науці це поняття. Сповідувався принцип: «Ми — радянські люди». Тобто — безнаціональні. Хоч прямо установки на безнаціональність ніхто не формулював. На практиці ж вона діяла досить активно. Для прикладу візьміть наші шкільні підручники з історії, географії та інших предметів. Годі шукати у них уваги до національного. Усе спрощене, вихолощене на догоду політичній кон'юнктурі. І все зміщене у бік величі і вищості історії та культури «старшого брата».

Повинен зазначити, що прямих доказів щодо успадкування людиною «голосу крові», «родової пам'яті», національних рис у нас немає. Але володіємо негативним досвідом. Адміністративно-командна система з її міграційною політикою перемішала народи, відірвала від рідного грунту сотні тисяч людей, і не з одного покоління. І якщо у них не спрацьовував родовий збудник, то вони впадали у дикунство — не знали, як освідчитись у коханні, виконати весільний чи поховальний обряд. Вожді «нової» ідеології раділи: ось так ми швидко зруйнуємо національну культуру і створимо небачену досі історичну спільність. Але сталося трагічне — зруйнувалася вся культура. У газоносній тундрі, й тайзі, на далекосхідних промислах «рвуть» великі гроші табуни дикунів. Їх полишило почуття добра, справедливості, честі, сім'ї і рідної домівки. Їм байдужі звичаї місцевих народів. Мені випало три роки працювати в Якутії. Я спостерігав за життям тих, кого Валентин Распутін у повісті «Пожежа» назвав архарівцями. То не росіяни, не українці, не вірмени. То люди без національності, без національного. Вони втратили майже все. Я спитав красивого юнака з Поділля: «Що привело тебе у тундру?» Він відповів: «Дві машини я, правда, вже пропив, але третю, чесне комсомольське, таки куплю».

Тепер я хотів би завершити відповідь на ваше дуже цікаве запитання — про

Вчителі й учні 125-ї київської школи відроджують старовинні українські народні обряди і традиції.

існування «родової пам'яті». Справді, прямих доказів на її користь не маємо. Людина не відчуває, що вона по матері — поляк, по батькові — білорус, а по дідові — чех чи словак, чи француз. Але якщо вона про це знає, то ця пам'ять при певних обставинах заграє, збудить національні почуття. Отже, така пам'ять потрібна людині. Ми зобов'язані передавати її з покоління у покоління як необхідне підгрунтя духовної культури і, можливо, навіть чогось більшого.

Кор.: — Журнал має багато передплатників за межами республіки. Сподіваюся, що наша з вами, Борисе Васильовичу, розмова сприятиме збудженню «родової пам'яті» в українських родинах, які волею обставин опинилися далеко від батьківського дому.

Б. П.: — Дуже хотів би цього. Карл Маркс, у бік якого ми нині випускаємо багато критичних стріл, і інші мислителі стверджували, що людина — родова істота. Звичайно ж, людина живе свій вік, тобто одне покоління. Але духовне життя людини живиться енергією від усієї історії свого роду і свого народу, а через них від усієї світової історії. Якщо ми обмежимо життя пам'яттю одного покоління, то все наступне існуватиме на примітивному рівні.

Кор.: — Борисе Васильовичу, трапляються випадки, коли людина чи сім'я з бажання чи під силою обставин переходить на іншу національну культуру.

Б. П.: — Це може статися лише тоді, коли ця людина чи сім'я природно, глибоко оволодіє рідною родовою культурою. Такою є діалектика. За взірець маємо видатних людей, які наполегливою працею опанували кілька культур. Пересічній людині зробити це досить важко. Принагідно зазначу: я обстоюю ідею — щоб кожний національний світ жив повнокровним національним життям, але ж бачив і сусідів, усвідомлював свою просторову єдність. Якщо б ми це реалізували, то у нас був би природний інтернаціоналізм. Не можна любити просто радянських людей. Мені ближчий сусіда-молдаванин, який пригощає горіхами і домашнім вином. Мені потрібні живі, конкретні зв'язки. А вони обов'язково сусідські, тобто — просторово-регіональні. Тому національне життя не можна відокремити від життя інших спільностей. Ми наш інтернаціоналізм зпроектували абстрактно. А заразом і політизували. Чи можна любити труд взагалі? Ні, звичайно. Так і тут.

І ще. Кажуть: мова — душа народу. Я дотримуюся думки, що душею народу є звичаєва культура, а мова — то її частка. Політична партія, яка прагне здобути собі авторитет, повинна апелювати саме до звичаєвої культури, а не ділити народ на класи. Тоді вона стане справді народною партією.

Кор.: — Як ви ставитеся до боротьби творчої інтелігенції,— наразі говоримо про неї,— за національне відродження в Україні?

Б. П.: — Мене дуже засмучує, що чимало людей не розуміють пафосу нашої письменницької громади. Вважаю, що письменники воюють не за тиражі своїх книжок, не за гонорари. Це — національні лицарі, люди з глибокими патріотичними почуттями. Дехто зводить їхні змагання до вульгарного рівня, а це свідчить про те, що ми впали дуже низько. І не треба чіплятися до окремих образних слів в устах літератора. Творча людина не вміє і не може говорити «ничейным стилем». Її совість завжди перебуває у збудженому стані.

Кор.: — І насамкінець, у виступі на конференції ви, роздумуючи над проблемами національного життя, торкнулися поняття дому.

Б. П. — Так, дім не в розумінні житла, а в розумінні середовища, де люди зібралися на началах любові, великої поваги один до одного, де проста кооперація здійснюється не на засадах, еквівалентного розрахунку, а на бажанні піти назустріч, допомогти, виручити, добром огорнути ближнього. На жаль, нині саме таке поняття дому руйнується. Зростає кількість людей, які не можуть або й не бажають заводити власну сім'ю. Скажіть, як можуть влаштувати свій дім 20 мільйонів людей, котрі часто-густо до першої сивини живуть у гуртожитках? Якими виростуть діти, котрі народилися у таборах? Чи може стати домом вагончик на будівництві електростанції чи нафтопромислі серед тюменських боліт?

Будувати дім треба на засадах національних цінностей, звичаїв. Науці ще належить глибоко розібратися у тому, що таке український дім як елемент, цеглина національного життя. Я, наприклад, бачу його багатодітним, багатопоколінним. Нинішній український дім з двох поколінь, з однією дитиною у батьків, дім без дідуся і бабусі — не наша традиція. Самовиявлення у дітях — успадкована з давнини чудова риса нашого народу.

Кор.: — Борисе Васильовичу, ми з вами не розкрили всіх проблем національного життя, якими цікавляться наші читачі. Цей напрям у науці відроджується тільки тепер. То, можливо, шанувальники нашого журналу, люди допитливі, освічені, зацікавлені у швидшому поступі українського відродження, допоможуть науковцям глибше дослідити хоча б кілька позицій? З вашого дозволу я одразу сформулюю питання:

— які риси притаманні українцю як національному типу;

— опишіть найхарактерніші риси української сім'ї, жінки, чоловіка.

— якою є сьогодні «кайдашева сім'я», котру з етнографічною точністю змалювали у XIX столітті Іван Нечуй-Левицький та інші класики? Якими стали Бульби — Тарас, Остап, Андрій? Що означає безперервна сварка баби Палажки і баби Параски — українську агресивність чи форму співжиття?

Б. П.: — Буду дуже вдячний читачам «Науки і суспільства» за цікаві спостереження.

Кор.: — А ми друкуватимемо їх у журналі.

Розмову вів Юрій РОМАНЮК.

Фото В. АРТЮШЕНКА.

У лабораторіях учених

Малюнок неврозу

● Сам собі Кашпіровський ● Позасвідомість і ритми ● Детектор брехні у новому амплуа

Оточивши себе ЕОМ, людина сіла перед пультом і почала керувати складними процесами. Від кібернетичних же помічників зажадала нових даних, а ті, напруживши свій електронний мозок, в свою чергу обрушили на неї лавину інформації. Це призвело до стресу оператора, і він звернувся по допомогу до сучасної науки. Вона ж запропонувала йому як рятівний засіб... шаманський бубон...

То була сенсація: «Нью-Йорк таймс» подавала й подавала факти про новий, фантастичний, на перший погляд, метод лікування — зусиллям волі людина здатна контролювати і спрямовувати діяльність власних органів, впливаючи у такий спосіб на загальний стан організму. Лікарі з Балтімора повідомляли: «у хворого небезпечне порушення серцевого ритму, і його намагаються навчити підтримувати цей ритм розумовим зусиллям». Газета принагідно повідомила, що «відкриття самої можливості людського впливу на електричну активність власного головного мозку сталося абсолютно випадково».

То був початок 70-х років. Мозок людини став помічником лікарів у їхній боротьбі з різними недугами. Його включали у загальну систему, покликану лікувати. Хворий сідав перед екраном телевізора, йому на голову вдягали спеціальний шолом, від якого розходилися навсебіч численні проводи і зникали у загадковому череві ЕОМ. Звідти йому повідомляли про речі дивні й незрозумілі. Показуючи на екрані червоне світло, лікарі попереджали, що це — хвороба, і пропонували змінити його на зелений — колір здоров'я. Конкретних порад при цьому ніхто не давав, та й не міг дати. Єдиною зброєю тут було бажання пацієнта зцілитися. І якимось позасвідомим зусиллям людина впливала за допомогою біострумів свого мозку на залитий червоним кольором екран, виганяючи, витісняючи червоне, а заразом, і свою недугу. Вона себе лікувала, наслідуючи давній принцип «Зцілися сам!»

Новий метод зцілення ще тільки розпочав свою ходу по клініках і лікарнях, а людина в цей час уже опановувала незнаний світ — світ німих ЕОМ. Її життя тут не було легке, бо важко було впоратися з тим шквалом інформації, що на неї ринув. Їй потрібно було встигнути прийняти, правильно осмислити й видати готове рішення.

Природа свого часу подбала про те, щоб жива істота боролася з емоційними навантаженнями за допомогою активних м'язових рухів. Людина ж, яка сидить біля пульта, такої можливості позбавлена. Рутинність праці ще більше посилює цей стан, і це невідворотно веде до стресу. Як тут допомогти?

Вихід вбачали у тому, щоб оператор під час своєї виробничої діяльності творив ще й як митець — поет, музикант, художник. Було ухвалено подарувати йому радість естетичної творчості. Усе це мало відбуватися на тому-таки екрані дисплея, чий холодний зеленкуватий погляд увесь час був сповнений безпристрасних цифр. Теорія психоаналізу підказувала, що це полегшить життя людині, прикутій працею до постійного місця. Її партнером у наступній творчій грі мала стати ЕОМ, котра завжди була для неї лише знаряддям праці. Людині випадало відчувати, що машина переживає разом з нею, перебуває в її стані й озивається на її наміри.

●

Юрій Гаврилович Безпалов, науковий співробітник ХДУ ім. Горького, котрий вивчав цю проблему, порівнює стосунки людини й ЕОМ у цій ситуації як стосунки вершника і хорошого розумного коня. У найвідповідальніші моменти вони зливаються в єдине ціле і діють узгоджено за цілковитого інтуїтивного взаєморозуміння. Але як творитиме оператор, чиї помисли спрямовані либонь на виконання поставленого завдання? Хто насмілиться відволікати його і увірватися в його свідомість? Як виявилося, і цю думку обстоює Ю. Г. Безпалов, цього і не треба чинити. Він запропонував працювати з позасвідомістю людини, де вона теж почуватиметься творцем: цю ефемерну субстанцію можна залучити на свій бік і навіть змусити працювати на благо людини. Процес триватиме паралельно з усвідомленим процесом мислення, не заважаючи йому. Це означає, що людина продовжуватиме працювати, але водночас її мозок перероблятиме деяку

додаткову естетичну інформацію, котра й допоможе їй уникнути стресу.

На практиці це означає ось що. Чутливий передавач, надітий на палець або вухо оператора, весь час стежить за його пульсом, повідомляючи про це комп'ютер. Тільки-но монотонність праці «заколисає» людину, і вона явно засмутиться, на екрані дисплея з'явиться невеличка зеленкувата змійка. Цей сигнал з'являється десь у кутку і не впадає в око. Але він живе своїм життям, то зникаючи, то з'являючись знову. Ритм його життя непростий — то ритм серця оператора, але відповідним чином перетворений і опрацьований. За народженням змійки стоїть ціла наука, і це зрозуміло — хто ж вийде віч-на-віч з позасвідомістю людини, не озброївшись знаннями? Ю. Г. Безпалов розповідав, що для створення кольорово-ритмічної композиції на екрані дисплея йому довелося звернутися до фізики, біології і навіть структурної лінгвістики. На перший погляд цей розділ філології начебто тут і ні до чого, але з'ясувалося, що питання, пов'язані з дією ритму на людину, найліпше розроблені у теорії віршування. Тим-то блимання на екрані й скидається на ритми маршових пісень. Творець диво-змійки твердить: стимулюючі ритми для сучасних ЕОМ надто гарні, коли вдається долучити до їх народження елементи багатої нашої спадщини російської культури.

●

Ритми і людина... Сьогодні поміж ними стоїть наука. Ритмічність змійки на екрані визначали спеціально розроблені алгоритми, лише за цієї умови вона діє на мозок оператора. З приводу інших ритмів сперечаються вчені й досі. А поети і шамани першими, мабуть, зрозуміли їх силу. І послуговувалися нею з незапам'ятних часів. Американський лікар Гарві Райт, який усе життя вивчав прийоми первісної медицини, неабияку роль відводить у ній бубнові шамана. У книжці «Свідок чаклунства» він змалював сцену воскресіння людини, яка за всіма канонами сучасної медицини була мертвою. В тубільця, який лежав на землі, не було пульсу, не відчувалося биття серця, зіниці не реагували на світло. Далі Райт пише: «Нас оточив натовп з тридцяти чоловік. Низькими голосами вони заспівали ритмічної пісні. То було щось середнє між виттям і гарчанням. Вони співали дедалі гучніше. Здавалося, звуки ці почув би й мертвий! Яке ж було моє здивування, коли саме так і сталося! «Мрець» несподівано провів рукою по грудях і спробував перевернутися. Барабани забили шаленіше. Нарешті, людина, що лежала, таки перевернулася, підібгала під себе ноги і повільно стала навколішки. Її очі, які ще кілька хвилин тому не реагували на світло, тепер були розкриті і дивилися на нас».

І хоч би де опинявся Райт,— серед хащів Амазонки, у глухих закутках Африки, або, скажімо, на островах Океанії,— всюди шаманський бубон з його магічним ритмом вершив справжні чудеса. Якимось містичним, абсолютно незбагненним чином він пробуджував в людях волю до життя або пригнічував її, примушував сподіватися або впадати у розпач.

Тож невипадково, мабуть, біолог Безпалов, опанувавши тонкощі електронної техніки, заглибився у хащі лінгвістики. У премудростях віршування відшукує він загадкові закони ритму, а торкнувшись їх, показує стомленій працею людині зримо і наочно. Змійка, що витанцьовує на екрані, хоч і оселяється лише в підсвідомості, проте є цілком реальною. Це — візитка напруження, котре тої миті охопило людину. Оператора захльостує монотонність інформації, що рине на нього з екрана. Це встигає помітити датчик, котрий стежить за пульсом. І тоді розумний комп'ютер пред'являє людині причину погіршення її стану — на екрані з'являється змійка у ритмічному танку. Тут сучасна наука, сама того не відаючи, повторює прийоми первісної людини. Вона повідомляє людині про стрес, що на неї насувається, і водночас використовує ритм, аби його здолати. Це справжнісіньке чаклунство на екрані сучасної ЕОМ!

Людина, яка осідлала такий комп'ютер, тепер бачить свій емоційний стан. Вона встановлює майже живий контакт з ЕОМ, і бездушна раніше машина, її помічниця, перетворюється на улюбленого партнера у цікавій грі, якою стає робота за пультом управління. Засмутилася людина — і машина одразу ж вказує їй на перевтому, пропонує свою допомогу, розхитуючи її підсвідомість рятівними ритмами. Мозок повернувся до норми — сигнал на екрані зникає, і, причаївшись, чекає, коли його покличуть знову.

Отже, сьогодні серед моря інформації людина вже не самотня — в неї є надійний лоцман. Розумна машина дещо нагадує горезвісний детектор брехні, котрий теж вловлює емоційний сплеск і виказує його стороннім спостерігачам у вигляді несподіваного зигзагу. Але вона не ловить на брехні вкрай напружену людину, а навпаки — допомагає їй повернути душевну рівновагу.

Володимир САФРОНОВ.

м. Харків.

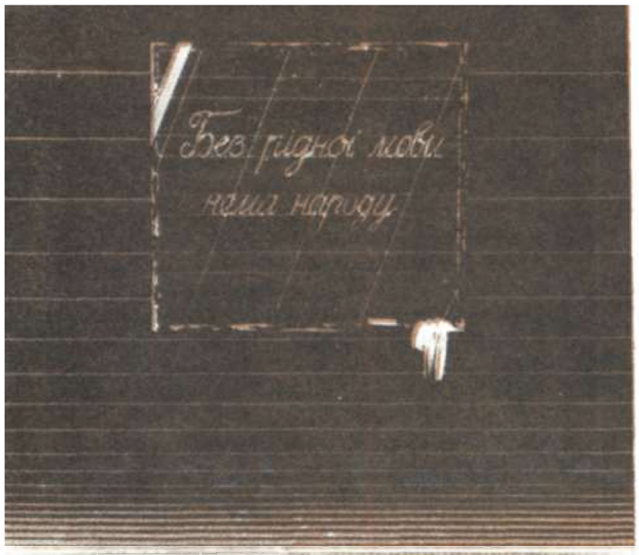

Корінь і крона української мови

У радянській науці протягом багатьох десятиліть панує незмінна концепція походження української, російської та білоруської мов з єдиного джерела — давньоруської мови. Час розпаду цієї давньоруської мовної єдності на три окремі східнослов'янські мови відносять до досить пізнього історичного періоду — XIV століття. Логічно було б згідно з цією теорією трактувати давньоруську спадщину як таку, що однаковою мірою належить українському, білоруському і російському народам. Проте на практиці все відбувається за відомою приказкою — «що можна мамі, того не можна лялі». Цілком природним вважається відносити добу Київської Русі до історії російської мови (в російському мовознавстві існує навіть визначення в періодизації історії російської мови — «київська епоха», далі йде «московська епоха»). Багатотомний історичний словник російської мови, який видає Академія наук, має назву «Словарь русского языка XI—XVII вв». Можна навести й такі цитати з популярного енциклопедичного видання «Русский язык» (М., 1979): «История русского языка — это история древнерусского языка, языка великорусской народности и языка русской нации» (с. 102); «Русский литературный язык древнейшей поры сформировался в Киевской Руси» (с. 99) тощо.

Стосовно ж української мови будь-які спроби спустити часовий рубіж її утворення до епохи Київської Русі трактуються як злісний вияв українського буржуазного націоналізму і суворо забороняються. Тому в нашій науковій літературі, вузівських курсах і підручниках історія української й білоруської мов починається з XIV століття. Ось як пише про це, наприклад, «Курс історії української літературної мови» за редакцією І. К. Білодіда: «Приблизно з XIV—XV ст. починають складатися три східнослов'янські народності — російська, українська і білоруська — і одночасно з цим починають формуватися російська, українська і білоруська мови, мови цих народностей». І через абзац подається ще одна «крилата» для наших підручників фраза: «Для українських і білоруських земель, що були під владою Литви і Польші, велике значення мало об'єднання всіх північно-західних руських земель Московським князівством. У Московській Русі населення українських і білоруських земель завжди бачило свого союзника, помічника і оборонця в його боротьбі проти литовсько-

польського феодального гноблення, і проти татаро-турецьких завойовників».

Подібний «науковий» підхід, за яким росіяни існували як окремий народ уже в давньоруську епоху, тоді як українці і білоруси вигулькнули на історичній арені лише в XIV столітті, фактично продовжує самодержавницьку історіографічну концепцію минулих століть, яка оголошувала українську і білоруську мови наріччями мови російської з усіма «вытекающими отсюда последствиями».

Треба завважити, що дореволюційні русифікатори усвідомлювали певні «незручності» цієї теорії, що передає право на володіння Київською Руссю тому народові, який ніколи цю територію не заселяв, і відмовляє в цьому ж праві народові, який продовжує жити на землях Київської Русі. Концепція суперечила здоровому глуздові. Суперечності доводилося рятувати спеціально вигаданими для цієї мети псевдотеоріями на зразок сумнозвісної гіпотези російського історика М. П. Погодіна і мовознавця О. І. Соболевського, згідно з якою українці прийшли на землі Київської Русі з Прикарпаття уже після татаро-монгольської навали, в давньоруську ж епоху Київ і Київщину заселяло великоруське плем'я. Антинауковість гіпотези Погодіна — Соболевського була доведена ще в час її появи.

Асиміляторська політика царизму знайшла своє продовження в сталінську добу нашої історії з тією лиш несуттєвою різницею, що «геній всіх часів і народів» не завдавав собі зайвих клопотів з «науковими» обгрунтуваннями псевдоісторичних теорій. Полюбляючи родинну термінологію, Сталін оголосив, що російський, український і білоруський народи є братами, які народились в одній колисці — Київської Русі, але уже в тій-таки колисці один з братів був старшим.

Теорія «старшого брата» багато років тяжіла над нашими суспільними науками. Творчий пошук, науковий аналіз багатьох проблем, у тім числі проблеми етногенезу східнослов'янських народів і їх мов, заступила догма.

Останнім часом деякі ключові питання панівної теорії походження українського, російського і білоруського народів переглядаються. Археологічні, етнографічні, антропологічні та лінгвістичні комплексні дослідження виявляють дедалі більше фактів, що свідчать про неоднорідність давньоруського етносу, про необхідність перенесення до значно глибшого історичного періоду часу формування давньоруських племінних об'єднань, таких як поляни, древляни, тиверці, кривичі та інші і пов'язаного з ними діалектного членування східнослов'янських мов. Цілком вірогідно, що давньоруська доба застала уже сформованими у суттєвих своїх рисах територіальні мовні різновиди, з яких пізніше утворювались три східнослов'янські мови.

Як би там не було, в період свого становлення всі три мови були однаковою мірою розвинені і мали рівні потенційні можливості для дальшого поступу. Більше того, на історичному старті українці мали відчутні переваги як безпосередні спадкоємці високорозвиненої культури європейської середньовічної держави — Київської Русі.

Слід зауважити при цьому, що в часи середньовіччя основною формою існування мови народності є усно-розмовна форма в її територіальних різновидах — діалектах. Писемно-літературна мова в донаціональний період обслуговує вузькі сфери суспільства, головним чином культово-релігійну сферу. Функції писемно-літературної в цей час нерідко виконує чужа мова, як, наприклад, латинська у романських народів або арабська — в країнах мусульманського світу. Писемно-літературною мовою Київської Русі була старослов'янська, або, як її ще називають, церковнослов'янська мова, яка, хоч і була досить близькою до давньоруської, утворилась на основі давньоболгарської мови.

Гальмівні процеси в розвитку української мови почали діяти XVIII століття і зумовило їх колоніальне становище України в Російській імперії.

В епоху формування націй у мовному розвитку суспільства відбуваються кардинальні зміни. Мова виступає головним чинником національного об'єднання. В суспільстві активізуються процеси, спрямовані на вироблення єдиної літературної мови — нормованого вищого типу національної мови, який має і писемну, і усну форму побутування. Співвідношення між нормованою літературною мовою нації і усним народним мовленням у його численних територіальних і соціальних варіантах образно висловив французький лінгвіст Шарль Баллі: «Літературна мова є крижаною кіркою, яка сковує поверхню потоку, могутнього, бурхливого, часто каламутного. Вона його оберігає, але вона й приховує його таємниці, його життя».

Мовна політика самодержавства, відверто й жорстоко спрямована на повну асиміляцію поневолених народів, згубно позначилась передусім на верхньому культурному шарі української мови. Процес формування української літературної мови, на відміну від російської, відбувався непослідовно, з перервами, викликаними царськими циркулярами, що прямо забороняли друковане ук-

раїнське слово, у постійній боротьбі і протистоянні, у сумнівах і ваганнях.

Русифікаторський апарат самодержавної Росії не зміг вплинути на глибинні шари мовного потоку, але йому вдалося порушити сприятливий для розвитку мови баланс між усною і писемною її формами, частково зруйнувати животоки, зв'язки між розмаїтими усномовними і писемними варіантами, в яких побутує мова і які є необхідними для її нормального життя. Переведення на російську мову шкільної освіти загальмувало розвиток усного мовлення освічених кіл українського суспільства. Відбулось відторгнення від народу його вищої верстви, яка, за нормальних умов розвитку нації, має бути головним носієм і захисником національних цінностей. «Московська школа на нашій Україні,— писав І. Нечуй-Левицький,— багато одрізнила луччих людей од свого народу, од свого плем'я, од сім'ї, од батька й матері. А знов народ дуже одрізнив сам себе од панів, од вчених українців і косим оком поглядає на їх! Між ними викопана велика безодня! І потрібно великої-великої праці не одного генія, щоб засипати ту провалину...»

Утворився розрив між українським містом і селом, який поглиблювався із зростанням міст і концентрацією населення в них. Потужна течія української народної мови на підступах до міста була перекрита, внаслідок чого не зміг утворитися міський розмовний варіант української мови, так зване міське койне, що займає проміжну позицію між діалектом і літературною мовою і має здатність легко адаптуватися до розмаїтих і змінних форм економічного й культурного життя нового часу. Натомість в українських містах насаджувалася російська мова, в свою чергу позбавлена на цій території животоку рідного мовного підгрунтя. В результаті в містах Центральної і Східної України, в тім числі в столичному центрі, утворилась специфічно безнаціональна культура, задушлива атмосфера міщанської бездуховності і національного нігілізму.

Отже, там, у XVIII—XIX століттях, слід шукати витоки сучасного протистояння російськомовного міста і україномовного села і, відповідно, формування міщанського погляду на українську мову як «мужицьку», «селянську». Погляд цей не був чужим деяким політичним діячам післяжовтневого періоду. Характерною є, наприклад, позиція Г. Зінов'єва, яку він висловив на П'ятій конференції КП(б)У в листопаді 1920 р.: «У чому суть національної політики на Україні?.. Зробити так, щоб ніхто не міг підозрювати, що ми хочемо заважати українському мужикові говорити українською мовою... Урешті-решт, через скількись років переможе та мова, яка має більше коріння, яка є життєвіша, культурніша. Отже, наша політика є в тому, щоб не словом, а ділом, щиро й чесно показати українському селу, що радянська влада йому не заважає говорити й вчити своїх дітей якою завгодно мовою».

Незважаючи на всі величезні зусилля, спрямовані російським самодержавним апаратом на винищення української мови, духовності, національної свідомості, процеси русифікації зачепили лише верхній шар української культури. Українську мову не пустили до українського міста, але не змогли вигнати її з села. Українською мовою говорило багатомільонне селянство. Усна розмовна мова народу — рухливий, постійно оновлюваний і здатний до самоочищення могутній потік, головний фундамент всіх інших мовних різновидів, в тім числі літературного,— була живою. Глибинні шари її лишались здоровими, неушкодженими і, таким чином, могли виконувати свою роль постійного життєдайного джерела для відновлення верхнього, культурного, обробленого варіанта національної мови.

Завдяки цьому і став можливим блискавичний розвиток у 20-х роках XX століття всіх тих стилів української мови, які не змогли сформуватися дореволюційного часу. За цей короткочасний період вільного національного розвитку був значною мірою подоланий мовний бар'єр між містом і селом, до урбаністичної культури України повернулись її національні основи, сформувалась, нарешті, у досить численну і впливову громадську групу українська інтелігенція.

Але блискавичному українському Ренесансові поклав край сталінський терор, катастрофічні наслідки якого для нашої нації полягали у тому, що удари були спрямовані і на інтелігенцію, і на селянство. Вбивство інтелігенції — це знищення крони національного духовного життя, вбивство селянства — це руйнація його кореня.

Фізичне винищення українського села в роки сталінщини, повний економічний і культурний занепад його в останнє двадцятиліття підірвали головні підвалини національного життя. Якщо минулого століття асиміляційні процеси пройшли перший етап — були русифіковані міста Центральної і Східної України, то нині, наприкінці XX століття, вони охопили невеликі містечка й села. Ніколи ще загроза загибелі нашої мови, а разом з нею і всього духовного життя нації, не поставала так реально і впритул.

Щоб з усією гостротою оцінити нинішню ситуацію, необхідно позбутися поширеної в наших інтелігентських колах ілюзії, що українську мову врятує її розвинутий, естетично багатий писемно-літературний варіант. Мова — це не абстракція, не набір нормативних форм, а живий духовний організм. Писемні різновиди мови не можуть нормально функціонувати без підгрунтя, без постійного підживлення з рухливого усного мовлення, в якому, власне, і відбувається реальне життя мови, постійний її, хоч і непомітний у щоденному спілкуванні, рух. Із замуленням і пересиханням усних джерел неминуче застигне і змертвіє й писемно-літературна форма мови, хоч якою багатою і розвинутою вона б не була. Де припиняється рух, там припиняється життя.

Втрата масового носія української мови робить сьогодні завдання українізації значно складнішим, ніж у 20-ті роки. Одному Товариству української мови це завдання не під силу. На захист української мови повинен стати весь державно-адміністративний апарат, тим більше, що політика мовного планування, адміністрування, спрямована на захист національної мови,— звичайні явища у всіх цивілізованих країнах. Справа відродження української мови, повернення її до повноцінного життя потребує великих зусиль від усієї нашої громади. Мета варта того.

Лариса МАСЕНКО,
старший науковий співробітник інституту мовознавства АН УРСР.

Банк ідей

Первісного вибуху не було

Давним-давно людство прагне пізнати таємницю створення світу. Було запропоновано багато гіпотез. Я в свою чергу пропоную ще одну.

Досліджуючи біополе, довелось дійти висновку, що до Землі лине з прискоренням щось матеріальне, яке, взаємодіючи з тілами, створює явище (ефект), котрий ми називаємо гравітацією.

Прискорений рух цього «щось» дає змогу зробити цікавий висновок: Земля не сама притягає до себе тіла, а оце «щось», взаємодіючи з тілами, притискує їх до Землі.

Чому ж ця матеріальна субстанція мчить прискорено до Землі і всіх небесних тіл?

Я припускаю: частинки, з яких складається таємниче «щось», довільно (спонтанно), з якихось причин (невідомо) «стулюються», після чого вкупі займають менше місця у просторі. (Це явище протилежне розпаду).

Там, де «стулилися» дві частинки, до них уже швидше приєднуються інші, дедалі більше звільнюючи простір. У цей простір, наче в діру, линуть інші частинки, спричиняючи прискорений рух. З частинок, що «стулилися», й утворюються елементарні частинки атомів, аж до водню включно. Недарма водень є у всьому Всесвіті.

Так триває процес утворення матерії, у тому числі й величезних зірок, які потім у критичний момент вибухають. Причому від дії великих енергій частина матерії розпадається до свого первісного стану — матеріального «щось». А під час «стулювання» виникає енергія у вигляді випромінювання, що називається реліктовим. Отже, те, що ми звемо реліктовим випромінюванням, є наслідком утворення матерії, а не первісного вибуху. Вибуху не було!

У середині всіх небесних тіл, а також і в нашій Землі триває активний процес «стулювання» згаданих частинок, який супроводиться виділенням енергії. Отож наше Сонце ніколи не зохолоне. Навпаки, воно дедалі більше нагріватиметься, збільшуючи свою масу.

І останнє. Оте «щось», рухаючись прискорено з простору і взаємодіючи зі світлом далеких зірок, розтягує хвилі світла у бік червоного. Це явище не є ефектом Доплера, спричиненим розбіганням зірок після «великого вибуху». Розбігання немає.

Висновок: шукати початок світу — це все одно, що шукати початок чи кінець у колі.

Борис ШТЕПЕНКО.
м. Полтава.

Рай — батьківщина людства?

Перші кроки людства — велика загадка історії. Щоправда, так здається не всім. Ті, хто добре засвоїв еволюційну схему «мавпа — людина», не бачать великої проблеми в тих перших кроках.

Зате над нею не одне тисячоліття сушать собі голову великі мудреці світу: хто ми і чийого роду? Де і в чому перші кроки людини? Щоб відповісти на ці запитання нормального людського розуму (бо вже маленька дитина — і та у мами допитується: звідкіля взялася?), давайте звернемося до Біблії, поглянемо сучасними очима на її трактування цієї проблеми.

«І сказав Бог: «Створімо людину за образом Нашим, за подобою Нашою, і хай панують над морською рибою, і над птаством небесним, і над худобою, і над усією землею, і над усім плазуючим, що повзе по землі». І створив Бог людину по Своєму образу, по образу Божому Він її створив, чоловіка і жінку створив їх». (Буття, 1: 26-28).

У наступній книзі знову розповідається про походження людини. «І створив Господь Бог людину з пороху земного. І вдихнув в лице її дихання життя — і стала людина живою душею». (Буття, 2: ст. 7).

Сталося так, що люди порушили заповідь Бога: не їсти плодів від дерева пізнання добра і зла, за що й були покарані. «І вислав його Господь Бог із саду Едемського, щоб порати землю, з якої він був узятий.

І вигнав Господь Бог Адама. А на схід від Едемського саду поставив Херувима і меча полум'яного, який обертався довкола, щоб стерегти дорогу до дерева життя» (Буття 3: 23-24).

Подвійне підкреслення «вислав», а далі «вигнав» — невипадкові. Може з'ясуватися, що рай був не на Землі! А звідси й не такими уже й суперечливими виявляються слова із Біблії: «І сталося, що коли почали люди розмножуватися на землі, і народилися їм дочки.

І побачили сини Божі людських дочок, що вродливі вони, і почали собі їх брати за жінок, яку хто вподобав.

І промовив Господь: «Не буде Мій Дух перемагатися в людині навіки,— бо блудить вона, тому що тіло вона, і дні її будуть сто і двадцять літ».

За тих днів на землі були велетні, а саме з того часу, як сини Божі стали приходити до дочок людських. І вони їм народжували, то були силачі, що славні від віку». (Буття 6: 1-4).

Які ж висновки підказує наведений текст? Як на перший погляд, досить незвичні: про існування (точніше, контактування) на Землі двох типів людей — земних і «синів Божих», від змішування між ними з'явилися два типи людей і, дуже ймовірно, на двох планетах, а не на одній Землі. Адже в Біблії сказано, що Адам напочатку не жив в Едемському саду, а туди був поселений згодом, де йому Бог створив жінку Єву. Тільки як вони скоїли гріх, їх було вигнано з Едемського саду і вислано в «землю, з якої він був узятий».

Цікаво, що в Біблії спеціально наголошується: коли «сини Божі» сходилися з «людськими дочками» і народжувалися

в них діти — велети (нефіліми), саме тоді почалося велике розбещення людини. «І зіпсувалась земля перед лицем Божим, і наповнилась земля насильством. І побачив Бог землю,— ось вона розтлілась, кожне тіло збочило шлях свій на землі».

Очевидно, тоді мало місце не лише змішування двох рас людей («синів Божих» із земними антропосами — нащадками неандертальців, синантропів та телантропів) і утворення нової земної популяції — гомо сапієнс, але селекція і в тваринному світі.

Отже, генотип Ноєвої сім'ї був не моногенним, а включав і антропосний компонент, тому розмноження післяпотопної раси привело до такої глибокої і різноманітної антропологічної диференціації людства. На вихідну двотипність людського роду (тобто на два вихідні людські генотипи) вказувала антична традиція, яка поділяла всіх на людей Гери (богині Землі) — ахейські народи, і на людей богині Венери — троянські народи. Причому, давалася їм неоднакова і психологічна характеристика. У деяких народів культ Венери (святої П'ятниці-Параскеви) зберігся до досить пізніх часів. Так, наприклад, на Україні ще донедавна побутував у деяких подільських селах звичай, що перед весіллям чи в час весілля зверталися до вечірньої (вранішньої) зорі, тобто до планети Венери, і прохали благословення на шлюб. Як відомо, богиню Венеру зображували у багатоколірному вінку (як молоду на весіллі). І що цікаво: сучасні космічні дослідження виявили, що нічне небо нашої космічної сусідки Венери — в суцільному полярному сяйві, тобто багатоколірному «вінку».

Біблійні відомості і стародавні традиції не здаватимуться надто вже безпідставними, якщо ми звернемося до біологічних фактів.

У деяких жінок бувають семимісячні роди (не 7,5 чи 8-місячні), і з'являється на світ практично нормальна дитина. І хочемо ми того чи ні, а мусимо погодитися, що в сучасних людей наявні два генотипи утробного періоду. Причому домінантним виявився 9-місячний. Але в деяких жінок настільки потужний комплекс семимісячного періоду, що організм повністю сприяє сформуванню плоду, крім оволосіння і надання певного відтінку кольору шкірі. Не може бути жодного сумніву, що утробний період мусить мати у своїй основі якісь надто вагомі первісні причини!

Гадаю, що таким він зумовлений сонячним циклом, тобто повинен узгоджуватись з особливостями єдності: «планета-Сонце».

І що ж виявляється? 7-місячний утробний період збігається із сонячним циклом Венери (близько 224,7 доби), а 9-місячний відповідає сонячному допотопному (домісячному) річному циклу Землі, який тоді мав приблизно 290—300 сучасних діб.

Отже, 9-місячний утробний період можна вважати земним, а 7-місячний доводиться визнати венеріанським.

Щоправда, сучасні інтерпретації матеріалів, одержані автоматичною міжпланетною станцією «Венера» та наземними апаратами, заперечують можливість життя на Венері, де на поверхні планети температура сягає 500°С, атмосферний тиск — понад 90 земних атмосфер і т. д. На мою думку, ті висновки хибні, бо сучасні дослідження венеріанської атмосфери ведуть за земними принципами будови атмосфери. Але ж на Венері існує атмосфера закритого типу, тобто в неї наявна так звана «небесна твердь» люмінісцентного характеру. І на це вказують найновіші матеріали, одержані АМС «Вега-1» і «Вега-2»: «В оранжевому небі Венери проплив ще один аеростат, радарував з планети двоє діб, пролетівши 10 тисяч кілометрів на висоті 54 км. Це майже в самісінькій середині хмарного шару — одного з дивних утворень Венери, що не має земного аналога. Він огортає планету без розривів. Причому, то не хмари в земному розумінні, а скоріше хмарний серпанок (імла), яка все ж пропускає якусь дещицю сонячного світла до поверхні. Та товщина хмарного покриву досить солідна. Він має чітку нижню межу на висоті 48-49 км та розмиту верхню, що простягається до висот 65—70 км. Хмарний покрив ділиться на три прошарки, найпотужніший — нижній» («Известия», 16.VI.1985).

У світлі нового підходу до природних умов на Венері поглянемо на українські фольклорні уявлення про рай. По-перше, там завжди погожа сонячна днина (порівняймо наукові дані — день на планеті дорівнює близько 61 земної доби). Але в рай потрапити дуже важко, бо спершу треба пройти крізь скляну перепону (скляну шкаралупу), а потім через вогненний пояс.

Як бачимо, наші фольклорні уявлення про рай мають у собі досить цікавий науково-інформаційний зміст.

Степан СОРОКА.

ЦАРСТВО ЧАМІВ, ЯКОГО БІЛЬШЕ НЕМАЄ

1720 року французький фрегат «Галатея» кинув якір біля південних берегів Центрального В'єтнаму. Моряків представили місцевому багатію, який прийняв їх у невеликій залі з колонами із залізного дерева. Він сидів на троні, а біля його ніг був розстелений килим. Його охороняла гвардія з 12 чоловіків, вбраних в одяг із червоного шовку і озброєних позолоченими шаблями. Це останні історичні відомості про зустріч з монархом чамів — колишніх володарів нинішнього Центрального В'єтнаму. Тут було царство Тьямпа. На зустрічі був присутній і в'єтнамський мандарин — представник нової влади, яка заволоділа Тьямпою ще 1471 року і перетворила тьямпську державу на свою васальну провінцію.

Уперше про чамів згадується в китайських текстах 192 року. З властивою китайським династіям бундючністю тьямпське царство називається там «Союзом варварських племен». Та насправді ці «варварські племена» розвивають свою культуру, яка справила вплив на ранню культуру стародавньої кхмерської імперії і донині залишається загадкою. Приблизно за 80 кілометрів на південний захід від міста Дананг на чистому блакитному фоні неба вимальовуються самотні темно-червоні вежі храмів на священній землі стародавньої столиці Амаравaті. Ніхто до цього часу переконливо не довів, якою технікою будівництва користувались стародавні майстри. Вежі споруджені з цеглин, які ідеально з'єднані між собою без будь-якого розчину. Вони прикрашені чудовими орнаментами. Існує припущення, що будівництво спочатку велось з невипаленої цегли, яку легко можна було обробляти. Вважається, що після того, як вежі набували бажаної форми й вигляду, їх завалювали деревами і обпалювали цілком, як у великій випалювальній печі.

До нашого часу чамських храмів збереглось дуже мало, і нині вони не дають достатнього уявлення про могутність стародавньої Тьямпи. З IV до XII століття лише у межах Амаравaті (нині Мішон) було споруджено більше 70 храмових веж. Під час французького колоніалізму в Індокитаї ще зберігалося близько 30 храмів. Та 1969 року Мішон став об'єктом масованних бомбардувань військово-повітряних сил США, що призвело до загибелі багатьох чамських архітектурних шедеврів. Не вціліла і 21-метрова вежа Тюа — найвища чамська споруда, котра пережила випробування віків.

Пам'ять про чамів увіковічнена й у рельєфах на стінах величних ангкорських храмів, споруджених за часів розквіту кхмерської імперії. Протягом віків життя чамів протікало в постійному суперництві з кхмерами. 1145 року могутній кхмерський цар Сур'яварман II підкорив Тьямпу. Це той володар, з волі якого був зведений найвеличніший храм стародавньої кхмерської держави — Ангкор-Ват.

Та 1149 року Тьямпа здобула свою незалежність і затаїла думку про помсту.

1177 року чами зібрали великий військовий флот і річкою Меконг дістались земель кхмерської імперії. У тому місці, де нині розташована кампучійська столиця Пномпень, їх кораблі досягли великого озера. Звідти чами несподівано атакували столицю кхмерської імперії Ангкор-Ват і оволоділи нею. Удар був настільки приголомшливим, що кхмерська армія не змогла навіть чинити серйозний опір. Зараз можна лише тужити з приводу цього погрому, бо загинуло безліч мистецьких творів у стародавньому храмі Ангкор-Ваті.

Як і чами, кхмери готувались до розплати близько трьох десятиліть. Їх рятівником став Джайяварман VII, який прогнав завоовників, що вдерлись у країну, і навіть приєднав їхню державу до кхмерської імперії. З 1203 по 1220 роки Тьямпа — лише кхмерська провінція.

На скульптурних зображеннях чамів — стрункі люди з чорним хвилястим волоссям і з великими, широкими носами. Вони були озброєні луками, шаблями, списами та бамбуковими арбалетами. Вихід до моря давав чамам змогу активно торгувати, вивозячи приправи, шовк, ароматну деревину, алое та слонову кістку.

Мистецтво Тьямпи зазнало найбільшого впливу індуїзму, особливо на стародавніх землях нинішнього В'єтнаму. Припускають, що чами прийняли індуїзм II століття. Вони вважали себе нащадками Шиви — одного з трьох головних індуїстських богів. Пізніше у Тьямпу проник буддизм, перші сліди якого простежуються в археологічних знахідках III-IV століть.

Майже десять віків чамська та кхмерська культури розвивались паралельно. Та за часів раньої кхмерської держави (так званого доангкорського періоду) чами до певної міри відігравали провідну роль і залишили відчутні сліди у кхмерському мистецтві. Найстародавніші кхмерські храми дуже схожі на чамські.

Мистецтво чамів не досягло такого розквіту, як кхмерське, і тому менш досліджене. Та останнім часом воно дедалі більше привертає до себе увагу вчених різних країн. У найбільшому музеї чамського мистецтва, розташованому в Дананзі, зберігаються фрагменти рельєфів та скульптур, які вражають своєю вишуканістю. Чамські рельєфи нагадують об'ємні скульптури.

Тринадцять віків тривала боротьба чамів за встановлення їх державної цілісності і власного стилю в мистецтві Південно-Східної Азії. На жаль, на їхніх землях перехрещуються дуже багато важливих шляхів та інтересів, які постійно погрожують їхньому суверенітетові. Можливо, численні війни стали головною причиною, котра затримувала чамське мистецтво на первісному рівні, через що воно не досягло розквіту, подібно до мистецтва кхмерської держави. Притиснуті до моря, чами були змушені безперервно оборонятися не тільки від нападів китайських династій з півночі та яванських з півдня. Їхніх земель досягли навіть загарбницькі полчища монголів.

Та найсерйознішими їх ворогами стали північні сусіди, які X століття визволилися від китайського владарювання і створили незалежну державу Дайв'єт. Вони почали наступ на південь, який тривав біля дев'яти віків.

Поступово чамів, а згодом і південно-східних кхмерів поглинула в'єтнамська імперія.

Нині у В'єтнамі живе близько 70000 нащадків чамів. Держава намагається зберегти їхні культурні традиції і приділяє особливу увагу збереженню пам'яток стародавньої Тьямпи.

Ніхто досі не розкрив таємниці будівництва чамських храмів.

«Танцівниця» з Чакіеу (VII-X століття).

Чами вірили, що їх родоначальником був бог Шива (скульптура з IX-X століть).

Нащадки стародавніх чамів і досі зберігають свої культурні традиції.

ВОСКОВА ДОСКОНАЛІСТЬ

Мабуть не всі знають, наскільки геометрично правильними є бджолині стільники. Вони бездоганні не лише з математичної точки зору. Розміри комірок у стільниках абсолютно однакові. Настільки однакові, що XVII століття метрологи пропонували прийняти одну сторону комірки за одиницю довжини метричної системи. Якби пристали на цю пропозицію, то ми б нині користувалися не метрами й сантиметрами, а якимись «бджолинами» — 5,37 міліметра (точна довжина сторони шестикутної комірки).

АФРИКАНСЬКА АМАЗОНКА

Колись в Африці зі сходу на захід протікала річка завдовжки близько 4500 кілометрів, яку можна порівнювати лише з Амазонкою. Вона брала свій початок неподалік од узбережжя Червоного моря, пересікала Сахару і впадала в Атлантичний океан. Ці дані одержано із супутника, який за допомогою радара зондував грунт на глибину до двох метрів. Два мільйони років тому стародавня «Амазонка» зникла з обличчя Землі в результаті геологічних катаклізмів. Повноводність її підтверджується наявністю в цих районах лісів та степу, останні сліди яких зникли 8-10 мільйонів років тому.

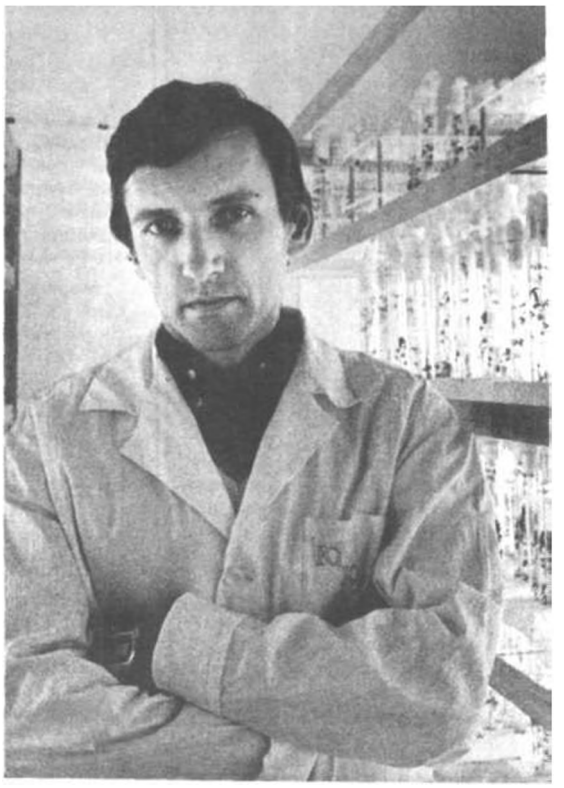

Академік АН УРСР Ю. Глеба.

Третє досягнення віку

Президенту АН УРСР академікові Б. Є. Патону надійшов лист від відомого вченого у галузі фізіології й біохімії рослин, члена академії «Леопольдіна», яка об'єднує науковців НДР і ФРН, експерта ЮНЕСКО з біотехнології, директора Інституту фармацевтичної біології Мюнхенського університету, професора Майнгарда Ценка. У ньому, зокрема, є такі рядки:

«...Хочу щиросердо привітати Академію, що маєте цю людину у своєму науковому колективі. В галузі сучасної біології доктор Глеба з цілковитою певністю є одним з провідних радянських учених з міжнародним визнанням. У галузі соматичної гібридизації, що є дуже важливою для генетичної інженерії сільськогосподарських рослин, доктор Глеба — один із трьох провідних учених світу...»

У Державному реєстрі відкриттів СРСР під № 362 зареєстроване відкриття, зроблене академіками АН УРСР Ю. Ю. Глебою і К. М. Ситником та членом-кореспондентом АН СРСР, академіком ВАСГНІЛ Р. Г. Бутенко. За всю історію української ботанічної науки це було третє відкриття. В житті ж колективу Інституту ботаніки імені М. Г. Холодного АН УРСР — перше...

Авторське свідоцтво на відкриття науковцями видали з пріоритетом від 1975 року, коли була опублікована стаття, де викладено суть відкриття. Наймолодший академік нашої республіки, Ю. Ю. Глеба був тоді ще аспірантом.

Чому ж так довго треба чекати, щоб зареєстрували винахід?

Юрій Глеба сміється:

— *Свого часу Ньютон дуже рано дійшов ідеї всесвітнього тяжіння, але не поспішав опублікувати свої висновки. Радіус Землі тоді ще не був точно виміряний, тож і виходило, що Місяць ходив по небу не за розрахунками Ньютона. За двадцять років, коли радіус удалося виміряти точно, все збіглося з результатами досліджень ученого. І тільки тоді він оголосив про свій закон. У нас вийшло майже за Ньютоном.*

Результат своїх пошуків ми, щоправда, опублікували відразу. Публікація забезпечувала пріоритет. А коли наші висновки підтвердили інші дослідники в Радянському Союзі й за кордоном, коли все було перевірено не один десяток разів, відкриття зареєстрували.

...Ще на другому курсі студент біофаку Київського університету Ю. Глеба зрозумів, які перспективи для людства відкриває клітинна інженерія рослин. Тож і попросився на кафедру генетики. Чи знав юнак, на що йде? Які труднощі чекають його на цьому шляху?

Аспірантура в Інституті ботаніки імені М. Г. Холодного розпочалася для Юрія з неприємностей. Ідеї молодого пошуковця щодо конструювання рослин не знайшли підтримки серед маститих учених: це прирівнювалося до замаху на

канони генетики. Не було в Києві й умов для проведення дослідів.

На допомогу прийшов директор інституту, академік АН УРСР К. М. Ситник. Він домовився з членом-кореспондентом АН СРСР Р. Г. Бутенко, яка очолювала відділ в Інституті фізіології рослин імені К. А. Тімірязєва АН СРСР. Ця мужня жінка ще з кінця 50-х років у складній обстановці лисенківщини розробляла «нетрадиційну» селекцію рослин на клітинному і молекулярному рівнях. Ю. Глеба поїхав у Москву і з головою поринув у роботу. Його захопила ідея соматичної гібридизації тютюну.

Кожному з нас ще із школи відомо: будь-який організм складається з клітин. У кожній клітині записана вся інформація, що стосується будови даного організму. У клітині є спеціальний органоїд, де містяться майже всі гени — ядро клітини. Крім того, є гени, що містяться поза ядром. Вони дістали назву генів цитоплазми чи плазмогенів. Ці гени дуже важливі для функціонування організмів. Наприклад, у рослин вони відповідають за ефективність фотосинтезу, дихання, за стійкість до деяких гербіцидів, до хвороб. Для практичного селекціонера дуже важливо, що ряд ознак кодується не генами ядра, а генами цитоплазми.

Але класичний селекціонер конструювати більш вдалі набори генів цитоплазми не міг, бо за звичайного статевого схрещування у всіх культурних рослин ці гени успадковуються лише по материнській лінії. Перетасувати б ці гени й створити більш цікаві поєднання!

1960 року англійському вченому Е. Кокінгу вдалося за допомогою ферментів зруйнувати целюлозно-пектинову оболонку клітини, яка до цього перешкоджала злиттю клітин. Це досягнення дозволило реалізувати феномен їхнього злиття. «Голі клітини — протопласти — можуть легко зливатися одна з одною і утворювати протопласти гібридної клітини, яка згодом «одягнеться» в оболонку. Протопласт, який регенерує оболонку, веде себе як ізольована клітина, яка спроможна ділитися, утворюючи нові...»

Ю. Глебі вдалося одержати гібрид не статевих клітин, а клітин тіла тютюну (листя, стебел, коріння). Після цього він виростив зовсім нову рослину, небачену досі.

Успіхи молодого аспіранта свідчили про великі перспективи цього методу. Схрещувати статевим шляхом представників віддалених видів важко, майже неможливо. Соматична ж гібридизація дає змогу подолати генетичні бар'єри схрещування рослин різних видів і родів, одержувати такі гібриди, на які вистачить фантазії у дослідників.

Поворотним пунктом у житті українських генетиків і особисто Ю. Глеби став IX Міжнародний ботанічний конгрес у Ленінграді (1975 р.) Звичайно, у молодого вченого до цього конгресу вже були публікації у наукових журналах. Але щоб отак — віч-на-віч зіткнутися із науковими світилами із світовими іменами...

...Професор з ФРН Георг Мельхерс — один з найавторитетніших учених у галузі молекулярної біології рослин, директор відомого на весь світ Макс-Планківського інституту клітинної біології, редактор провідних міжнародних спеціалізованих наукових журналів, автор багатьох праць, член Академій наук США, Японії, Франції. Весь науковий світ знав його як принципову, вимогливу людину. У судженнях і діях був різкий, непоступливий, не терпів заперечень і авторитетів.

У Ленінграді високий, кремезний і водночас елегантний Георг Мельхерс був у центрі уваги учасників конгресу. Впевнений у собі, він дещо зверхньо поглядав на колег-науковців. Доповідь вирішив зробити наприкінці засідання. Хай стихнуть пристрасті. А йому є чим здивувати колег... Адже ніхто у світі не володіє технологією соматичної гібридизації рослин.

Г. Мельхерс автоматично глянув на трибуну, де не міг здолати хвилювання молодий чоловік. Говорив він повільно. Видно не в ладах з англійською мовою. Стоп!.. Неймовірно!.. Він говорить на ту ж тему, якій присвячена його, Мельхерса, доповідь.

Професор схопив програмку: «Глеба... Україна... Київ...»

Всі розцінили виступ недосвідченого юнака, як акт самогубства. Суперечити такому авторитетові! Г. Мельхерс уважно слухав. З неприхованим роздратуванням професор відчував, що його пріоритет відчутно тане з кожним новим доказом Глеби.

— Ми брали мутації, які містяться не тільки в ядрі, а й ті, які знаходяться в цитоплазмі. Тому на відміну від шановного пана Мельхерса нам удалося довести, що це не просто соматичні гібриди, а гібриди із зовсім іншим набором генів, ніж у одержаних звичайним статевим схрещуванням. Гени цитоплазми успадковуються від обох батьків. Саме це — дуже важливо...

Врешті-решт Г. Мельхерс погодився з дошкульними зауваженнями молодого колеги. Він зрозумів, що перед ним учений його рівня. За чотирнадцять років явище двобатьківського успадкування генів цитоплазми при гібридизації соматичних клітин було зареєстроване як відкриття під номером 362.

Згодом, після конгресу в Ленінграді, у Київ, до Президії АН УРСР, надійшов лист від Георга Мельхерса. Він запрошував Глебу на стажування у Макс-Планківський інститут. До цього тільки один радянський біолог стажувався в Західній Німеччині. Ю. Глебі випала доля стати другим.

Глеба вразив усіх німецьких колег своєю працездатністю. Трудився по 12—14 годин на добу. Власне, так буде потім у Брюсселі, Мюнхені, Філадельфії — всюди, де доводеться йому працювати на запрошення зарубіжних генноінженерних лабораторій. І скрізь його роботу назвуть артистичною, а руки — золотими.

Труднощів у «провінціала» з Києва вистачало. Теоретичні посилання потребували експериментального підтвердження. Взяти хоча б живильне середовище, де протопласти «роздягаються» й «одягаються». А температурний режим, вологість, освітлення? Як вони впливають на ресинтез клітинної оболонки? Запитання, запитання, запитання... А за ними — тисячі дослідів, варіантів, безсонні ночі, тривоги, надії.

Стажування в одному з найкращих у Європі центрів генної інженерії було для Ю. Глеби вельми корисним. Київські та західнонімецькі дослідники одержали перші гібриди між віддаленими видами рослин. Раніше нікому в світі це не вдавалося. Результати досліджень лягли в основу першої в світі монографії з клітинної інженерії рослин. Автори — Ю. Ю. Глеба і К. М. Ситник. Учень і вчитель.

Ця праця зробила б честь будь-якій академії наук. Тож не дивно, що незабаром її перевидали англійською мовою.

Повернувшись до Києва, Глеба сів за оформлення докторської дисертації. Він поспішав. Пам'ятав про обіцянку, яку дав мамі ще з дитинства. Що за обіцянка?

Юрій усміхається:

— *Не пам'ятаю причину, але якось у десятому класі завинив перед мамою. Вона дуже розхвилювалася, розплакалася. Ми з сестрою заспокоювали матусю, як могли. Ось тоді й пообіцяв мамі, що вона пишатиметься своїм сином. Ну і сказав зопалу, що у тридцять років буду доктором наук, а в сорок — нобелівським лауреатом. Мама запам'ятала мою обіцянку.*

Докторську дисертацію він захистив за добу до того, як йому виповнився 31 рік. Все-таки — у тридцять!

А Нобелівська премія? У академіка Глеби її поки що немає. Але є премія Кюрбера. Вона існує з 1985 року. Лауреату вручаються почесна відзнака у вигляді діаманта в платиновій оправі, а грошова частина премії — 1,5 мільйона західнонімецьких марок — йде не в кишеню лауреата, а на розвиток тієї галузі науки, яку він представляє. Юрій Глеба став четвертим лауреатом премії Кюрбера і першим — серед радянських учених.

Лише талановита, до самопожертви віддана своїй роботі людина може запалити інших на таку ж одержимість. Та так, що люди міняють професію. Одного дня кидають усе і їдуть до Глеби.

...Іван Каневський закінчив ту ж Хустську школу-інтернат, що й Глеба. Потім здобув фах лікаря. Якось вони поверталися від батьків одним поїздом. Розговорилися. Не помітили, як і ранок настав...

— Іване, як лікарю тобі, напевне, добре зрозуміла давня мрія учених — навчитися цілеспрямовано керувати спадковістю організмів. Ось, наприклад, рослинний світ. При гібридизації нова рослина разом із цінними властивостями отримує й цілий ряд непотрібних, оскільки гібрид має половину хромосом від кожного з батьків. А якщо перенести від однієї рослини до іншої лише одну, потрібну хромосому з генами, які контролюють цінні властивості виду?.. От тільки як перенести не цілу хромосому, а окремі її частини з потрібними генами, непотрібні ж відкидати?.. З клітинами тварин трохи простіше, там і оболонка не така цупка та й ряд інших факторів...

— 1972 року у США, а 1973-го — й у нашій країні виділили окремі гени людини, кроля, миші, голуба, качки. Але тут новий бар'єр: як ввести цей ген у нову клітину?..

— Не тільки ввели, а й допомогли йому прижитися. Так, щоб клітина змогла регенерувати нову рослину, а пересаджений ген-приймак був активним, синтезував необхідний білок.

— Але яку це матиме практичну цінність?

— Найпростіший приклад. Значний інтерес становлять рослини, які виробляють для себе добрива. На корінцях бобових (сої, гороху, квасолі, люпину) прижилися бактерії, які переробляють газоподібний атмосферний азот в азотисті розчинні сполуки. Рослина-господар «поїдає» їх як поживну речовину. Тож зрозуміло, чому метикуваті селяни ще здавна разом з картоплиною кидали до ями і квасолину. А створити б такі фабрики добрив на коренях пшениці, ячменю, кукурудзи, соняшника, буряка...

— Теоретично це просто. Лише треба взяти ген чи гени тих бактерій, які фіксують азот, і вживити їх у гени нових рослин. Але як зробити це на практиці?..

Тиждень ходив Іван сам не свій. Врешті-решт зателефонував до Києва: «Зустрічай». Через рік київським дослід-

никам вдалося одержати перші рослини з генами-«приймаками». З'ясувалося, це дуже непроста справа — робити уколи клітинам. Гени вводяться у протопласти клітин за допомогою мікрошприца, діаметр голки якого — кілька мікрон. Усе це, звичайно, робиться під мікроскопом. Об'єм маси, що видавлюється із шприца — 10^{-12} літра! Зараз українські генетики так удосконалили методику, що подібне «конструювання рослин» можна передавати у серійне виробництво. Ставити на потік. Уявляєте?!

Юрій прудко вийшов із рейсового автобуса. Три місяці він був відсутній — читав лекції і стажувався в одному із закордонних центрів генної інженерії. Нарешті вдома. Як справи у хлопців?

На першому поверсі заглянув у володіння В. Сидорова. Ось уже кілька років Володимир зі співробітниками лабораторії працює над «картопляною» проблемою. Методом соматичної гібридизації передавали культурній картоплі витривалість, стійкість її дикого родича до захворювань і шкідників. Схрестити природним шляхом їх не можна. Скільки було спроб! Десятки. Сотні... Коли одержали гібрид, оберігали, ніби хвору дитину.

Сидоров порадував Глебу приємною звісткою. Трирічне сортовипробування завершилося успішно. Разом з ученими Українського НДІ картоплярства методом клітинної інженерії створено новий сорт. Встановлено своєрідний рекорд: це зроблено у п'ять разів швидше, ніж за традиційними методиками. Здійснилася віковічна мрія селекціонера.

Методами соматичної гібридизації, клітинної селекції, введенням чужорідного гена українські генетики одержали тютюн, томати, люцерну, конюшину, горох, рапс з новими властивостями.

Успішно просуваються роботи в новому напрямі: самозахисті рослин від шкідників. У клітину картоплі вживляють ген, який відповідає за продукування білка, що є токсином для багатьох видів гусені, комах. Якщо якась гусінь або той же колорадський жук з'їсть таку зелень, у них починається розлад системи травлення, і шкідники гинуть. По суті — це гормональний препарат, який впливає лише на гормональну систему комах і ніяк не діє на теплокровних тварин і людину.

Науковці — соратники Ю. Глеби, прагнуть досягнути того, щоб газоподібний азот поглинали пшениця, ячмінь, кукурудза та інші рослини. Це не так просто. Виявлено, наприклад, що азот фіксує не один ген. У цьому процесі беруть участь аж 17 різних генів. Соціальну значущість розв'язання цієї проблеми переоцінити важко.

Особливого успіху співробітники Ю. Глеби досягли при вживленні чужорідних генів у рослинний організм. Нещодавно колектив українських конструкторів уклав договір з фірмою «Америкен саянемід» про спільне дослідження стійкості рослин до гербіцидів. У двері київських генетиків стукає й бельгійська фірма, яка просить прижити «їхній» ген горохові французької селекції.

Хоч би як далеко пішло людство шляхом прогресу, наше XX століття назавжди залишиться в його пам'яті як вік, відзначений трьома найважливішими досягненнями: люди навчилися використовувати енергію атома; вийшли в космос; стали цілеспрямовано змінювати спадковість. Ці великі досягнення наші далекі нащадки будуть пам'ятати навіть тоді, коли літатимуть до зірок, переможуть старість і хвороби.

І біля витоків третього досягнення віку стоїть представник української наукової школи, наймолодший академік нашої республіки Юрій Юрійович Глеба.

Леонід БРОВЧЕНКО.

Мозаїка планети

КОСМІЧНЕ... СМІТТЯ

Командування протиповітряної оборони США повідомило, що підрозділами цієї служби зареєстровано понад шість тисяч предметів, які рухаються по довколоземних орбітах. Тільки п'ять процентів цієї кількості — діючі штучні супутники Землі, решта — відходи космічної діяльності людства, так зване космічне сміття.

БАТИСКАФ «СІНКАЙ»

В Японії проводяться випробування найновішого батискафа «Сінкай». Збудований на корабельні портового міста Кобе, він здатний опускатися в морську глибочінь на шість з половиною кілометрів.

ЗЕМЛЯН ДЕДАЛІ БІЛЬШЕ

За даними Організації Об'єднаних Націй населення Землі щодоби збільшується на 244 тисячі жителів (у середньому на 170 осіб щохвилини).

Мозаїка планети

Крок до космодрому

Уривки з щоденника кандидата на космічний політ

Частина II

День п'ятий. Крісло КУКа*

Удар. Видих, і дружнє «ах» змушують мене озирнутися. Цього, здається, ми не чекали. Ельміра Ахмедова, знепритомнівши в кріслі КУКа, вилітає з нього і падає біля дверей спеціальної кабіни.

— Ельміра!

Так ось що означає через терни до зірок!

Щоправда, ще вчора наш колега з Баку висловлювала побоювання з приводу зустрічі з цим космічним «контролером». Здається налякав її правдист Андрій Тарасов, змалювавши свої відчуття під час цього випробування. «Це акція терористична,— сміялася Ельміра,— він хоче нас зламати психічно».

Пам'ятаю, тоді за склянкою чаю ми сміялися. А нині... психологічно тест дедалі ускладнюється. Підполковник Валерій Громак підводиться з крісла біліший за крейду, а журналіст із Смоленська Віктор Горяїнов — зеленішим за весняне листя.

Тихенько сідаю в куточок. І намагаюся розслабитися.

«Что день грядущий нам готовит»,— ледве чутно наспівує рижанин Павло Мухортов, знікаючи під павутинням різних проводів. Він мчить направо, потім наліво. Зупинка. Його обличчя вкрилося потом. Павло сидить, не маючи змоги ворухнутися.

Увечері на моє запитання про свої відчуття він скаже: «До голови начебто підшипник приварили. І давай крутити його в один бік, а голову — в інший».

Але це ще буде ввечері, а поки що науковий співробітник Людмила Миколаївна Захарова викликає на старт мене.

Клеми охоплюють зап'ястя рук та ніг. Миттєві процедури вимірювання пульсу і тиску.

Наша довідка:
Крісло КУКа, або точніше, проба КУК* (абревіатура з російської назви — «кумуляция ускорения Корнилса») — переміщення крові в голові людини, перевірка вестибулярного апарата і зон утоми, які нагромаджуються з кожним обертом. Початковий тест — десять хвилин — направо, наліво. І багато пізніше починаєш розуміти, що стоїть за 45-хвилинним обертанням космонавта Валерія Биковського, про якого тут ходять легенди.

Закінчення. Початок — у № 9.

— Ви все пам'ятаєте?

— Начебто.

— На рахунок 21, 22, 23 нахиляєтесь. Потім випростуєтеся. І так по черзі раз за разом. Одягніть окуляри.

Я вже знаю: у разі сьогоднішнього успіху наступна моя проба зросте у Зоряному до 15 хвилин.

Я приготувався до найгіршого, але внутрішній голос постійно нагадував: «Все минеться, тільки думай весь час про приємне». І я, цілком поклавшись на організм, спробував уявити собі майбутнє своє весілля. Почав з гостей. Вірніш, з їхньої відсутності. Краще в Парижі погуляти або втаємничитись Вічним містом. Я уявив себе в літаку високо в небі, закоханого у дружину, як раптом літак кинуло в штопор.

— 21, 22, 23...

Хмари, змінивши напрямок, різко полетіли кудись угору, і я відчув себе парашутистом з давнього документального фільму «Сім кроків за обрій». Все було, як насправді, і тільки відсутність шуму, вітру у вухах викликала незрозумілу тривогу.

Нерви напружились до краю, пальці стиснули заповітне кільце на випадок, якщо парашут не відкриється сам на заданій висоті. Ні, здається відкрився, гострим болем пронизавши десь попід лопатками тіло, і земля полетіла назустріч, панорамою розгортаючи обрій.

— 21, 22, 23...

Гігантська сила стрічного потоку повітря вдарила в кермо повороту, кинула вгору, розіславшись пружною основою батута, намагаючись утримати мене над гострими списами верховіть дерев.

— Як себе почуваєте?

— Н-н-нормально.

— Зупинка буде різкою.

Один-єдиний удар, начебто розірвалося серце. Крісло завмерло. А стрілки самописців продовжували рухатись своїми чудернацькими стрибками, байдуже записуючи ритми мого змученого тіла.

Нещодавно, кілька днів тому, від'їжджаючи до Москви, я уявляв собі ці миттєвості зовсім інакше. Не знаю, якими вони бачились мені тоді, можливо, радісними. Насправді все було до прикрості буденним. Не було ані захоплення, ні піднесення, ні бажання йти далі. Була депресія.

А тим часом крісло, набираючи швидкість, вже мчало в інший бік.

— 21, 23, 23...
— Їсти хочу! — стиха сказав хтось.
— 21, 22, 23...
— Їсти хочу!

Чесно кажучи, я навіть розсердився. Невже не можна поговорити про обід трохи пізніше? Але голос здався знайомим.

— Їсти хочу!
— Вам погано?
— Добре.

Крісло зупинилося.

— Ну, як? — погляд Людмили Миколаївни допитливий, строгий.

— Їсти хочу,— раптом сказав я і засміявся, зрозумівши нарешті, що знайомий голос належав мені.

— Цікаве відчуття,— сказала лікар і піднесла мені до обличчя склянку з нашатирем.

Я вдихнув на повні груди і нічого не відчув.

— Спробуйте ще.

Я вдихнув ще раз, потім ще і ще.

— У вас з органами нюху все гаразд? — злякалась Людмила Миколаївна.

— Так,— відповів я.

Вона обережно вдихнула сама.

— Ну, звичайно, видихся.

Я зітхнув з полегшенням.

День дев'ятий. Космічний бог

...І знову голка слизьким сріблястим змієм вповзає до вени. Внутрішньовенна ренографія, ізотопна урографія, біохімія. Господи! Невже в моєму змученому тілі ще залишилась хоч крапля крові. Здається, її навіть і на аналіз з пальця не вистачить. Та добрі руки медичної сестри Валентини Федорівни Цветлюк роблять свою справу, наповнюючи чергову пробірку яскраво-червоними краплями. Чи спалахнуть вони зірочками надії у холоді вічної ночі?..

Рипіння дверей. І ще не довіряючи своїм очам, я підводжуся на лікті. Тисячі разів бачені на газетних знімках великі, веселі очі, чорне, як смола, волосся, уперто настовбурчені жорсткі вуса. Ну, звичайно, це він, небесний довгожитель, Муса Манаров, космічний бог, який цілісінький рік працював на орбіті.

— А, журналісти,— весело вигукує він, кидаючи червоний баул біля порога,— я вам війну оголосив. Ось читайте,— і він роздає всім останній номер «Московских новостей».

Гнів Муси зрозуміти неважко. Адже якийсь Леонард Нікіткін у своєму опусі «Космонавти на землі» буквально втоптує в бруд його професію, стверджуючи, що не такий уже складний сам політ, як довга черга до нього в очікуванні нагород і життєвих благ у майбутньому.

Чергова зустріч претендента на космічний політ Юрія Крикуна з кріслом КУКа.

Фото В. КАРМИНСЬКОГО.

— Блага? — всерйоз розпалюється Манаров. — А це бачили? — і простягає нам книжечку пільг для льотчиків-космонавтів СРСР. — Машину — раз на 15 років, кухонний гарнітур — раз на 20, швейну машинку — раз на 30 років можна купити за власні гроші, щоправда, без черги. Це пільги? — знову вибухає Муса,— або двоє жіночих колготок на рік і п'ять пар шкарпеток для мене. За часів казарменного комунізму двірник жив краще! А в цій клятій Америці навіть

безробітні свої шкарпетки не перуть, а викидають, чуєте — ви-ки-да-ють! А у нас — до дірок...

Виникає ніякова пауза. Нам соромно за колегу, що так образив космонавтів, нам прикро за космонавтів, які живуть гірше, ніж американські безробітні. Нам боляче за себе.

— Ну, гаразд,— змінює гнів на милість космічний бог,— я чай смачний привіз. Запрошую всіх на вечір знайомств.

За якихось десять хвилин ми в нашій кімнаті п'ємо чай і обговорюємо майбутній орбітальний політ репортера.

— Уже настав час сказати з космосу людям добрі, мудрі слова,— каже він. — У космонавтів велика надія на вас. Адже журналіст летить у космос своєрідним експертом. І гуманізація позаземного простору багато в чому залежатиме від його світогляду.

Муса цікавиться моїми успіхами в стаціонарі і з місця в кар'єр дає кілька дружніх порад з методики спілкування з кріслом КУКа, яке чекає на чергову зустріч зі мною.

Як швидко спливає час! Муса показує мені окремі сторінки свого бортового журналу, де він записував усі свої переговори з радіоаматорами світу. Он на зв'язок вийшов американець, що відчайдушно кричав у ефір російською мовою, мабуть, лише два знайомих йому слова: «Горбачов» і «перестройка». А це — дванадцятирічний хлопчик-індус, а це позивні людини, яка 53 роки тому залишила нашу країну і відтоді жодного разу не розмовляла російською...

Утомився диктофон, накручуючи на магнітофонну касету тисячі витків космічної одіссеї льотчика-космонавта Муси Манарова. Ми сперечаємося про марсіанську програму і обговорюємо реальність співробітництва радянських та американських спеціалістів у розробці орбітального комплексу «Freedom», говоримо про проблеми Головкосмосу і випробування корабля багаторазового використання «Буран».

Стрілки годинника нагадують — друга ночі.

— Продовжимо завтра,— обіцяє Муса,— якщо напишеш так само чесно, як про спортсменів,— і він (о несподіванка!) виймає з дипломата «Огонек» з моєю статтею «Гонка» про велогонщика Василя Жданова. — Підпиши на згадку про зустріч.

Чесно кажучи, я розгубився, адже це мені належить просити автограф у свого співрозмовника. Муса начебто читає мої думки:

— Не хвилюйся. Обмін буде чесним,— і він показує мені свою фотографію,— вона була в космосі, зважк. Дарунок безцінний.

Муса бере фломастер і пише:

«Юркові на довгу пам'ять. Будемо дружити. Муса Манаров».

День четвертий. Контрасти.

Пітон прокинувся несподівано, поглянув навкруги і посунувся до моїх ніг. Обережно. Так, щоб я нічого не відчув. Але лікарі вже були напоготові і чутливі прилади допомогли їм.

Діжка з мінусовим тиском на нижню частину тіла — тест на невагомість. І перекачування крові в моєму організмі — свою головну функцію вона виконує чудово. Ось тільки організм їй в цьому непідвладний: і кров'яний тиск не перевищує 130, коли експерти зменшують атмосферний до 50 мм/рс в ногах, і очі не наливаються кров'ю, коли повітряний Гольфстрім виносить мене в початковий стан. А це означає, що зараз у кімнаті номер 25 я здобув ще одну маленьку перемогу, і можна прямувати за графіком далі на чергове функціональне випробування.

— Тиск?

— Норма.

— Пульс?

— Норма.

Почувши це, я полегшено зітхнув, як раптом предмети попливли перед очима, перетворюючись на кольорову мозаїку. Потім зображення тріснуло, перетворилося на чорно-біле і тієї ж миті кілька чоловік підхопили мене під руки...

Велоергометр. Лагідний велосипед. З дитинства знайома і улюблена іграшка несподівано тут, у стаціонарі, перетворилася на мого лютого ворога. П'ятнадцять хвилин їзди. П'ять ступенів зростаючого з 600 до 1500 кг навантаження — і відповідь організму у вигляді стрибаючого угору пульсу, який несподівано підскакує за 180. Перша і, на щастя, тимчасова поразка. Але на негативні емоції не маю права — попереду ще один іспит — дерматогліфіка.

Впевнений, більшість наших читачів вперше зустрічається з цим словом. Тому з'ясую його суть. Дерматогліфіка — наука, що виявляє за складністю візерунків на кистях рук і пальців схильність людини до тих чи інших хвороб. І в цьому немає нічого надзвичайного. Тому що тип візерунка закладається у людини ще в утробі матері під час формування центральної нервової системи і шкіри. Батьком цієї науки вчені вважають Френсіса Гальтона, кузена Чарльза Дарвіна. Саме він виявив три типи візерунків. Не хочу втомлювати читача розповіддю про довгу медичну процедуру, а лише зазначу, що спеціалісти виявили в мене

рідкісний варіант відбитків обох рук. А наявність на них радіальної петлі і великої кількості білих ліній у поєднанні з трьома завитками на великому і підмізинному пальцях, дозволила зробити висновок про перевагу в моєму мозкові лівої півкулі і логічного мислення в поєднанні з визначальним емоційним началом.

Ну що ж, емоції і логіка не у всіх ідуть поруч, а отже, пробу можна вважати вдалою і продовжувати свій шлях назустріч пекучому липневому вечору, який для когось із нас стане головним вечором життя.

Відступ другий. Невідомий космонавт

Ми знаємо багато славних космічних дат. Але є ще одна — 25 березня. Саме тоді, 29 років тому, в безхмарну височінь казахського неба злетів «Восток». На його борту, зручно вмостившись у лонжементі, в червоному скафандрі сидів космонавт. І звали його — Іван Іванович. Руки — поміж колін, як і належить, стискали важіль посадки, відкрите забрало гермошолома будь-якої миті мало опуститись, якби у кораблі з'явилася якась несправність. Світле волосся пасмами спадало на чоло, блакитні очі, не моргаючи, дивились на прилади.

А на центральному пульті управління Головний конструктор, прикипівши до екранів, стежив за десятками шкал: тиск, температура, вологість, розрахункова траєкторія, робота двигунів.

Він був у космосі рівно 108 хвилин — час, необхідний для того, щоб один раз облетіти нашу планету, а потім спускний апарат поніс його до Землі. На висоті сім кілометрів — катапультувався з кабіни, а за чотири кілометри від землі космонавт відокремився від крісла, і вони, кожний сам по собі, приземлилися на парашутах.

Коли вертоліт групи пошуку прибув до обчисленого району посадки, Іван Іванович вже понад 20 хвилин чекав на зустріч. До речі, час для нього не мав особливого значення, адже то був... манекен. І все одно заслужив на дружнє «Ура!» і квіти.

Він і сьогодні на посту в музеї Байконура в своєму бойовому скафандрі.

Непомітно пролетіли для планети 29 космічних весен. Зате помітно вкрив іней скроні ветеранів-першопрохідців за 29 космічних зим. А Іван Іванович, як і колись, молодий. Таке ж завзяття в очах. Все та ж сама усмішка.

Усмішка? Хіба можуть манекени усміхатися? Повірте, я й сам раніше не вірив у це.

День одинадцятий. Перша втрата

Увечері він сказав: списаний. Ми мовчки потиснули йому руку і відмінили пробіжку. В словах не було потреби, вони були б фальшивими.

Він неквапно склав речі і попрямував до виходу. Йому не було куди поспішати, бо, зачиняючи двері медичної палати, він по суті прощався з мрією про орбітальний політ, у який вірив усе життя. Правдист Андрій Тарасов першим закінчив дистанцію, розпочату задовго до народження багатьох з нас. На порозі він обернувся:

— Сини! Я почуваю себе гренадером з розгромленого полку. Але навіть коли полк розбитий, хтось має вистояти. Чуєте, сини! Я вірю в вас.

Він тінню зробив крок у холодний вечір, і мені здалося, що в його очах блиснула сльоза. Він ішов вулицею Габричевського, де розташований космічний стаціонар, до себе додому, трохи горблячись, притиснутий своєю безрозмірною чорною сумкою, наче великою бідою, глибоко насунувши на очі нещодавно купленого в Америці капелюха. Він ішов невластивою йому старечою ходою і, здавалося, сьогоднішній день найгірший з усіх прожитих ним на світі. Андрій знав: він вже ніколи не торкнеться рукою зірок.

Так закінчився день одинадцятий. А на двадцятий лікарі виписали Сергія Жукова та Андрія Філіпова. Потім були інші втрати: Караш, Горяїнов, Федорів, Луценко, Скринников, Голованов, Снегірьов, Ахмедова... Але ті перші розставання особливим холодом обпікали душу. Порожньо стало в осиротілих коридорах медичного корабля. Сумно. Нас залишилося тільки шестеро. Але ми продовжуємо свій шлях.

Юрій КРИКУН,
кандидат на космічний політ
від Спілки журналістів СРСР.

Наш автор

КРИКУН Юрій Юрійович

Народився 1963 року в Києві. Закінчив Київський державний інститут театрального мистецтва імені І. І. Карпенка-Карого. Кінорежисер документального кіно. Працює на Українській студії телевізійних фільмів. Друкується в центральній та республіканській пресі з 1984 року.

Кандидат на космічний політ від Спілки журналістів СРСР. Після рішення Державної комісії щойно приступив до передполітної підготовки в Зоряному.

Практичні поради

Інтуїтивно-логічний інтраверт («Дон Кіхот»)

Ви маєте добре розвинуте пізнавальне мислення: на думку спадають цікаві, перспективні ідеї. Розвинута інтуїція допомагає вам у виборі правильних рішень. Ви здатні заглянути у саму суть речей і явищ, передбачити їх найдальші наслідки. Ви багато читаєте і цікавитесь новими, незвичайними явищами. Інструментом реалізації ваших інтуїтивних ідей і здогадок є логіка: прагнете обгрунтувати свої ідеї, тим самим переконати оточуючих в їх правильності. Через це навколо вас гуртуються однодумці. Ви — ворог усього відсталого і застарілого.

Ваша основна проблема — невміння правильно розібратись у стосунках між людьми, особливо важко усвідомити справжнє ставлення до вас оточуючих. Після того, як Ви інтуїтивно розібрались у людині, вона стає нецікавою, бо не знаєте, що з нею робити далі. Але стережіться: це може настроїти її проти вас. До того ж, це ви не бачите своїх справжніх недоброзичливців. «Дон Кіхоту» важко даються стабільні добрі стосунки з близькими. Ненавмисна нетактовність може порушити гармонію. Поради. Не захоплюйтесь надмірним демократизмом, який може непомітно перейти у фамільярність. Це сприяє підриву вашого авторитету серед людей. Виявляйте у своїй поведінці більше такту, щоб не шокувати людей своєю відвертістю і прямолінійністю, через які можете нажити недоброзичливців, самі того не бажаючи.

Ще одна проблема — невміння бути постійно зібраним, слабка самодисципліна. Через це ви занедбуєте свої повсякденні справи, зриваючи намічені заходи або встановлений графік роботи. Робіть усе вчасно! Якщо ви — начальник, то зверніть увагу на те, щоб не скочуватися до волюнтаризму. Уникайте необгрунтованого посилення тиску на співробітників, не перегинайте палицю у вимогливості і вольовому тиску. Така неадекватна реакція може поставити вас у смішне становище. Переключайте свою потенційну вольову енергію на заняття спортом, щоб давати їй вихід. Це підвищить ваш життєвий тонус, виробить витримку, зібраність, дисципліну.

Сенсорно-етичний інтраверт («Дюма»)

Ви вмієте підбирати собі заняття до душі, що дають радість, утіху, приємні відчуття. Ви незамінна людина для організації дозвілля і відпочинку в колі близьких. Смачна їжа, красивий посуд, оформлення інтер'єру, а також тепла, невимушена атмосфера спілкування — ось сфера вашої творчості. Ви віддаєте перевагу красивому природному ландшафту перед діяльними видами відпочинку. Ви — людина миролюбна і дипломатична. Тому вмієте уникати сварок і конфліктів, терпимо ставитеся до чужих вад, м'які і приємні у спілкуванні, не любите грубого тиску на людей. Своєю поведінкою прагнете викликати у людей приємні емоції. Маєте непогане почуття гумору, веселу й легку вдачу.

Ваша основна проблема — брак постійної працездатності, невміння і небажання примусити себе робити нецікаву, тяжку, але необхідну роботу. Ви не любите офіційної обстановки, вважаєте за краще домовлятися приватним шляхом, використовуючи перевірені зв'язки. Розвивайте у собі активнішу життєву позицію. Більше думайте про інтереси інших людей, допомагайте їм ділом, а не словами. Домагайтеся, щоб особисті інтереси збігалися з громадськими. Долайте в собі інертність, не бійтеся витрачати сили на суспільно корисні справи, які не обіцяють негайної віддачі або користі. Тоді люди ставитимуться до вас з більшою повагою, поважатимуть як ділового, надійного партнера.

Ще одна з ваших проблем — недостатня далекоглядність. Вам не завжди вдається правильно оцінити далеку перспективу сьогоднішніх починань, тому надто часто займаєте очікувальну позицію, орієнтуєтеся лише на близьку, гарантовану віддачу. Ви ризикуєте в цьому випадку виграти в дрібному, але втрачаєте великі шанси. З другого боку, будьте обережні в обіцянках. Не переоцінюйте можливості справи, якою займаєтеся, не старайтесь її над міру рекламувати і розхвалювати. Уникайте самореклами. Будьте послідовнішими у своїх рішеннях: більше плануйте, не обмежуйтесь одним чуттям та імпровізацією.

Етико-сенсорний екстраверт («Гюго»)

Ваша сильна сторона — вміння палко відстоювати справедливість у принципових питаннях. У повсякденному житті — ви людина відкрита, комунікабельна, приязна. За це вас

---

* Розділ «Соціоніка» див. № 1-5, 7-9. Тут подаємо поради для І квадри («альфа»).

люблять оточуючі. Добре розбираєтесь у настроях людей, співчуваєте, вмієте співпереживати: не залишите людину в біді, подасте допомогу скривдженому. Ви вмієте давати втіху людям: гостинні, хлібосольні, турботливі. Вмієте цікаво і наповнено проводити вільний час: ходите в кіно, театри, на концерти, часто буваєте в гостях. Любите приємні поїздки і подорожі. Ви не від того, щоб провести час у веселих, шумних компаніях, поважаєте свята і застілля. Вам також подобається дарувати сувеніри, нести людям радість.

Основна проблема — невміння розпорядитися своїм часом у повсякденних справах: надто квапливі, іноді до метушливості, ні на що не вистачає до ладу часу. Ви потопаєте в нескінченних справах і турботах. Старайтеся правильно спланувати свій день. Від дрібних, другорядних справ відмовтеся, відкладіть їх на потім. Не беріться за все одразу, інакше не вдасться зробити в строк.

З другого боку, ви буваєте надто вимогливим і безкомпромісним щодо близьких і знайомих, це є причиною багатьох розчарувань у людях. Один раз зневірившись у людині, ви стаєте підозрілим і недовірливим. Навчіться порівнювати свої вимоги з реальним життям. Будьте терпимішими до людей, поблажливо ставтеся до їхніх недоліків. Пам'ятайте, що ідеальних людей немає. Надмірним емоційним тиском ви можете зруйнувати гармонію стосунків.

Друга ваша проблема — марнотратність сил і матеріальних ресурсів. Невміння контролювати повсякденні витрати заважає вам створити необхідний матеріальний резерв. Економте свої сили, не беріться за справи, які не гарантують надійної віддачі. Відмовтеся від численних візитів до родичів і знайомих, краще займіться домашніми справами, щоб викроїти собі час для спокійного відпочинку.

Старайтеся підтримувати вдома суворіший порядок. Позбавтеся зайвих речей, не нагромаджуйте їх. Притамуйте свою гостинність, старайтеся в усьому додержувати почуття міри.

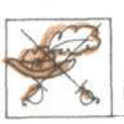

Логіко-інтуїтивний інтраверт («Робесп'єр»)

Вашою сильною стороною є аналітичний розум, структурне мислення, вміння осягнути загальні закономірності будь-якого явища. Ви настроєні на об'єктивність і справедливість, при оцінці людей керуєтесь їх внеском у спільну справу, а не особистими симпатіями. У справі, якою займаєтеся, ви завжди виділяєте головне, відкидаючи зайві, неістотні деталі. Ви також умієте логічно викласти суть, донести основну ідею до слухачів. Проаналізувавши ідею, встановивши її важливість і перспективність, ви стаєте її активним прихильником. Ваша творча інтуїція підгодовує її постійно дедалі новими спалахами. Ви наділені також здатністю дбайливого поводження з конкретними людьми, вмієте помітити людину в справі і допомогти розкрити її здібності, вселити віру у власні сили.

Основна проблема — невміння активно відстоювати свої інтереси і слабка впевненість у собі в конкретних життєвих справах. Вам властива нерішучість, відсутня миттєва реакція на зміну ситуації — неоперативність, неповоротливість.

Займіться тими видами спорту, які виробляють рішучість і швидкість реакції. Обов'язково чергуйте розумову працю з фізичною. Вам не завадять також вправи на концентрацію уваги і просто заняття, які розвивають цю якість — наприклад, збирання грибів, ягід. Ви потребуєте моральної підтримки у своїх починаннях. Серед вашого оточення повинні бути люди рішуче й оптимістично настроєні, які б вас час од часу підштовхували, допомагали подолати песимізм і невіру в свої сили.

Друга ваша проблема — невміння спілкуватися з людьми, далека психологічна дистанція, яка сприймається оточуючими як сухість, черствість, відчуженість. Не будьте похмурим. Частіше посміхайтеся, будьте привітним, але не заходьте надто далеко: вам важко відштовхнути людей. Чітко оберіть для себе коло необхідних контактів, щоб уникнути перевтоми і непотрібних вам етичних проблем. Старайтеся виховувати у собі норми загальноприйнятої етики і додержуйтеся їх повсякденно. Зважайте на інтереси інших людей. Старайтеся глибше вникати в проблеми кожного, якщо хочете, щоб вони з вами співробітничали. Пам'ятайте, що людину ображає зверхнє ставлення.

Окремі види практичної діяльності та професії, у яких представники І квадри найкраще себе виявляють. «Дон Кіхот» — фундаментальна наука, генерація ідей, космологія, дослідження нових і незвичайни явищ (наприклад, ці люди краще за інших займаються проблемами НЛО), створення нових наукових шкіл, організація інститутів і лабораторій, керівництво унікальними проектами, математика, викладання нових дисциплін, нові методи навчання. «Дюма» — художні ремесла, будь-яка ручна робота (столярство, ремонт, будівництво, бухгалтерія, бібліотечна справа, кулінарія, дизайн, проектування. «Гюго» — театр, музика, організація урочистостей, реклама, служба інформації, керівництво дослідницькими колективами нетрадиційних наукових напрямів, лекційна пропаганда, популяризація знань. «Робесп'єр» — системотехніка, конструювання, винахідництво, програмування, кібернетика, систематизація знань, філософія, правознавство, винахідницька діяльність, експертиза, біотехнологія, фізика.

Віктор ГУЛЕНКО.

Автор вдячний за допомогу в підготовці практичних порад подружжю Валентині Мегедь («Гекслі») та Анатолію Овчарову («Габен»).

НОВИЙ ЗАВІТ
ГОСПОДА НАШОГО ІСУСА ХРИСТА

Від Матфея святе благовіствування

Глава 27

1 Коли ж настав ранок, усі первосвященики і старійшини народу зібрали раду на Ісуса, щоб убити Його;

2 і, зв'язавши Його, відвели і видали Його Понтію Пілату, правителю.

3 Тоді Іуда, зрадник Його, побачивши, що Він засуджений, і, розкаявшись, повернув тридцять срібників первосвященикам та старійшинам,

4 кажучи: согрішив я, зрадивши кров невинну. Вони ж сказали йому: що нам до того? гляди сам.

5 І, кинувши срібники в храмі, він вийшов, пішов і удавився.

6 Первосвященики ж, взявши срібники, сказали: не дозволено класти їх у скарбницю церковну, тому що це ціна крові.

7 І, скликавши раду, купили за них землю гончареву для поховання мандрівників;

8 тому і зветься земля та «землею крові» до цього дня.

9 Тоді збулося сказане пророком Єремією, який говорить: і взяли тридцять срібників, ціну Оціненого, Котрого оцінили сини Ізраїля,

10 і дали їх за землю гончареву, як сказав мені Господь (Зах. 11, 12, 13).

11 Ісус же став перед правителем. І спитав Його правитель: Ти Цар Іудейський? Ісус сказав йому: ти говориш.

12 І коли звинувачували Його первосвященики і старійшини, Він нічого не відповідав.

13 Тоді говорить Йому Пілат: чи не чуєш, скільки свідчать проти Тебе?

14 І не відповідав йому ні на жодне слово, так що правитель вельми дивувався.

15 На свято же Пасхи правитель мав звичай відпускати народові одного в'язня, якого хотіли.

16 Був тоді у них відомий в'язень, званий Варавва;

17 отже, коли вони зібрались, Пілат сказав їм: кого хочете, щоб я відпустив вам: Варавву чи Ісуса, названого Христом?

18 Бо знав, що видали Його через заздрість.

19 Коли ж він сидів на судійському місці, жінка його послала йому сказати: не роби нічого Праведникові Тому, бо я багато потерпіла сьогодні у сні через Нього.

20 Але первосвященики і старійшини підмовили народ просити за Варавву, а Ісуса погубити.

21 Тоді правитель спитав їх: кого з двох хочете, щоб я відпустив вам? Вони сказали: Варавву.

22 Пілат говорить їм: що ж мені робити з Ісусом, нареченим Христом? Кажуть йому всі: хай буде розп'ятий.

23 Правитель сказав: яке ж зло вчинив Він? Ті вони ще дужче кричали: нехай буде розп'ятий.

24 Пілат, побачивши, що нічого не допомагає, а збентеження зростає, взяв води і вмив руки перед народом, і сказав: не винний я в крові Праведника Цього; дивіться ви.

25 Увесь народ, відповідаючи, сказав: кров Його на нас і на дітях наших.

26 Тоді відпустив їм Варавву, а Ісуса, побивши, віддав на розп'яття.

27 Тоді воїни правителя, взявши Ісуса в преторію, зібрали на Нього весь полк*

28 і, роздягнувши Його, наділи на Нього багряницю;

29 і, сплівши вінець з терну, поклали Йому на голову, і дали Йому в праву руку тростину; і, становлячись перед ним на коліна, глузували з Нього, кажучи: радуйся, Царю Іудейський!

30 і плювали на Нього, і, взявши тростину, били Його по голові.

31 А коли наглумились над Ним, зняли з Нього багряницю, і вдягли Його в одяг Його, і повели на розп'яття.

32 Виходячи, вони зустріли одного киринеянина, на ім'я Симон; і примусили цього нести хрест Його.

33 І коли прийшли на місце, яке зветься Голгофа, що значить: Лобне місце,

34 дали Йому пити оцет, змішаний з жовчю; і, спробувавши, не схотів пити.

35 А ті, що розп'яли Його, ділили одяг Його, кидаючи жереб;

36 і, сидячи, стерегли Його там.

37 І поставили над головою Його напис вини Його: Цей є Ісус, Цар Іудейський.

38 Тоді розп'яли з Ним двох розбійників: одного праворуч, а другого ліворуч.

39 Ті, що проходили мимо, злословили Його, киваючи головами своїми

40 і кажучи: Ти, Котрий руйнуєш храм і за три дні створюєш, спаси Себе Самого; якщо Ти Син Божий, зійди з хреста.

41 Так само і первосвященики з книжниками та старійшинами і фарисеями, глузуючи, говорили:

42 інших спасав, а Себе Самого не може спасти; якщо Він Цар Ізраїлів, нехай тепер зійде з хреста, і ми увіруємо в Нього;

43 уповав на Бога; нехай тепер порятує Його, якщо Він угодний Йому. Бо він казав: Я — Син Божий.

44 Також і розбійники, розп'яті з Ним, ганьбили Його.

---

* Судилище преторське.

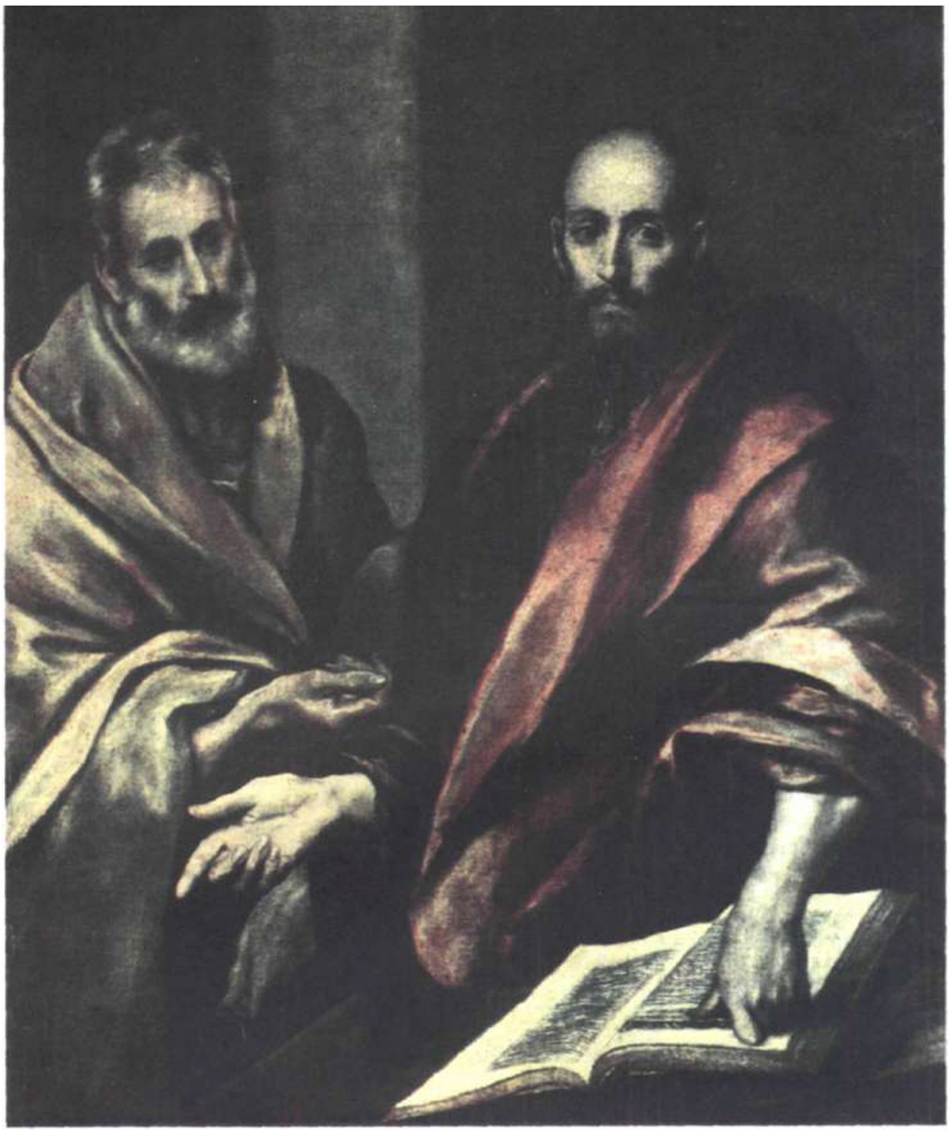

Ель-Греко. Апостоли Петро і Павло. Ленінград. Ермітаж.

45 З шостої ж години настала темрява по всій землі до години дев'ятої.

46 А близько дев'ятої години Ісус викрикнув гучним голосом: Ілі, Ілі! лама савахфані? що значить: Боже Мій, Боже Мій! навіщо Ти Мене покинув?

47 Деякі з тих, що стояли там, почувши це, говорили: Він кличе Іллю.

48 І зараз же один з них побіг, взяв губку, намочив оцтом, і, настромивши на тростину, давав Йому пити;

49 а інші говорили: стривайте, побачимо, чи прийде Ілля спасти Його.

50 Ісус же, знову скрикнувши гучним голосом, віддав дух.

51 І ось, завіса у храмі роздерлася надвоє, зверху донизу; і земля потряслась, і каміння порозпадалось;

52 і гроби розкрились; і багато тіл померлих святих воскресли

53 і, вийшовши з гробів після воскресення Його, ввійшли у святе місто і з'явились багатьом.

54 Сотник же і ті, що стерегли з ним Ісуса, побачивши землетрус і все, що сталося, злякались дуже і говорили: воістину Він був Син Божий.

55 Там було також і дивились здалеку багато жінок, які йшли за Ісусом з Галілеї, услуговуючи Йому;

56 між ними були Марія Магдалина і Марія, мати Якова та Іосії, і мати синів Зеведеєвих.

57 Коли ж настав вечір, прийшов багатий чоловік з Аримафеї, на ім'я Йосиф, який також вчився в Ісуса;

58 він, прийшов до Пілата, просив тіла Ісусового. Тоді Пілат звелів віддати тіло;

*59 і, взявши тіло, Йосиф обвив Його чистою плащаницею**

60 і поклав Його в новому своєму гробі, який він витесав у скелі; і, приваливши великий камінь до дверей гробу, відійшов.

61 Була ж там Марія Магдалина й інша Марія, які сиділи проти гробу.

62 На другий день, що після п'ятниці, зійшлись первосвященики і фарисеї до Пілата

63 і говорили: правителю! ми згадили, що той обманщик, коли ще був живий, сказав: через три дні воскресну;

64 то звели охороняти гроб до третього дня, щоб ученики Його, прийшовши вночі, не вкрали Його і не сказали народові: воскрес

* Полотном.

з мертвих; і буде останній обман гірше першого.

65 Пілат сказав їм: маєте сторожу; підіть, охороняйте, як знаєте.

66. Вони пішли і поставили біля гробу сторожу і наклали на камінь печать.

Глава 28

1 Як минула субота, на світанку першого дня тижня прийшли Марія Магдалина та інша Марія подивитись на гроб.

2 І ось, стався великий землетрус: бо Ангел Господній, який зійшов з неба, приступивши, підвалив камінь від дверей гробу і сів на ньому;

3 вигляд його був, як блискавка, і одежа його біла, як сніг;

4 зі страху перед ним, ті, що стерегли, затремтіли і стали, як мертві;

5 Ангел же, звернувшись до жінок, сказав: не бійтеся, бо знаю, що ви шукаєте Ісуса розп'ятого.

6 Його нема тут — Він воскрес, як сказав. Підійдіть, погляньте на місце, де лежав Господь.

7 і підіть швидше, скажіть ученикам Його, що Він воскрес з мертвих і попередить вас у Галілеї, там Його побачите. Ось, я сказав вам.

8 І, вийшовши поспішно з гробу, вони зі страхом і великою радістю побігли сповістити учеників Його.

9 Коли ж вони йшли сповістити учеників Його, ось, Ісус зустрів їх і сказав: радуйтеся! Вони ж, приступивши, припали до ніг Його і вклонилися Йому.

10 Тоді говорить їм Ісус: не бійтеся; підіть сповістіть братів Моїх, щоб ішли до Галілеї, і там вони побачать Мене.

11 Коли ж вони йшли, то дехто зі сторожі, прийшовши до міста, сповістили первосвящеників про все, що сталося.

12 І вони, зібравшись із старійшинами, скликали раду, дали чимало грошей воїнам

13 і сказали: скажіть, що ученики Його, прийшовши вночі, украли Його, коли ми спали;

14 і якщо чутка про це дійде до правителя, ми переконаємо його і вас від неприємностей визволимо.

15 Вони, взявши гроші, зробили, як були навчені; і пронеслося слово це між іудеями навіть до цього дня.

16 А одинадцять учеників пішли в Галілею, на гору, куди звелів їм Ісус.

17 І, побачивши Його, поклонилися Йому, а деякі засумнівались.

18 І, наблизившись, Ісус сказав їм: дана Мені всяка влада на небі і на землі.

19 Отже, йдіть, навчайте всі народи, хрестячи їх в ім'я Отця і Сина і Святого Духа,

20 навчаючи їх додержувати всього, що Я заповів вам; і ось, Я з вами по всі дні до кінця віку. Амінь.

Від Марка святе благовіствування

Глава 1

1 Початок Євангелія Ісуса Христа, Сина Божого,

2 як написано у пророків: ось, Я посилаю Ангела Мого перед лицем Твоїм, який приготує путь Твою перед Тобою (Мал. 3, 1).

3 Голос волаючого в пустелі: приготуйте путь Господеві, прямими зробіть стежі Йому (Іс. 40, 3).

4 Явився Іоанн, який хрестив у пустині і проповідував хрещення покаяння для відпущення гріхів.

5 І виходили до нього вся країна Іудейська і єрусалимляни; і всі хрестились від нього в річці Йордані, сповідаючи гріхи свої.

6 Іоанн же носив одежу з верблюжого волосу і пояс шкіряний на стегнах своїх, і їв акриди та дикий мед.*

7 І проповідував, кажучи: за мною йде Сильніший за мене, в Якого я недостойний, нахилившись, розв'язати ремінь взуття Його;

8 я хрестив вас водою, а Він хреститиме вас Духом Святим.

9 І сталось у ті дні, прийшов Ісус із Назарета Галілейського і хрестився від Іоанна в Йордані.

10 І коли виходив з води, зараз же побачив Іоанн небеса, що розкривалися, і Духа, Котрий сходив на Нього, мов голуб.

11 І голос був з небес: Ти Син Мій Улюблений, в Котрому Моє благовоління.

12 Негайно після того Дух веде Його в пустиню.

13 І пробув Він там у пустині сорок днів, спокушуваний сатаною, і був із звірами; і Ангели служили Йому.

14 Після того ж, як виданий був Іоанн, прийшов Ісус до Галілеї, проповідуючи Євангеліє Царства Божого

15 і кажучи, що настав час і наблизилось Царство Боже: покайтеся і віруйте в Євангеліє.

16 Проходячи ж біля моря Галілейського, побачив Симона і Андрея, брата його, які закидали сіті в море: бо вони були рибалки.

17 І сказав їм Ісус: ідіть за Мною, і Я зроблю, що ви будете ловцями людей.

18 І вони відразу ж, покинувши свої сіті, пішли за Ним.

19 І, пройшовши звідтіля трохи, Він побачив Якова Зеведеєвого і Іоанна, брата його, які також у човні лагодили сіті;

20 і зараз же покликав їх. І вони, залишивши батька свого Зеведея в човні з робітниками, пішли за Ним.

21 І приходять до Капернаума; і незабаром у суботу увійшов Він у синагогу і навчав.

22 І дивувалися вченню Його, бо Він учив їх, як Такий, що має владу, а не як книжники.

* *Акриди — рід сарани.*

Цвітуть нагідки під вікном

Свого часу, ще в середні віки, з Південної Європи до нас була завезена рослина з яскраво-жовтими квітками — нагідки (російська назва — ноготки). Вона стала популярною на Україні. Мабуть, не знайдеться в селі жодного двору, де б не яскравіли запашні нагідки. Вони стали настільки звичними, що люди вважають їх споконвіку домашніми, рідними рослинами. Мабуть, саме тому нагідки мають багато народних назв: гвоздика городня, гнітик, крокіс, крукіш, нагут, накот, науготки, пацюрці.

Ще у п'ятнадцятому столітті нагідки розводили у Франції та інших європейських країнах. Їх дуже любила французька королева Маргарита Валуа. В Люксембурзькому саду в Парижі стоїть статуя правительки з цією квіткою у руках.

Тільки порівняно недавно наукова медицина визнала нагідки як лікарську рослину. З'ясовано, що у її квітках містяться ефірна олія і смоли, драглиста речовина, названа календуліном. Лікувальні властивості квіток пояснюють головним чином наявністю каротину (провітаміну А), якого в яскравозабарвлених сортах удвоє більше, ніж у блідо-жовтих. Крім того, нагідки виділяють багато фітонцидів, здатних убивати хвороботворні мікроорганізми. Цим, певно, і пояснюється лікувальна дія нагідок при гнійних процесах-карбулкулах, фурункулах, невигойних ранах та виразках. Лікарські препарати з нагідок — настойки і мазі (їх можна знайти в аптеках).

У народній медицині нагідки використовують значно ширше, головним чином, у вигляді напару (40 сухих пелюсток на літр води). Парять у закритій посудині протягом ночі. Одержану рідину п'ють не більше трьох склянок на день. Це вважається ефективним при хворобах печінки, селезінки, спазмах шлунка, золотусі, рахіті. Нерідко (і, може, це доцільніше) нагідки вживають у суміші з іншими, аналогічними щодо дії, рослинами.

Для лікування захворювань шкіри (чиряків виразок, лишаїв, вугрів тощо), а також кровоточивих ран накладають компреси, змочені в напарі нагідок або регулярно змащують ним уражені місця. Щоб позбутися ластовиння на обличчі і руках, уранці й увечері змащують шкіру соком з листків нагідок, змішаним порівну з соком лимона, смородини і мигдалевої олії.

Квіткові кошики нагідок збирають тоді, коли крайні язичкові квітки горизонтально розпростерті, тобто під час їх повного розкриття. Зрізувати суцвіття треба при самісінькій основі. Краще язичкові квітки потім вирвати і сушити в затемнених місцях, розклавши тонким шаром на папері або тканині. Зберігати найліпше у закритих металевих коробка, вистелених папером. Оскільки нагідки не є дефіцитною рослиною, то запаси квіток доцільно поновлювати щосезону.

Григорій СМИК,
кандидат біологічних наук.

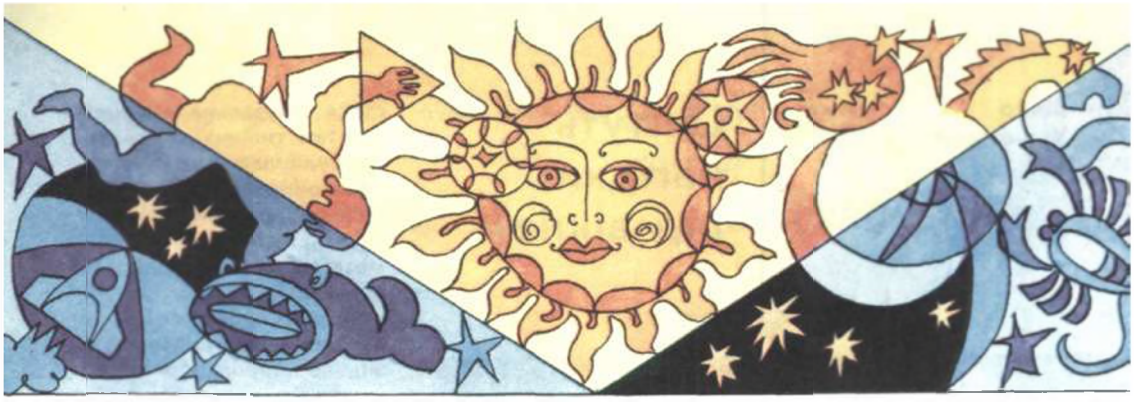

З досьє архіваріуса

У кого з нас не з'являлося бажання зазирнути в майбутнє, побачити, що чекає на нас там, за видноколом, що готує нам доля, і яким буде шлях до мети? Бажання уявити майбутнє, певне, одне із найпрадавніших бажань людства. З небом і зірками, що холодними діамантами спалахують на його чорному оксамиті літньої ночі, пов'язували багато вірувань, передбачень, легенд. Вірили, що за розташуванням зірок можна визначити долю. Були переконані, що народжених під певними зірками чекають успіхи, слава й перемоги, а під іншими — злидні, поневіряння та забуття. «Абсолютно очевидно,— твердив Клавдій Птоломей 1130 року до н. е.,— що більшість явищ у навколишньому світі підкоряється рухові небесних світил».

Напередодні чемпіонату світу з футболу радянські астрологи, подружжя Глоба, виступаючи в Київському Палаці спорту, цілком впевнено заявили, що перемогу в чемпіонаті здобуде збірна команда Аргентіни — зірки ставляться до неї прихильно. В цей спортпрогноз повірили тисячі уболівальників футболу. Яке ж було їхнє розчарування, коли головний приз чемпіонату здобула збірна ФРН. Тож чи можна вірити астрологам?

Безумовно, такі розвідки можна вважати науковими, оскільки астрологія зародилася в стародавніх єгиптян поряд з астрономією. Відомо також, що після того, як греки утвердили своє панування в Єгипті, а Александрійський музей став центром науки стародавнього світу, астрологія ніби дістала нове дихання. Основним положенням єгипетської астрології було таке: зірки і планети, до яких приєднували Сонце і Місяць, впливають на все, що сталося на Землі. Птоломей писав: «Місяць має важливий вплив, тому що він найближчий до Землі, з поверхні якої піднімається водяна пара. Таким чином, він пом'якшує речі, на які діє водяна пара, прискорює їх гниття...» Звичайно, стародавній мислитель не знав усього того, що відомо про Місяць нам, людям XX століття. Та суть речей він все ж зумів ухопити: Місяць справді впливає на наше земне життя. Згадаймо хоча б

Аргументи

Дев'ятий вал марновірства, який ми переживаємо нині, має багато причин. Тут і одвічна віра людини в потаємне, і бажання дива, і брак освіченості, і міфологізація свідомості... Всі чинники у короткій дискусії просто не можна перелічити. Скажемо лише, що астрологія посідає серед цих марновірств найпочесніше місце. Адже кожному хочеться зазирнути у завтрашній день, дізнатися, чи здійсняться мрії.

Донна Робінсон, відома американська ворожка й астролог, в інтерв'ю «Гіперболоїду» сказала: «Я не приховую, що серед моїх клієнтів дуже багато школярів. Вони приходять з різними проблемами: тут і бр... грошей, і нещасне кохання, та найчастіше звертаються з проханням отримати той чи інший прогноз, що стосується їхнього шкільного життя: чи викличуть на уроці, чи можна буде скласти залік без підготовки... Запитання бувають різні. І я

океанські припливи, що повторюються з певною періодичністю, або фізіологічні процеси (місячні цикли), що є невід'ємною частиною фізіології людини. Сподіваємося, вплив Сонця і Місяця на живе не викликає заперечень чи сумнівів.

Важче довести існування якогось зв'язку між земними подіями й розташуванням планет. І справді, яким є вплив окремої планети на нашу долю? Особливо, коли планета ця знаходиться на астрономічній відстані. Тут астрологія, як правило, використовує новітні теорії з галузі небесної механіки, які за допомогою особливих рівнянь можуть передбачити відхилення в русі далеких планет, викликаних «поведінкою» їхніх сусідів. Дехто зауважить, що ці впливи на рух планет є надзвичайно незначним й не вартим того, щоб переносити їх дію на жителів Землі. Дозволимо собі не погодитися з цим твердженням, оскільки й незначні, непомітні, мізерні впливи можуть спричиняти істотні зміни в живих організмах.

Вражає й те, що цикли руху далеких планет інколи збігаються з деякими циклами, спостережуваними на Землі. Так, наприклад, дванадцятирічний Юпітеріанський цикл збігається з глобальною динамікою світових економічних криз: 1903, 1915, 1927, 1939, 1951... Уже май в чотири століття згадуємо ми дивовижні пророцтва французького лікаря й астролога Нострадамуса. Велика французька революція, Перша і друга світові війни передбачені ним з великою точністю. А от німецький астролог Крафт мав необережність передбачити загибель Третього рейху і смерть Гітлера, за що ледь не поплатився головою. З вражаючою точністю була передбачена й дата загибелі президента Кеннеді. Саме тому, певне, Рональд Рейган не цурався астрологічних порад. Що ж до прогнозу подружжя Глоби, то справді, чемпіоном стала команда ФРН. Думаємо, що тут не було особливої помилки. Безперечно, між подіями космічного масштабу і земним життям існує певний зв'язок. Проте, новітні астрологічні теорії стверджують, що в системі космос-людина є ще одна важлива ланка. Це земна біосфера, яка є своєрідним посередником між зірками й живими організмами. Біосфера може істотно коригувати вплив космічного випромінювання, коливання гравітаційного та магнітного полів. Отже, немає нічого дивного у тому, що й у найдосконаліших прогнозах трапляються помилки.

не бачу нічого поганого у тому, що діти змалку вміють турбуватися про своє майбутнє. Звичайно, мої поради коштують грошей, а втім, для школярів я роблю знижку». Звичайно, немає нічого поганого в тому, що підліток прийшов до астролога, поцікавився, яким — успішним чи неуспішним — буде для нього закінчення навчального року. Отримав відповідь і тепер спокійний. Спокою не дає інше: поради Донни Робінсон переконують, що все у цьому світі залежить від «вищих» сил, що, хочеш ти того чи ні, долю не можна змінити, то ж чи варто вчитися, напружуватися, працювати — незалежно від твого досвіду, працьовитості, сумління — результат буде один, такий, яким його передбачили зірки. Погодьтеся, сумно усвідомлювати, що твоя доля вже вирішена, страшно відчути себе билинкою на вітру: сильний подув — і ти вже не належиш собі.

Але це, так би мовити, чисто емоційна оцінка явища. Коли ж звернутися до фактів, можна простежити, що прогнози сучасних астрологів, як правило, не справджуються. Збірна Аргентини програла збірній ФРН. Випадковість? Землетрус на Далекому сході, «оголошений» подружжям Глоба, так і не стався. Тенденція? Соціальні збурення «заплановані» на травень ц. р. ще одним знавцем поведінки зірок, так і не виникли... Звичайно, все це можна списати на непередбачений вплив посередника, тобто біосфери. Мовляв, нічого не вдієш, вона, біосфера, існує за своїми законами, а узгодити їх з поведінкою зірок, пов'язати з життям конкретної людини дуже непросто. Коли так, то чи варто говорити, що астрологія може претендувати на звання науки? Пророцтва Нострадамуса не треба вважати аргументованими, оскільки мозаїка передбачень, створена ним, може мати не одне, а кілька тлумачень. З президента Рейгана, який радився щодо найбільш відповідальних візитів з астрологом, сміялися всі освічені люди, і це дивацтво не сприяло зміцненню його авторитету у вищих колах. Економічні кризи, викликані Юпітером,— теж своєрідна підтасовка. Кілька найбільших криз і справді припадали на зазначені роки. Що ж до інших дат, то завжди можна знайти регіон, який легко оголосити кризовим.

Довідка експерта з питань наукової фантастики

Зірки і доля людства... Чи існує інша така благодатна тема, розкриваючи яку, можна замислитись над сутністю буття, впливом випадковості, лабетами закономірності? Цікаво, що церква завжди негативно ставилася до прогнозів астрологів. Навіть у старовинному трактаті «Молот відьом», написаному XV століття ченцями-інквізиторами і задуманому як практичне керівництво для боротьби з чаклунами, знаходимо такі рядки: «Світила ніякою мірою не володарюють над вільною волею, а отже, й над помислами людей». На думку авторів трактату, астрологія — це справа відьом. І ставлення до неї має бути відповідним.

Цю тему розкрив у своєму оповіданні «Рок у зеніті» американський письменник Джон Ворвел. Героїня оповідання, яка займається астрологією, раптом дізнається, що зірки пророкують їй смерть. Втративши надію на допомогу, вона шукає порятунку у темних сил. Американці називають подібні історії містеріями. Не можу сказати, що вони користуються шаленою популярністю. Але попит на них є.

Коментар «Гіперболоїда»

Якщо ви зазирнули в енциклопедію, що вийшла друком 1974 року, то дізнаєтесь: астрологія — це псевдонаука, яка виникла ще стародавніх часів. Характеристика лаконічна. Та чи вичерпна? Звичайно, у передбаченнях членів Ленінградського центру наукової астрології, очолюваного вченим Шестопаловим, є багато дивовижного, сумнівного, незрозумілого. Але разом з тим не можемо відкинути той факт, що Сонце і Місяць істотно впливають на все живе на Землі. Колись про такі відкриття не можна було й мріяти, а сьогодні кожен школяр знає, як сонячна активність впливає на розвиток бактерій, появу епідемій, поширення тих чи інших хвороб. Сьогодні ми знову згадуємо праці відомого радянського вченого, великого друга Ціолковського, засновника геліобіології Чижевського. Він переконливо довів, що між змінами сонячної активності і процесами кровотворення є чіткий взаємозв'язок. Якщо так, можна уявити, що й наш фізіологічний стан, життєвий тонус, бадьорість певною мірою залежать від поведінки світила. Звичайно, це ще не остаточний аргумент на користь астрології, але своєрідна підказка тим, хто прагне відшукати дивовижну формулу взаємозв'язку між космосом і людиною.

Вважаю, левітація існує

Прочитав у «Гіперболоїді» про здатність людини до левітації. Прикро, що про таке складне і цікаве явище написано мало і дуже непевно. На мою думку, левітація безперечно існує.

По-перше, до левітації здатні наша думка і душа. Для людини як мислячої істоти процес левітації — це насамперед процес напруження думки. Це мобілізація єства на повний перехід до іншого агрегатного стану внутрішнього середовища, бо при свідомій левітації наша зовнішність не втрачає властивих тільки їй фізичних рис, на противагу посмертній левітації, коли зовнішність втрачається як непотріб (стара гіпотеза, що смерть людини — це, власне, розлучення душі й тіла).

Згадаємо, що при хорошому настрої наше тіло стає легким і ми «летимо» чи не в буквальному розумінні слова.

У природі, на мою думку, існує кілька видів левітації:

1. Суто природна (біологічна), властива всьому живому, що дає зріст і відносну свободу дії. Без неї ми були б інертним матеріалом.

2. Механічна — політ циркача вгору, політ птахів, невагомість у космосі.

3. Посмертна — левітація душі. Мертве тіло завжди важче за живе, тому що душа, як полева форма життя, зменшує дію на тіло гравітаційних сил.

4. Посередництвом напруження думки — свідома левітація (політ уві сні і наяву). Згадую, як уві сні великим напруженням мислі і волі мені це вдалося зробити. Один з моїх друзів розповідає, що йому у віці від 30 до 50 років дуже часто снилося, як він літає. Йому снилося, що, бажаючи злетіти, він стискав своє тіло в грудку, напружував його, а потім блискавично розправляв, сильно витягував кінцівки (руки вперед, ноги назад). І що більше спромагався «витягнутися» — то швидше і вище літав.

Левітація — явище енергетичне, отже, говорити про втрату людиною маси в цьому стані було б помилкою, оскільки динамометр, умовно приміщений між левітуючим і земною поверхнею, неодмінно покаже вагу

під знаком мінус (—), тобто силу підйому, бо інакше закон збереження енергії був би порушений.

Левітація воістину чудо природи. Автор листа вивчав цю проблему і був близький до стану левітації, але, ймовірно, не вистачило волі, терпіння й наполегливості.

При заглибленні свідомості тіло починає робити спонтанні колові рухи з відхиленням від вертикальної осі, достатнім для збереження рівноваги, на що у звичайних умовах треба витратити чимало вправності й енергії. В передлевітаційному стані не виникає і думки про збереження рівноваги, все дається напрочуд легко. Верхня частина тіла робиться дуже легкою, тоді як ноги здаються важчими. Очевидно, через повільне зменшення різниці в напрямку енергетичних потенціалів (+ —) в тілі.

Левітації сприяє й те, що практично все наше тіло перебуває у повітрі майже протягом життя, а землі ми торкаємося лише підошвами ніг, тобто абсолютно незначною поверхнею свого тіла. Після передлевітаційної «вправи» загальний стан організму поліпшується — відчуваєш себе бадьорим і енергійним.

Що ж до умови журналу, котрий обіцяє надрукувати фото левітатора, то вимога полевітувати в редакції несерйозна. Левітація і в наш час нез'ясованих феноменів, загадкових явищ, екстрасенсів і пророків, НЛО і «нашестя» інопланетян — явище надзвичайно таємниче і рідкісне...

А втім, хто знає... Якщо явище існує, то, значить, повинні бути і його носії. Редакції може й поталанить. Так що місце для фотографії повинно бути зарезервоване.

З повагою —
Б. В. КАЙНАРЕНКО,

м. Умань Черкаської області.

Чи знаєте ви?..

1. Назвіть ім'я головного героя поеми О. С. Пушкіна «Цигани»
   Алеко, Рома, Всеволод.
2. Назвіть праву притоку річки Колима:
   Омолон, Лаба, Алдан.
3. Яку назву має столиця Португалії?
   Хартум, Лісабон, Рабат.
4. Хто автор «Іліади» та «Одіссеї»?
   Платон, Гомер, Петрарка.
5. Який рідкісний елемент є супутником сірки?
   Магній, селен, олово.
6. Як називається вага товару без упаковки?
   Нетто, брутто.
7. Яке озеро найглибше у світі?
   Тіті-Кака, Байкал, Лох-Несс.
8. Як називається метричний інтервал у музиці?
   Пауза, такт, нон-стоп.
9. У якій країні протікає найдовша річка Європи?
   У Франції, в Італії, у СРСР.
10. Яка хатня рослина прогнозує зміни погоди?
    Фікус, герань, рододендрон.

Психологічний практикум

Розв'яжіть!

Із 100 колекціонерів 70 збирають старовинні монети, 75 — значки, 80 — етикетки від сірникових коробок та 85 — марки.
Скільки колекціонерів збирають одночасно чотири види речей?

Відповіді на запитання «Гіперболоїда» див. на стор. 85.

Козацький прапор

Гей там, на горі, Січ іде.
Малиновий стяг несе.

Цими рядками з народної пісні навічно вкарбовано в нашу історичну пам'ять символ Війська Запорозького, символ української державності в часи Гетьманщини. Про те, що українське козацтво вважало за свій головний колір червоний (малиновий), свідчить багато історичних джерел. З них довідуємось, що найбільшою святинею запорожців XVI-XVII століть була корогва червона із зображенням білого архистратига Михаїла — покровителя козацтва. За цим прапором завжди несли ще один, червоний — із зображенням герба того чи іншого гетьмана. Це, зокрема, засвідчує опис козацького війська під Львовом від 1655 року. З червоним прапором Богдан Хмельницький зустрічав польських комісарів під Переяславом узимку 1649 року.

Відомі нам описи козацьких прапорів підтверджують схильність запорожців до червоного кольору. Йдеться, зокрема, про знамена Київського та Чернігівського козацьких полків 1651 року, прапори останньої Січі, зруйнованої 1775 року за наказом Катерини II, а також знамена слобідських козацьких полків — Сумського, Охтирського, Харківського, Ізюмського, Острогозького. На це звертає увагу й усна народна творчість, а також поезія Великого Кобзаря.

І коли Шевченкову труну вранці 8 травня 1861 року приготували в далеку дорогу на дніпровські береги, і петербурзькі українці зрозуміли, що вони навік прощаються з велетом духу, могила котрого була їм підтримкою в чужій стороні, піднявся над велелюдним натовпом Пантелеймон Куліш і проголосив:

«Що ж це, батьку Тарасе, ти від'їжджаєш на Україну без червоної китайки, заслуги козацької? Чим же ти нижчий від тих козацьких лицарів, що червоною китайкою вкривалися, заслугою козацькою пишалися? Ні один предок твій не сходив з цього світу без цієї останньої честі. Чи вже ж ти чужим-чуженицею вмер на чужині? Що ж про нас скажуть на Україні, як ми тебе вирядимо непокритого червоною китайкою... Скажуть, що й ми такі перевертні, як ті дуки, що позабирали козацькі луги і луки... Ні, батьку, ще не попереводилися діти козацькі! Розкиньте ж, небожата, червоний цвіт славетний на чорній сумній домовині Тарасовій! Отепер їдь, Батьку! Нехай земляки знають, що ми тут, у столиці, своєї старовітщини не занедбали».

А далі Куліш сказав:

«З'явися, Батьку, серед рідного краю під своєю червоною китайкою та й згромадь навкруги себе сліпих, глухих і без'язиких, нехай вони із мертвих уст твоїх

Найпоширеніші види козацьких прапорів.

почують твоє безсмертне слово, та нехай, хоч помиляючися, почнуть говорити не позиченою мовою!..»

Малинові стяги як символ козацької державності масово з'явилися на маніфестаціях українців після перемоги Лютневої революції в Петрограді 1917 року, під ними поряд з жовто-блакитними формувалися перші українські національні військові з'єднання. Тобто козацький колір знайшов відображення в символіці нової України, яку на той час репрезентувала Центральна Рада.

Водночас мусимо визначити, що, починаючи з XVIII століття, все більше козацьких прапорів виготовляється з блакитного полотна, на якому золотою фарбою зображуються хрести, небесні світила, зброя, постаті святих. На лицьовому боці полкових і сотенних прапорів, як правило,— козак із самопалом у золотому чи жовтому шитті на голубому фоні. Це ж стосується й прапорів Запорозької Січі, особливо останнього періоду існування дніпровської вольниці. Зокрема, відомі нам з довоєнної збірки Ермітажу знамена Запорозької Січі, до виготовлення яких причетний останній кошовий Петро Іванович Калнишевський,— жовто-блакитного поєднання кольорів.

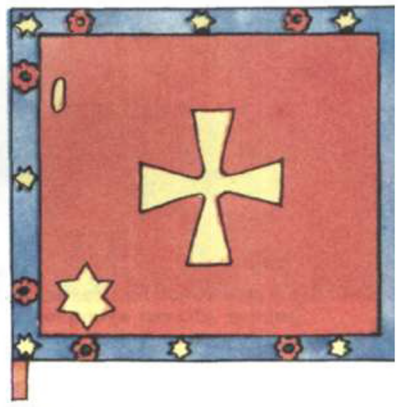

Опублікований нещодавно директором Центрального державного історичного архіву УРСР у Києві Л. З. Гісцовою невідомий досі документ дає підстави заявити про те, що вже в середині XVIII століття на Запорожжі широко використовували жовто-блакитні знамена. Ось ці слова з листа Петра Калнишевського до одного з київських священнослужителів стверджують це: «При сем услужно прошу в Киеве, искусных мастерей проискав, подрядить зделать в прилагающуюсь меру войсковое знамя на блакитном канавеце (шовкова тканина — *В. С.*), в подобие имеющегося при Коше на жолтой материи четвероугольного недавно поновленого знамя (которого Вы довольно знать изволите) со изображением на нем гербов: с одной стороны — святых апостол Петра и Павла, и между имы церквы; з другой — большого орла, а на нем с мечем архистратига Михаила...»

Як бачимо, запорозьке лицарство сприймало національні барви українського народу: жовто-блакитний прапор, як і малиновий, стає символом козацтва.

Володимир СЕРГІЙЧУК,
кандидат історичних наук.

Від редакції

Завершуючи публікацію наукових розвідок історика В. І. Сергійчука про національну символіку України («Наука і суспільство» № 5-10 за ц. р.), редакція висловлює щиру вдячність авторові за те, що він відгукнувся на прохання численних шанувальників нашого видання і науково обгрунтував історичність нашої національної символіки, котра, з огляду на її вікову долю, має цілковите право на використання поряд з символікою державною. Вважаємо, наукові розвідки історика В. І. Сергійчука прислужаться депутатам Верховної Ради УРСР при розгляді ними на засіданнях питання про національні кольори України.

Висловлюємо щиру вдячність і нашому читацькому загалу, котрий своїми листами, відгуками та запитаннями підтримав редакцію і автора публікацій у справі висвітлення теми національної символіки нашого народу.

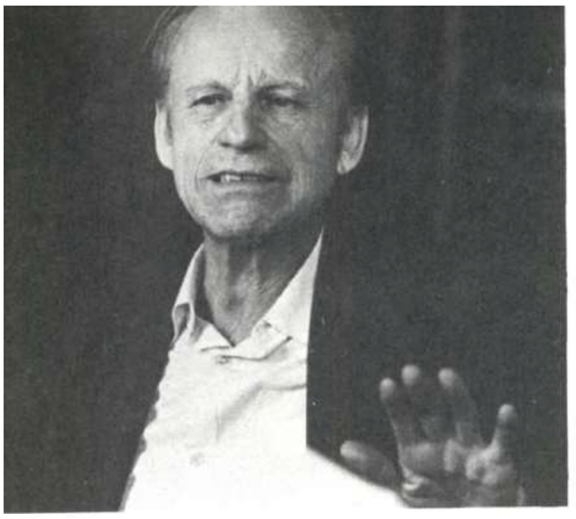

Доктор геолого-мінералогічних наук С. Т. Звольський.

Гілочка з Коралового рифу

Гвінейська республіка. Конакрі. Декоративно-ритуальна маска з червоного дерева. Сучасна робота міських кустарів.

Ці єгипетські письмена й постаті вибиті за три тисячоліття до нашої ери. Тут, в Ерфу, недалеко від стародавніх Фів, був храм бога Гора (бог Сонця, він ушановувався у вигляді сокола).

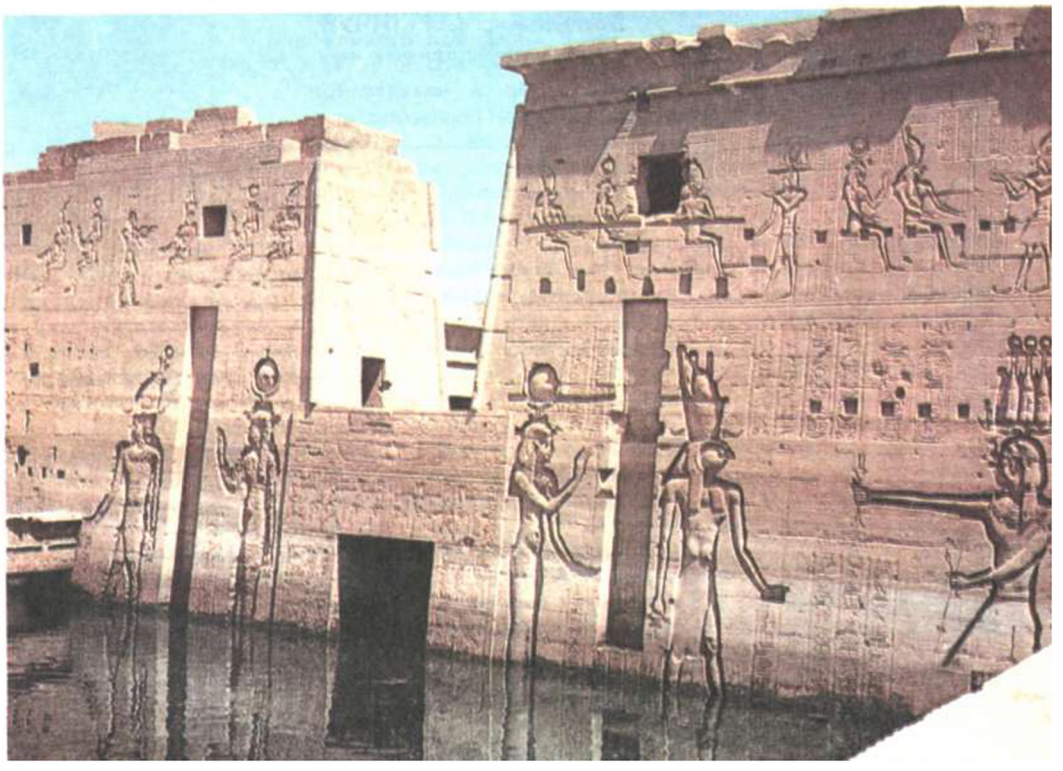

ЗНИКАЄ він з Києва непомітно. Але ось минають три чи чотири місяці, і в телефонній трубці — знову приємний ламкий голос:

— Ступив на вкраїнську землю. А як там у вас у редакції?

І невдовзі приходить сам. В одній руці — важкенька шкіряна сумка (там, як правило, діапроектор, слайди). У другій — цупкий та місткий пластиковий пакет де, зазвичай, зразки рідкісних мінералів, унікальні ритуальні маски... А під пахвою, у брезентовій обгортці, ще щось — либонь кокосовий горіх чи акулячий плавник.

Ми стягуємось до кабінету головного редактора. Будемо відверті, крім передчуття розповіді про нову океанську одіссею кожного з нас підштовхує: «Чи буде і цього разу ароматна гвінейська кава?»

Буде! Іще з порогу помічаємо — серед геологічних знахідок та яскравих предметів південноафриканської етнографії видніє скляна баночка із жирними, темно-коричневими гранулами.

Попиваємо божественну каву. Гортаємо барвисті буклети. Розглядаємо шматочки земної мантії. Слухаємо гостя, одяг і зовнішність якого аж ніяк не нагадують доктора наук, солідного вченого. Тим паче такого, що мало не щороку вирушає на край світу, тобто окрім жадоби далеких мандрівок має ще й залізне здоров'я.

Цього разу переносимося спочатку на Близький Схід, а далі в Африку, до республіки Гвінеї. Туди, де дмуть жовті від піщаного пилу вітри, а земля така червона (поверхневі родовища бокситів), ніби її облили вохрою. 115 діб тривала геологічна експедиція Академії наук України на африканському шельфі Атлантичного океану. Дістався сюди науково-дослідним судном «Професор Колесников», вчені, які, крім своєї програми, виконували деякі завдання ЮНЕСКО, зробили багато для економіки й екології гвінейців. Ті дослідження та пошуки і є темою нашої розмови.

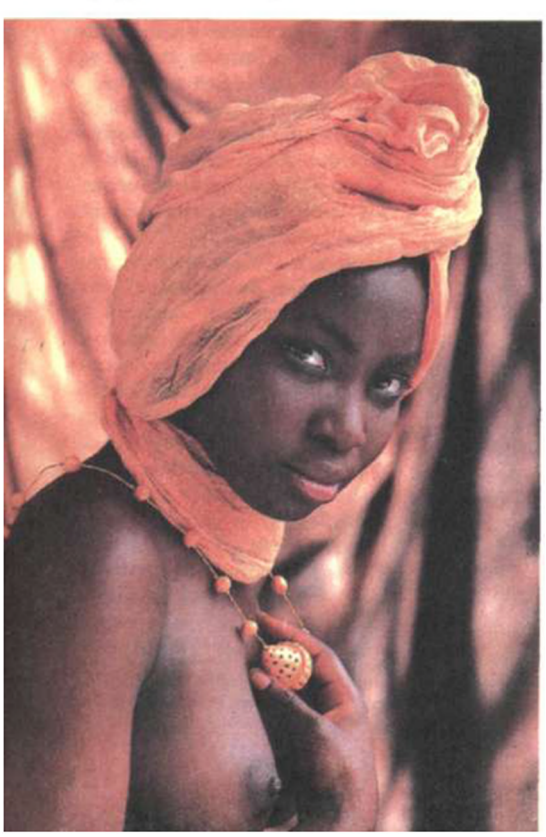

Красуня з Сенегалу.

Статуетки з поховання Тутанхамона (його фігурки на м'язистому леопарді та голові жриці). Красиве і декоративне поєднання золота й чорного дерева.

Зустріч з доктором геолого-мінералогічних наук, завідуючим лабораторією ізотопного аналізу Інституту геологічних наук АН УРСР Станіславом Тимофійовичем Звольським — це завжди подорож в екзотичні світи, подорож, на яку ми чекаємо... Років декілька тому він подарував нам гілочку з Коралового рифу. Вона вже трохи потемнішала. Та, здається, й тепер промениться сонцем тропіків, запрошуючи у мандри, вириває кожного з виру буденних турбот і налаштовує на хвилю романтики.

Володимир ГОЛОВАНЕНКО.

Кластери — частинки-носії розумової енергії.

Сфотографувати... думку

Зафіксоване на фотоплівці випромінювання серцевої чакри.

Перші досліди по засвічуванню рентгенівських плівок біополем людини я почала 1974 року при Товаристві радіотехніки, електроніки і зв'язку ім. О. С. Попова у Москві. Засвічування вдавалося не відразу. Дуже часто я була впевнена, що все гаразд, але результату не було. І лише тоді, коли сама опанувала тонкощі проявлення плівок, наслідки виявилися стабільними. З'явилося те, чого дуже важко добитися в дослідах з психічною енергією,— майже стопроцентна відтворюваність в експерименті.

Треба сказати, що всі ці роки я багато лікувала людей. Лікувала все, крім тих випадків, коли було потрібне оперативне втручання. Хоча доводилося допомагати й при гострому апендициті на пізній стадії вагітності.

Навіть важко згадати все: тяжкі радикуліти, усілякі запалення, захворювання крові, лімфогрануломатоз, мігрені, гіпертензійні синдроми, безплідність...

Уже на другому році лікування корекцією біополя я перейшла від зцілення руками до лікування думкою, а потім і випромінюванням серцевої чакри.* Звичайно, я вирі-

* Чакри — за уявленнями давньоіндійських учених це — енергоінформаційні центри організму. — Ред.

шила засвітити плівку і цією енергією. Що ж вийшло? Коли при засвічуванні руками, як правило, з'являються мікролептони у вигляді скупчень, кластерів, то на «серцевій» плівці ми бачимо вже зовсім інші зображення. Це регулярні структури, які складаються зі слідів магнітних силових ліній, кіл обертання, «обрізаних країв» (що являють собою фронт біжучої хвилі), еліпсів, котрі, як свідчить рентгеноструктурний аналіз, є відкладеннями кристалічної речовини. На думку керівника нашої групи біолокації М. М. Сочеванова, то — окиси заліза ($Fe_2 O_3$) і не тільки його, оскільки плівки часто мають веселкове забарвлення.

12 квітня 1988 року я вперше спробувала засвітити плівку, спрямувавши на неї потік енергії думки. Зосереджувала розумове зусилля протягом години. І ось знову на плівці щось зовсім нове: наконечники стріл, туго напнутий лук, «серпики», подоби птахів, видовжені стріли... І, крім того, великі, здебільшого поодинокі, спалахи. Дуже вражають кольорові плівки! На фіолетовому тлі в них — зелені хвилі, на голубому — біло-рожеві.

Свої роботи по вивченню випромінювань психічної енергії ми ведемо спільно: я і московський учений Анатолій Федорович Охатрін. Ми виявили ряд закономірностей утворення кластерних формувань як частинок-носіїв, так і хвиль. На плівках нам відкривається цілий Всесвіт. До речі, «серпик» — розумова хвиля, що складається з трьох чи (неповна) з двох частинок-носіїв. Трапляються струни, нитки, пропалювання плівки, квантовані подряпини.

Кожному відомо, що словом, думкою можна вбити чи окрилити людину. Вважаємо, це пов'язано з матеріальністю процесів мислення. То чи не час придивитися до цього уважніше?

Хвилі розумової енергії — «серпики».

Маючи п'ятнадцятирічний досвід лікування, можу сказати, що з відомих мені людей з екстрасенсорними здібностями лише одиниці здатні коригувати біополе хворого. Але діагностами могли б стати набагато більше. Отож органам охорони здоров'я, що дозволяють шарлатанам заробляти на людських стражданнях у спеціалізованих кооперативах, треба б краще подумати про створення закладів на зразок традиційних шкіл Індії, які здавна славляться цілителями.

Кіра АСИПОВА,
старший науковий співробітник експериментального Центру досліджень в інформатиці «Гермес» при АН СРСР
м. Москва.

Коментар відділу біології і медицини

Нагадаємо: перша ознака будь-якого правильного з методологічної точки зору експерименту — його повторюваність. У даному разі одна й та ж думка, засвічуючи плівку, мабуть, повинна лишати на ній один і той же слід. Тобто оператор на різних фотоплівках може отримати абсолютно однакові (в крайньому разі — дуже подібні) візерунки, «прокручуючи» під час сеансу одну й ту саму думку. Або ще: на кількох фотоплівках, поставлених одна за одною і «пронизаних» однією думкою, має бути однакова засвітка.

Це перше, що породжує сумнів і що чомусь не спало на думку авторові статті та її колегам.

І ще. Можна дорікнути К. Асиповій, що вона користувалася неякісною плівкою або неякісно її проявила.

Мистецький словничок

За редакцією
мистецтвознавця
Валентини РУБАН

ЛЕГКА МУЗИКА. Цей мистецький термін визначає вид музики, легкодоступної для сприймання широкими колами і призначеної для розважальних цілей.

Нескладні за змістом, веселі й життєрадісні за характером, музично-пісенні композиції побутували на Україні здавна: на ярмаркових та вертепних виставах, в інтермедіях, які розігрували ще бурсаки. Подальшого розвитку жанр набув у кінці XIX століття, коли сформувалися українські театри, чиї вистави, як правило, завершувалися так званим дивертисментом, тобто концертом з популярних танців, пісень, дум, балад та романсів.

Київська Академія XVII століття. Мозаїка в інтер'єрі Інституту теоретичної фізики. Київ. Художник М. Стороженко.

Проте родовід легкої музики в сучасному розумінні ведеться від ліверпульської четвірки — ансамблю «Бітлз», чию творчість, яка розпочалася 60-х років, палко підтримала маса ентузіастів з усіх континентів планети. За визначенням музикознавців, захоплення легкою музикою — творення її та споживання — спричинене було трьома факторами: загальним помолодінням населення Землі, розвитком науково-технічного прогресу (створення електрогітар, записуючої, відтворюючої та підсилюючої апаратури), а також намаганням молодих протистояти старій, консервативній, на їхню думку, культурі. Незважаючи на опір засобів масової інформації, чиновників від культури, а також музикантів класичного виховання, легка, або молодіжна, як її найчастіше називають, музика полонила ефір, телеекрани, малі й великі концертні аудиторії.

Сталося це й на Україні. Першими популяризаторами легкої музики тут були вокально-інструментальні ансамблі «Кобза» та «Мрія» з Києва, «Смерічка» з Чернівців, «Свитязь» із Луцька, «Ватра» зі Львова... Зажив слави Український естрадно-симфонічний оркестр.

Найпопулярнішими фестивалями, де звучить легка музика, на сьогодні є «Пісенний вернісаж», «Червона рута», «Оберіг», «Вивих».

МАЙОЛІКА. Це — вид кераміки. Термін у мистецтвознавство ввели італійці. Він походить від стародавньої назви острова Мальорка, звідки привозили в Італію вироби іспано-мавританської поливної кераміки.

Кераміка, як відомо,— то вироби з кольорової обпаленої глини. Майоліка, як вид кераміки, вирізняється од ужиткових речей з глини насамперед поливою, що є обов'язковим її компонентом, а також масивністю форм, контрастністю кольорів, плавністю силуету. Методом майоліки виробляють різноманітні фігурки, в тому числі й культові, віконні наличники, кахель для облицювання печей, люстри, панно, великі сюжетні картини.

У Росії майоліка відома з XI століття. Особливої слави зажила XVII століття, коли з'явилася гжельська кераміка. На Україні чи не головним центром кераміки був і є Косів на Івано-Франківщині. Вироби майстрів цього міста прикрашають печі (їх зберігають і нині, бо «не зводиться рука нищити таку красу»), палаци та будинки як Прикарпаття, так і Буковини, Поділля.

МОНУМЕНТАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО. Термін виокремлює один з видів пластичного мистецтва, який включає як окремі споруди, так і цілі ансамблі, призначені для розміщення їх в архітектурному чи просторовому середовищі. Ними, зокрема, є монументи, пам'ятники, вітражі, панно, скульптури. Розміщені в певному архітектурному середовищі, вони прикрашають його, творячи разом із ним єдине гармонійне ціле.

Вид мистецтва відомий здавен. Адже людині притаманне бажання прикрашати середовище, де вона жила, зображенням ідола, якому вона поклонялася, хрестом чи каплицею. Пізніших часів можновладці, аби щодень нагадувати підлеглим про свою величність та зверхність, позначали своє панування власними скульптурами.

Минули віки, і тематика монументального мистецтва значно розширилася: до неї увійшли такі теми, як увічнення визначних історичних подій — перемога у війні, самовизначення нації, річниці тієї чи тієї дати. Відтак було накреслено й завдання монументального мистецтва — пропагувати й популяризувати великі та високі ідеї. Виходячи з цього, після Великої Жовтневої соціалістичної революції в нашій країні було здійснено розроблений з ініціативи В. І. Леніна план монументальної пропаганди, згідно з яким вулиці, парки, сквери багатьох міст прикрасили пам'ятники визначним діячам культури, зокрема, й Тарасові Шевченку.

Останніми роками на Україні створено та відроджено чимало визначних ансамблів монументального мистецтва. Це, зокрема, пам'ятник Слави у місті Львові, козацька пам'ятка в Берестечку, пішохідна вулиця в Івано-Франківську та інші.

МОДЕРН. У буквальному перекладі з французької — новітній, сучасний. Термін визначає стиль європейського та американського мистецтва кінця XIX-початку XX століть, що протистояв класичним взірцям як в архітектурі, так і в літературі, живописі, скульптурі...

Народився стиль на хвилі бурхливого розвитку індустрії, капіталістичних відносин, коли кожна окрема людина ставала маленьким гвинтиком потужного колоса, котрий висотував з неї всі сили. Ось тоді серед митців і народилася утопічна ідея перебудувати цей важкий світ засобами мистецтва. Скажімо,

М. Глущенко Блакитний натюрморт. 1971 рік.

архітектори-модерністи вважали: людину формує середовище, тому жилі будинки, приміщення фабрик та заводів необхідно зводити прості, без усіляких прикрас, відтак людська уява не збуджуватиметься красою, тож робітник і не вимагатиме розкоші... Життя перекреслило такі утопічні сподівання.

У літературі, живопису та скульптурі митці взірцям класичним протиставили пошуки форми заради форми. Таким чином народилися кубізм (про нього ми вже писали), футуризм, абстракціонізм, в основі яких лежав неприхований натуралізм, декоративна умовність.

Нині терміном модерн позначають усе нове, що з'являється в моді на одяг, на інші речі ширвжитку.

НАТЮРМОРТ. Цей термін також запозичено з французької, в буквальному перекладі означає— мертва природа. Натюрморт — жанр образотворчого мистецтва, присвячений зображенню речей, котрі повсякчас оточують людину, речей, розміщених в реальному побутовому середовищі, речей, композиційно організованих в одну групу.

Що це означає? Це означає, що при слові натюрморт ми уявляємо картину чи полотно, на якому зображено побутові речі, скажімо, письмовий стіл, на якому стоїть ваза з квітами, лежить книга, ручка тощо.

Як вид живопису натюрморт відомий здавен. Вісхами бурхливого його розвитку було XVII століття, а також нинішні часи. На Україні в цьому жанрі працював дуже плідно Микола Глущенко, чиї твори мають і свій настрій, і свою кольорову гаму.

■

Етика взаємин

Під одним дахом

Спільне проживання молодої (та й немолодої) сім'ї зі свекрухою (тещею) часто потьмарюється сімейними конфліктами. І це зрозуміло — в домі дві господині. Хто ж з-поміж них має найбільше прав? Як при цьому розподілити обов'язки? Не сподівайтеся — універсальних рецептів на всі випадки життя немає, та й не може бути, хоча деякі загальноприйняті правила все-таки існують.

Головне — право на звання господині однаково мають обидві жінки. Невістка, як це нерідко трапляється у сім'ї, переобтяжена турботами про дітей, роботою, навчанням у вечірньому вузі абощо, отже, не завжди має час на регулярне ведення хатніх справ, але і в такому разі вона все одно — господиня. З іншого боку, свекруха (теща) не завжди охоче перебирає на себе домашні функції, і в той же час на правах старшої за віком теж має право на титул господині. За столом їй по праву сидіти на почесному місці. До неї повинні звертатися з приводу всіх сімейних проблем. Вона бере участь в усіх сімейних урочистостях.

Коли в гості приходить молодь або ровесники сина чи дочки, присутність свекрухи (тещі) не є обов'язковою. Так само, коли приходять її ровесники, представникам молодшого покоління необов'язково сидіти в товаристві старших увесь час, якщо з їхнього боку не було такого прохання. Але все одно пам'ятаймо про те, що люди старшого покоління надміру чутливі до виявів ввічливості з боку молодших. Бажано уникати й таких типових ситуацій: скажімо, вмовляти свекруху, що вона втомилася і їй краще перепочити у своїй кімнаті саме в той момент, коли веселощі за столом сягнули зеніту, а свекруха й не помишляє про спочинок.

Не слід уривати розмову в момент появи матері, свекрухи: казати наприклад, дітям, що в бабусі — вікові дивацтва, або говорити в її

присутності про когось приблизно таке: ну так це ж — стара людина і тому подібне.

Недоладним вважається й аргумент — «у вашому віці...». Те, що вона робить у домі, не сприймайте як належне, навпаки, виявляйте всіляку прихильність, доброзичливість, вдячність за зроблене. І вже зовсім не коректно скаржитися в присутності свекрухи, що хата занадто мала...

Старші жінки, зі свого боку, мають дещо обмежити свою цікавість до подробиць життя молодих; не доскіпуватися в них про те, про що вони воліють не повідомляти; не вимагати від молодих, щоб якомога рідше йшли із дому; не засуджувати зятя перед дочкою, невістку — перед сином; не зловживати увагою молодих, розповідаючи про своє минуле.

А молодим аж ніяк не слід забувати про дарунок тещі чи свекрусі до свята чи дня народження: парфуми, хусточку, художнє чи ілюстроване видання, брошку і неодмінно — квіти.

Батьки і діти

Негативні емоції

Що й казати — вони завжди недоречні, небажані, надто ж, коли переходять у вередування, каприз. Хто з батьків не стикався з дитячим «не хочу», «не буду», супроводжуваним до того ж відповідною гримасою невдоволення, ниттям, слізьми, наполяганням, а то й відвертим протестом? І кого не заводило у глухий кут ображене, а ще хвилину тому усміхнене дитяче личко?

Замисліться, чому на вашу пропозицію «Зараз підемо до бабусі» ваш маленький син чи донечка раптом категорично заявляє: «Не хочу!» Як чинять у такому разі дорослі? Скажімо, одразу ж погоджуються з дитиною, а вона — у сльози, бо насправді їй таки хочеться піти до бабусі. Якщо ж ви не поступилися, дитина все одно плаче й кричить: «Не хочу»! Є тут над чим замислитись. Де істина? Яка природа такого насподіваного суперечливого ставлення до вашої пропозиції? Чому дитина відмовляється? Чого їй забракло в цей момент? Чого прагне? Звідки в неї стільки претензій, часто-густо незрозумілих батькам? Не поспішаймо з висновками, а тим більше — з фізичним «впливом» на дитину, й зізнаймося: ми безпорадні в такі хвилини тому, що недостатньо обізнані з дитячою психологією або не вміємо (чи не бажаємо) осягнути внутрішню природу несподіваного протесту дитини. Це найлегше — угледіти в ньому каприз і вжити вольових заходів, набагато важче вдатися до аналізу. І це зрозуміло, бо ми завжди поспішаємо. Зупиніться! Адже це ваша дитина потребує вашої уваги. Бо це ви або прогавили, або не помітили вчасно, що вашій дитині вже не вистачає звичайного спілкування, яке грунтується на диктаті дорослих, що її уже не задовольняє статус абсолютної залежності від вас. Вона запрагла розуміння своїх власних бажань, але ще не вміє висловити їх у доступній для вас формі. Ви ж у цій ситуації не спромоглися гнучко перебудуватися у своєму ставленні до дитини, звідси — роздратування. От і маєте: з одного боку, домагання малюка визнати його незалежність і самостійність, з другого — власну збентеженість і роздратованість, бо поспішаєте і, звісна річ, не дуже заглиблюєтеся в причину поведінки дитини, сприйнявши її як звичайне, в побутовому розумінні, вередування. Насправді ж, у вашої дитини стався стрибок у психічному й соціальному розвитку, а її протест — то вимога зрозуміти її і адекватно відреагувати на її нові вікові особливості. Вдумайтеся тільки: у вашого малюка вже почало формуватися ставлення до самого себе. Як іще він повідомить про це оточуючим?

Отже, якщо дитина закапризувала, не кваптеся гримати на неї, заборонити щось чи на чомусь наполягати. Доскіпуйтесь в кожному випадку, чого вона прагне. І що вдумливіше, серйозніше ставитиметеся до її прагнення бути самостійною, то швидше й ваша дитина виходитиме з чергової складної ситуації. Коли вона категорично заявила вам: «Не піду до бабусі!»,— спробуйте відреагувати так: «Гаразд, якщо в тебе є важливі справи вдома, я піду одна (один), бо обіцяла бабусі, і вона чекає...», чи «А хто ж тоді допоможе бабусі мити посуд?»,— одне слово, варіантів багато. Але будь-що допоможіть дитині (і собі, звичайно,) вийти із суперечливої ситуації, надайте їй змогу замислитись і відчути свою маленьку незалежність. Якщо це зробите тактовно, висуваючи посильні вимоги, вона відчуватиме моральне задоволення від того, що на її бажання зважили, що її зрозуміли. Тільки завдяки вам вона достойно вийде із конфлікту і набуде цінного досвіду поведінки у подібних випадках.

Чоловіки на кухні

Кожен чоловік може успішно готувати страви, які задовольнять не тільки його власний смак. Пропонуємо кілька рецептів з книги болгарського автора Петра Саралієва «Чоловік на кухні». Можливо, вони допоможуть переконати чоловіків, що кулінарія цілком доступна і для них. Отже, шановні представники сильної статі, спробуйте. Смачного!

Салат з редьки та моркви

Продукти: 1 редька, 2 морквини, олія, оцет, сіль.

Моркву і редьку почистити, добре вимити, і натерти на тертушці. Посолити, заправити олією, оцтом і перемішати. Можна додати дрібно натертий корінь селери.

Салат зелений з підливою

Продукти: зелений салат, дрібок солі, 1 столова ложка олії, 2 столові ложки оцту, 1 чайна ложка гірчиці.

Салат промити, відкинути на сито і викласти у посудину. У склянці змішати оцет, олію, гірчицю і сіль, перемішати до кашеподібної маси, якою залити листя салату.

Салат «Кьопоолу»

Продукти: 1 баклажан, 3 стручки зеленого болгарського перцю, 3 помідори, 1 цибулина, петрушка, сіль, 2—3 столові ложки олії, оцет.

Спосіб приготування: перець і баклажан добре вимити й спекти. Почистити, відрізати плодоніжки, з перцю— викинути насіння. Нарізати на дошці спочатку вздовж, а потім впоперек і викласти у посудину. Змішати з нарізаною цибулею, дрібно нарізаними помідорами, зеленню петрушки, сіллю, олією і оцтом. Обережно перемішати. Додати нарізаний часник за смаком.

Юшка із зеленої квасолі

Продукти: 150 г зеленої квасолі, 1 цибулина, 2 помідори, 3 столові ложки олії, 1 повна чайна ложка борошна, 1—1/2 чайної ложки солі, дрібок червоного перцю, петрушка.

Спосіб приготування: зелену квасолю почистити, відрізати плодоніжки, вимити й нарізати маленькими шматочками. Закип'ятити 5 склянок води і додати нарізану цибулину, сіль, олію. Через кілька хвилин додати зелену квасолю і варити до її повної готовності 25 *хвилин*. Борошно розвести холодною водою і повільно вилити в суп, постійно перемішуючи. Заправити дрібно нарізаним часником, зеленню петрушки і зняти з вогню. Подавати холодною.

Літописна розповідь про Малу Росію

О. РІГЕЛЬМАН

Розділ I

Про різну розповідь, звідкіль і від яких часів і з яких народів у російських краях козаки себе за сущих уважають

Вступ

Хоч усім достатньо відомо про сущих у Росії козаків, яке й що від них корисне є, але в який час початок свій узяли і яке їх просунення до нинішніх своїх щаблів, часів і країв, сподівано мало кому достеменно знане. А бодай хто й відає щось про них, очевидно й те, що тільки помалу і про деяких, а не про всіх взагалі, як от про запорозьких, українських або черкаських, донських та інших козаків.

Про достеменне походження козаків, або малоросійського народу

Для того задля цікавості дослідивши скільки можливо сягнути справжнього початку їхнього, якого б роду і від яких літ, як походили вони і обмірковуючи описи про них різних авторів та з самих їхніх письменників і вигаданих сказань, віднайшлося, що вони всі походження своє започали в російських краях від найдавніших слов'ян, а не від іншого якогось народу, як вони оповідають про себе. Тим паче, є докази, що вони й самі поміж себе засвідчують неузгоджено, кожні себе вважають іншого роду та походженням сущими. Одні оповідають, начебто походять від народу козарського й стали понад Дніпром річкою, а відтіль розселилися по всіх тих краях, де нині є.

Сказання запорозьких козаків про себе

Інші, як от запорожці, що жили побіля дніпрових порогів, власне про себе твердили, буцімто їхнє військо започалося від 948 року через одного чоловіка на ім'я Семен, роду козарського, виходця з Польщі, котрий, мов-

Вступне слово до розділів з праці О. Рігельмана

Для української історіографії другої половини XVIII століття характерний інтерес до політичних та військових подій минувшини, зокрема й історії козаччини. Найбільш відомі тогочасні історіографи П. Симоновський, С. Лукомський, В. Рубан, О. Рігельман у своїх творах спиралися на літературну традицію, що склалася: вони дотримувались описово-розповідного методу систематизації фактичного матеріалу, характерного для козацько-старшинських літописів.

За основу для написання власних праць історики брали не стільки джерела, скільки твори своїх попередників. Звідси їхні «історії» мали переважно компілятивний характер, нерідко з прямим запозиченням із чужих праць. До таких праць належить і «Летописное повествование о Малой России и ее народе и козаках вообще, собрано и составлено через труды инженер-генерал-майора и кавалера Александра Ригельмана, 1785—1786 г.», видана в 40-х роках XIX ст. Осипом Бодянським.

Олександр Іванович Рігельман походив з німецької родини, що прибула в Росію разом з царевичем Олексієм Петровичем 1713 року. По деякім часі німецьке подружжя обжилося в Петербурзі. 1720 року в нього народився син Олександр.

Залишившись круглим сиротою у 10-річному віці, О. Рігельман вступає до Петербурзького шляхетного корпусу, де й здобуває спеціальність інженера. Служив у Києві. На Україні того часу було тривожно, тривала російсько-турецька війна. Незабаром О. Рігельман опинився в самому вирі бойових дій. Брав участь у штурмі турецького табору під Ставучанами, здобутті Хотина і Ясс. По тому працював над розмежуванням земель між Османською імперією та Росією. У подальшому, виконуючи службові доручення по складанню планів українських міст та містечок, зведенні оборонних укріплень, об'їздив Полтавщину, Чернігівщину, Київщину. Особисті враження від спілкування з козаками, міщанами, селянами стали йому у пригоді в майбутньому, коли він почав писати історичні праці.

Останні сім років життя він прожив у селі Андріївці поблизу Чернігова, де й завершив роботу над найголовнішим своїм твором.

«Летописное повествование» є великою компіляцією з козацько-старшинських літописів — Самовидця, Г. Грабянки, С. Величка, історичних праць С. Мишецького, Г. Міллера, на що автор указував у передмові. Твір присвячено історії українського народу з найдавніших часів до другої половини XVIII століття. Основну увагу автор зосереджує на з'ясуванні походження та основних етапів розвитку козацтва, його участі в суспільному житті середньовічної України.

Дворянське походження О. Рігельмана відбилося на ідейній концепції твору: події історичного минулого України він трактує з позицій імперського мислення. Для нього неприйнятна козацька вольниця, він засуджує автономістські прагнення козацької старшини. Однак насичена великим фактичним матеріалом праця є яскравою історичною пам'яткою.

Петро САС,
Віталій ЩЕРБАК,
кандидати історичних наук.

ляв, на рибний промисел і лов звіриний прибув сюди, на гирло Бог ріки, в її лимані місце обрав, і куди, після звідомлення його про тамтешній вільний промисел, прилучилися до нього земляки і склали попервах ватагу чоловік зі ста чи й більше, Семена того поставили над собою отаманом і жили там якийсь час, промишляючи буцімто звіриною та рибною ловами, згодом від часу побільшало їх дещо. Носили одіж від ловів своїх, пороблену зі шкур диких кіз та сайгаків. Через що, а найбільше через велике число їх, буцімто уславились як меткі стрільці, і назвали їх по тому козаками[2]. І урочище те, де перше початкове становище мали нібито прозвалося відтоді Семеновим Рогом, яке, мовляв, і донині тією назвою іменується.

До того розповідь різних істориків

Цю розповідь про походження їх від козар[3] без сумніву взяли вони із своєї ж малоросійської історії, писаної невідомим, нібито вони справді початок свій ведуть від древніх козарів і від того поіменувалися, врешті-решт, у Малій Росії козаками, і хоч, мовляв, говорить все той же їхній історик, Веспасіян Коховський[4], також від диких кіз козаків нарікає, буцімто тією готовністю до бійки зрівняються з ними, і ловом тим найбільше вправлялися, але негідно, мовляв, від кіз козаків нарікати; достойніше, мовляв, Стрийковський[5] освідчує козаків від древнього і уславленого одного

їхнього ватажка, Казака, який своїми діями багато разів татар перемагав. А Олександр Гвагнін[6] від свободи нарікає козаками, бо яко предки їхні не з нужди якоїсь, а з доброї волі, охоче і без найму на битву ходили, так і нині козаки, хоробрості своєї не приховуючи, до битви охочі. Так твердить історик.

Інша розповідь запорозька

З-поміж них же інші інакше сповідають: засвідчують буцімто перше становище їхнього козацтва було в селі Седневі, що на Снові річці, яка впадає з правого боку в Десну ріку, віддалена від неї на 8, а від Чернігова на 24 версти, і звідтіль приходили оселями своїми вниз від Києва по Дніпру, на правому березі, в Каневі, де нині тієї ж назви містечко Канів. Третє в Переволочні; нині ж там фортеця Переволочанська, на лівому березі річки тієї. Четверте на Хортицькому острові, що нижче порогів за 15 верст. П'яте звідтіль нижче Томаківки. Шосте на Микитині, що навпроти Кам'яного Затона на правому березі річки. Сьоме при гирлі річки Кам'янки, що впадає в Дніпро з правого ж боку, вище колишньої турецької фортеці Кизикермена, за 17 верст. Дев'яте в Олешках, на кримському боці, по Дніпру ж, навпроти гирла річки Інгульця на пісках. Десяте, що називалося Січа Запорозька, понад річкою Підпільною, віддаленою од Дніпра на 7 верст, на правому її березі.

Спростування тієї розповіді

Якщо вірити тому, що походили від села Седнева по Дніпру, на низ, по засвідчених місцях, то гадати, звісно, треба, що не ціле військо, лиш певна частина чи ватага їх була і прилучалась по тих краях до таких же, якими й самі були, і через те, коли вже мали свій кіш за порогами, стали називатися запорожцями.

Але й те мусило бути набагато пізніше Батиєвої навали в Росії і його руїни в ній, очевидно, в час уже польського володарювання, як колись в Україні, ймовірніше від Чернігова, вниз по Дніпру, виникло чимале селище. А відтак, за власною їхньою розповіддю, не можуть вони від древнього і від коліна першоджерельно козарського, а від роду російського бути, бо походять з самих російських країв.

Різні погляди козаків про своє походження

Одні ж вважають себе сущими з народів роксоланських, а донці з черкесів. Інші ж від стародавніх якихось вільних людей які буцімто не були ні під яким володарюванням і тому вважають усі себе такими, що мовби назавжди мають право на вольність, і не стоять ні під чиїм визначеним володарюванням, а тільки під

Повернення з бойового походу.

Українська селянка.

Селянин.

Так одягалися козацькі старшини.

(Малюнки, за свідченням автора книги, виконав українець з Чернігівщини, виходець із духовенства. Прізвище не вказано).

захистом тих областей, до яких вони приторкнені. От для того і не вважають себе такими, що справді є з руських людей, або були колись колишніми підданими.

Тому заперечення

Цю горду думку беруть вони собі від порожньої назви, яку вони лише мають, не дослідивши першоджерельно стародавніх письменників, котрі про скифів і цимбрів, що жили попервах поблизу Меотичного моря[7], слов'янської мови, описували, але, набундючившись тільки тією порожньою вигадкою, хочуть себе настійливо подати як таких, що буцімто й понині були справді по тих древніх народах вільні й нікому не належали.

Розділ IV.

Про справжнє започаткування і походження козаків звідкіль, із спростуванням про них інших думок, і під якими урядуваннями в різні часи, як от під російським, татарським і польським перебували, і про поселених до них між тим понад Дніпром черкесах.

Про започаткування звання козацького

Ім'я козаків або козацького народу знане стало з 948 року, як про них згадує грецький цар, Константин Порфирогеніт, і що жили вони в нинішній Кабарді, поблизу Кавказьких гір.

Про започаткування і вихід козаків у відомі краї

Їхні предки були вихідці з Єгипту, як пан таємний радник, Василь Микитович Татіщев, у своїй російській історії зазначає, і мешкали в місті Циркасі; по Христу були в законі християнському; про це свідчать і донині в Малій і Великій Кабарді запустілі від навали й руїни раніше згаданих іноплемінних церкви грецького віросповідання, кам'яні та інші знаки християнські по місцях.

Інша думка про них же

А за описом Любенського[9], Кромера[10], Соліньяка[11], вважається, що козаки і черкеси походять від половців, як і пан Емін[12] в російській же історії про те згадує.

Про винищення печенігів

З цього роду, як вище зазначено, що половців з печенігами татарва Батиєва до кінця винищила, козаками сущими вважати вже не можна, а коли й від них, то як половці від готфів[13], а готфи від цимбрів походження мали, що ті були славина, мови російської, відтак вони від слов'ян, а не від іншого якогось роду.

Про неправильну гадку про козаків

Азовська ж історія твердить бути їм роду козарського ж, але тих, що вийшли з Туркестану. Ця думка автора, за вищезгаданих обставин, не є правильна.

Про правильну думку щодо козаків. — Див. «Синопсис» про сарматів

Синопсис же російський описує їх усіх з народу роксоланського, й за назвою першого того народу татар переможця, Касака, які касаками чи козаками прозивалися. Таку назву мала лиш деяка частина сарматського, що походив від слов'янського народу, від яких в родах сущих у тутешніх краях вона залишилася.

Започаткування часу косаків або козацького їх буття понад Дніпром

Від цих саме часів, як от від 948 року, треба вірити за вище згаданих обставин, початку козацтву бути[14], і від тих літ, коли історики сповіщають, що косаки татар перемогли, дійшли й до тутешніх країв, отже, й залишилися тут на мешкання своє, де, уславившись ділами і хоробрістю своєю, стали знані не тільки в сусідніх, а й у віддалених краях. Вони, як можна гадати, за суворістю і самоволею своєю, жили самі по собі і з волі своєї тут,

у диких і пустельних місцях, а найбільше коло річок, не будувши комусь підвладні, крім начальників своїх, і перебуваючи в такому становищі своєму, чинили наскоки і напади на сусідів своїх, й з тим перебували, може, з певними удачами, тому що були вільні й незалежні від когось, зробилися згодом підвладні російським князям, потім полякам, затим татарам, а іноді й туркам, а після — знову Росії, що все відбувалося з переміною за тодішньою круговертю з володарюванням, а саме:

Під час життя й перебування тих косаків в краях поблизу Бористена, чи нинішнього Дніпра, та інших річок, суміжні сусіди-власники, за хоробрість і силу їхню, всіляко шукали їхньої приязні і, ласкавлячись до них, схиляли й приводили на свою сторону так як вільних людей, і через те будучи в спілці, використовували їх супроти ворогів своїх у військових справах. Вони, по-перше, скільки відомо, перебували в російських князів і їм воювати й перемагати допомагали, і були під їхнім керівництвом до міжусобної боротьби великих князів російських, а потім, коли зміцнівши, Польща вигнала великого князя київського з престолу, що сталося в XI столітті, і, як оповідає історія польська, тоді король їхній Болеслав Хоробрий[15], і косаків, чи за нинішньою назвою козаків, під своє урядування взяв, і ними кордони князівства Київського від татар та росіян укріпляв.

Про повернення Києва під російське володарювання і про переможення козаків

А коли Ярослав, великий князь російський, 1018 року не міг стерпіти образи, поляками йому вчиненої за брата Святополка, намірився ще спробувати свого щастя, він брата свого і войовничих стражів польських вигнав з Києва і заволодів цим містом, згодом і багатьма землями, які вздовж Дніпра ріки розкинулися, скорив під свою владу косаків, яких перед тим найбільше остерігався. А брат його, Мстислав, 1021 року переміг косаків і в битві власною рукою вбив Редедю[16], уславленого козацького начальника, і що смерть його відкрила вільний шлях на всю Україну, до того ж і переможення ним, а згодом Ярославом 1036 року, печенігів (татарів же)[17].

Про існування під російським володарюванням козаків і про навалу татар на Росію

Відтоді козаки знову приведені були під російське урядування; але коли татарва (раніше відомі під назвами печеніги, половці, торки туркмени, кипчаки та іншими назвами, всі одного роду), під проводом хана свого Батия 1240 року захопили Київ, розоривши його вщент, і всю тамтешню країну спустошили, і стало місто це з усім навколишнім краєм пусткою, тоді й козаки відторгнулися від державства російського і залишалися під владою татар, чи іноді в своїй самоволі, навіть через кілька років Ярослав Всеволодович, князь Великого Новгорода, від Батия володимирське та всі землі московського князівства проханням своїм прийняв, тоді почав і Києвом спустошеним володіти, і прислав для урядування в ньому свого воєводу Димитрія Єйковича. Відтоді ті, що залишилися, почали збиратися у Києві і навколишніх краях, у тому числі й козаки, дедалі більше розселятися там же почали, й були підвладні російським князям, аж поки не заволодів Києвом і всім князівством цим литовський князь Гедимін Вітенесович.

Про черкеський народ, який поселився в Росії

В ті самі часи, як пан Татіщев у російський історії пише, що «в XIV столітті, коли черкеси в тутешні краї з Кабарди прийшли і в князівстві Курському, під володарюванням татар зібрали безліч народу, слободи заселили і злодійством промишляли, але через багато на них скарг татарським баскаком (тобто губернатором), понад Дніпро переведені і місто Черкаси вони побудували», яке й донині є на тому ж місці і так само називається, стоїть на правому березі цієї річки нижче міста Канева, через що все козацтво, та й уся Малоросія потім черкасами прозвалась[18], а не козарами.

Коментарі

1. Тут і далі автор розглядає Київську Русь як історичну попередницю виключно Російської держави, що позначилося на термінології твору — «Росія», «російські місця» тощо.

2. Вивчення проблеми походження українського козацтва розпочалося давно, проте і на сьогодні вона не знайшла остаточного розв'язання. Вже на середину XVIII ст. існували різні версії щодо виникнення козацтва, частину з яких наводить у своїй праці О. Рігельман. Саме слово «козак» — тюркського походження. В процесі просування кочових племен із Середньої Азії на захід воно з'являється у мові населення, яке мешкало на території Північного Кавказу та Причорномор'я. Термін «козак» зафіксований у мовній пам'ятці кипчаків-куманів-половців XIII-XIV ст. «Codex Cumanicus» («Куманський кодекс»). З другої половини XV ст. через посередництво татарської мови цей термін побутує серед українців у значенні людини вільної, незалежної, шукача військових пригод. Козаками називали також людей, які постійно займалися уходницькими промислами. Одним із перших достовірних свідчень джерел про українських козаків є лист великого князя литовського Олександра до кримського хана Менглі-Гірея, в якому йдеться про напад козаків на татарський човен (галеру) під Тягинею (1492). У «Хроніці» М. Бельського знаходимо більш ранню згадку про козаків на півдні Поділля (1489). Оскільки господарське освоєння степових просторів і небезпека з боку кочовиків диктували необхідність об'єднання зусиль вільних поселенців,

то це спричинилося до об'єднання їх у ватаги. Формування козацької общини в умовах безпосередніх контактів з кочовим населенням у значній мірі вплинуло на її військову організації, помітно проявилося у матеріальній та духовній культурі козаків.

3. «Козари» — назва напівкочових тюркомовних племен — хозарів, сусідів слов'янських племінних союзів VII-IX ст.

4. Веспасіан Коховський (1633-1700) — польський історик, автор «Щорічників» та інших праць з історії Речі Посполитої.

5. Матвій Стрийковський (бл. 1547-1582) — польський історик. Його перу належить «Хроніка польська, литовська, жмудська і всієї Русі».

6. Олександр Гваґнін (1534-1614) — польський хроніст, італієць з походження, автор історико-географічного опису Польщі, Литви, України та Білорусії.

7. «Цимбри» — йдеться про кіммерійців.

8. Меотичне море — Азовське море.

9. Любенський — очевидно Любенецький Станіслав (1623-1675) — автор ряду церковно-полемічних та історичних праць з історії Реформації у Польщі.

10. Мартин Кромер (1512-1589) — польський історик, церковний діяч. Написав, зокрема, історичну хроніку Польщі з найдавніших часів до 1505 р.

11. П'єр-Жозеф Соліньяк (1687-1773) — французький письменник, секретар польського короля Сигізмунда Августа, автор праць з історії Речі Посполитої.

12. Федір Емін (1735-1770) — російський письменник та історик. Найвідоміший його твір — «Російська історія».

13. «Готфи» — трансформована назва готів.

14. Йдучи за теорією виникнення козацтва з давньоруських часів, автор ототожнює козаків з косогами — одним із кочових племен на південному пограниччі Русі.

15. Болеслав Хоробрий (967-1025) — польський князь (992-1025) і король (1025). У 1018 р. здійснив похід на Київ, надавши цим допомогу Ярополку Окаянному у боротьбі проти Ярослава Мудрого.

16. Редедя — богатир, косозький князь. Загинув у 1022 р. під час герцю з тмутараканським князем Мстиславом Володимировичем.

17. Автор помилково ототожнює печенігів з татарами.

18. Гедимін — великий князь литовський (1316-1341). Здійснив ряд походів на Україну. Його нащадки міцно вкоренилися на Київщині та Волині.

19. Теорію про «прийшле» походження козацтва обстоював В. М. Татіщев.

Коментарі до розділів історичного твору О. Ріґельмана підготували автори передмови.

Розплата за відданість

Харків, 26 січня 1932 року. Надворі лютий мороз, а увінчана живими квітами простора зала Державного оперного театру, що по вулиці Римарській, 21, до краю заповнена людьми. Майже чотири години тривають урочисті збори з нагоди 60-річчя від дня народження та 35-річчя революційної, партійної і громадсько-політичної діяльності Миколи Олексійовича Скрипника. Привітати ювіляра прибули численні делегації й представники партійних, радянських і громадських організацій республіки, члени ЦК КП(б)У і уряду України, наукові працівники й робітники промислових підприємств Харкова, Донбасу, Запоріжжя, соратники з товариства старих більшовиків і молодь.

..Минуло півтора року, і в траурному обрамленні газети помістили таку звістку: «ЦК ВКП(б) повідомляє про смерть члена ЦК ВКП(б) тов. Миколи Олексійовича Скрипника, що сталася наслідком акту самогубства». І далі — пояснення: «Розглядаючи акт самогубства як акт малодушності, особливо негідний члена ЦК ВКП(б), ЦК вважає за необхідне повідомити членів партії, що тов. Скрипник поліг жертвою тих буржуазно-націоналістичних елементів, які, прикриваючись своєю формальною приналежністю до партії, ввійшли до нього в довір'я і використали його ім'я для своїх антирадянських націоналістичних цілей. Заплутавшись у своїх зв'язках з ними, тов. Скрипник припустився ряду політичних помилок і, усвідомивши ці помилки, він не знайшов у собі мужності по-більшовицькому подолати їх на ділі і вдався до акту самогубства».

Нижче друкувалося майже аналогічне повідомлення від ЦК КП(б)У, щоправда, без цинічного натяку про «усвідомлення власних помилок».

Що ж змусило голову Держплану УРСР і заступника голови Раднаркому України заподіяти собі смерть? Чому найвища оцінка його революційної, партійної і державної діяльності 1932 року вже за кілька місяців перетворилася на однозначно негативну, а саме ім'я на довгі роки стало синонімом найгіршої форми «українського буржуазного націоналізму»?

«Батько народів» не дарував нікому інакомислення, будь-якої критики власних теоретичних поглядів і дій, а М. О. Скрипник не раз наважувався з ним публічно полемізувати, особливо з національного питання.

У квітні 1923 року відбувся XII з'їзд РКП(б). На ньому з тезами «Національні моменти у партійному і державному будівництві» виступив Сталін. Тези в цілому були витримані в ленінському дусі, але справа була в іншому — у хибах та перекрученнях ленінської національної політики на місцях, зокрема, щодо українського населення. З обгрунтованою критикою на адресу Сталіна на з'їзді принципово й відверто виступив М. О. Скрипник.

Є ще одна вагома підстава, що посилювала неприязнь Сталіна до М. О. Скрипника. Микола Олексійович був глибоко освіченою людиною, добре володів французькою й німецькою мовами, був прекрасним промовцем, журналістом, знався на літературі й мистецтві. Його перу належало майже 800 друкованих праць із різноманітних галузей знань. 1929 року за великі заслуги в розвитку радянської науки М. О. Скрипника обрали академіком Академій наук України і Білорусії. У той час, коли Сталін на початок 30-х років мав лише кілька збірок своїх творів, у М. О. Скрипника вже майже повністю вийшло п'ятитомне видання його статей і промов. Другий том був присвячений національному питанню й налічував 70 грунтовних праць з цієї проблеми, у якій Сталін вважав себе неперевершеним фахівцем і майже класиком.

Наприкінці 20-х — початку 30-х років «проробкою» М. О. Скрипника займалися тільки в приватних бесідах, у вузькому колі Політбюро ЦК КП(б)У. «У середині березня 1932 року,— говорив С. В. Косіор,— у нас було спеціальне засідання Політбюро, на якому обговорювався М. О. Скрипник, ухвалили постанову, за якою зобов'язали тов. Скрипника найближчим часом... свої помилки розкритикувати. Скрипник дав слово Політбюро це зробити. Але минав час, а тов. Скрипник тягнув справу».

Першим серйозним ударом стали розгромні рішення ЦК ВКП(б) від 14 грудня 1932 і 24 січня 1933 років, зокрема, про помилки КП України у національно-культурній справі. У цих документах партійні організації республіки було звинувачено у притупленні революційної пильності, унаслідок чого «...контрреволюційні буржуазно-націоналістичні елементи, куркулі, петлюрівці й махновці зуміли... створити свої легальні прикриття в радянських органах, особливо в апараті Наркомосу». Ці рішення, вістрям своїм спрямовані проти «головного винуватця»— наркома освіти М. О. Скрипника, на Україні були розцінені як керівництво до дії, сигнал до відкритої боротьби проти «націоналістів із партквитком у кишені». Відтак вибір чергового «керівника націоналістичних кіл» було зроблено і його політичну долю вирішено остаточно.

У січні 1933 року на посаду другого секретаря ЦК КП(б)У з «комісарськими» повноваженнями Сталін присилає П. П. Постишева. «Марно намагається і тепер ворог сховатися за спину тов. Скрипника,— говорив П. П. Постишев у

М. О. Скрипник на похоронах жертв громадянської війни. Харків, 1919 рік.

своїй промові на об'єднаному пленумі Харківського обкому та облвиконкому 14 червня 1933 року. — Тепер сам тов. Скрипник тре свою спину жорсткою мочалкою, але не надто міцно натискує. Доведеться допомогти йому трохи».

І допомогли... Відразу ж після пленуму найвищі парткерівники роз'їхалися по республіці для організації зборів із запрограмованою ухвалою обвинувачувальних постанов, а Миколі Олексійовичу поставили категоричну вимогу — скласти покаянну заяву з визнанням власних помилок. Ці заяви були складені. Вони обговорювалися на чотирьох засіданнях Політбюро ЦК КП(б)У 17 і 26 червня, 5 і 7 липня 1933 року, але жоден з варіантів не влаштував організаторів акції. На підставі того, що й останній «документ не відповідає вимогам ЦК та ігнорує ряд даних т. Скрипнику ЦК вказівок», Політбюро вивело його зі свого складу.

7 липня 1933 року глибоко обурений і ображений, але не зломлений, М. О. Скрипник застрелився.

На п'яту годину вечора 9 липня у тому ж приміщенні Державного оперного театру, де відбулося вшанування М. О. Скрипника, призначили загальноміські збори харківського партактиву. На порядок денний винесли одне питання — доповідь секретаря ЦК КП(б)У М. М. Попова «Про націоналістичні ухили в лавах української парторганізації та про завдання боротьби з ними». Готувався апогей політичного розгрому «націоналістичного перекидчика». Незважаючи на смерть М. О. Скрипника, збори пройшли за наміченим сценарієм, з ухвалою відповідної «викривальної резолюції», яку протягом місяця скопіювали всі парторганізації республіки.

Звинувачення на його адресу зростають як снігова лава. Вже наприкінці року йому припишуть те, що він нібито перебував у зв'язках зі шпигунами й агентами фашизму, оголосять «ворогом народу».

Проте, виконуючи настанови Сталіна, керівництво республіки на цьому не зупинилося. Воно вирішило, за висловом В. П. Затонського, «розбити скрипницизм» теоретично. Усі «обгрунтування» вищих керівників були однотипні, складається враження, що написані вони однією рукою.

Система доказів була дуже примітивна, серйозний аналіз наукових творів М. О. Скрипника саме й не входив до намірів сценаристів. У статтях і промовах того часу наводилися тенденційно добрані, вирвані з контексту праць М. О. Скрипника цитати з метою «показати» в них націоналістичний зміст.

Проте неупереджений науковий аналіз творів М. О. Скрипника, присвячених національному питанню, дає підставу визнати всі ці звинувачення в галузі теорії безпідставними, сфабрикованими на догоду ідеологічній культівській кон'юнктурі.

Істотно не змінившись, апробований на М. О. Скрипнику механізм політичного знищення «інакомислячих» у партії з успіхом використовувався й надалі. Особливо активно до нього почнуть звертатися з кінця 1934 року, після вбивства С. М. Кірова, коли масові репресії та грубі порушення соціалістичної законності все більше входитимуть у повсякденне буття країни й республіки. У середині 30-х років аналогічним чином обійдуться з творчою спадщиною відомих істориків М. Яворського й А. Річицького, наукові дослідження яких не вписувалися в сталінську концепцію історії більшовизму, письменників М. Хвильового та О. Вишні, не кажучи вже про багатьох представників вищого ешелону партійної і державної влади України, яким доведеться на собі зазнати власноруч розроблену й випробувану на своєму товаришеві фальсифікаторську схему обвинувачувальної аргументації.

Виступаючи на серпневому (1937 р.) пленумі ЦК КП(б)У, на якому було звинувачено в націоналізмі і шкідницькій діяльності значну групу парткерівників республіки, С. В. Косіор з цинічною відвертістю говорив: «Коли були розкриті контрреволюційні організації правих та троцькістів і в Москві, і в цілому ряді інших організацій... нам усім здавалося дивним... що у цьому ланцюзі... не видно української націоналістичної ланки... української націоналістичної організації. Вона повинна бути». Потрібну ланку відразу ж взялися «знайти». Саме за допомогою цього механізму із 62 членів ЦК КП(б)У, обраних на XIII з'їзді КП(б)У двома місяцями раніше, лише за рік було необгрунтовано звинувачено й виключено зі складу ЦК 55 чоловік. Із 11 членів Політбюро ЦК КП(б)У, обраних після того ж з'їзду, загинуло 10, із 5 кандидатів у члени Політбюро — 4. Всі 9 членів Оргбюро ЦК КП(б)У були репресовані. Цей засіб зберігся в арсеналі знарядь розправи і пізніше.

Історія вчить пильності. Тому соціально-політичні зрушення та їх носії, що так нелегко, але необоротно пробивають собі дорогу в нашому сьогоденні, потребують міцного й надійного правового та морального захисту від подібних акцій назавжди.

Андрій СЕЛЕЦЬКИЙ.

КЕФА — БАТЬКІВЩИНА КАВИ

На світі дуже багато любителів кави. Та мало хто знає, що її батьківщиною є південно-західна ефіопська провінція Кефа. Після революції 1974 року в країні кави збирають в два рази більше, ніж раніше. Нині плантації цієї культури в Ефіопії займають 64 тисячі гектарів землі.

Більше однієї чверті працездатного населення Кефи вирощує каву. Державний науково-дослідний інститут виводить нові сорти, стійкіші до хвороб і до несприятливих погодних умов.

Торгівля кавою забезпечує республіці 70 процентів валютних надходжень. Частину прибутків використовують на купівлю сучасних технологій та машин в США, Японії, СРСР та Італії. Впровадження їх на кавових плантаціях значно підвищує врожайність і полегшує працю робітників.

ПОПРАВКА ДО ПАРНИКОВОГО ЕФЕКТУ

Підвищення рівня Світового океану, пов'язане з впливом парникового ефекту, очевидно, буде набагато меншим, ніж вважали досі. Такого висновку дійшов М. Мейєр, гляціолог з Колорадського університету. Якщо парниковий ефект справді викличе потепління клімату на нашій планеті в наступні 60 років, то з урахуванням усіх факторів рівень океану підніметься лише на 35 сантиметрів а не на цілий метр, як вважалося раніше.

Головна причина, зміни прогнозу: крижаний панцир Антарктиди не розтане. Бо разом з потеплінням стане більше вологи, і в районі Південного полюса випадатиме більше снігу.

ПОЇЗД ПІД ЛА-МАНШЕМ

Поїзд XXI сторіччя, що перевозитиме мільйони пасажирів через тунель під Ла-Маншем, матиме форму вугра. Він має здійснити свій рейс 1993 року. Хоча проект його і є спільним — Франція, Бельгія та Англія — вся відповідальність за дизайн покладається на одну з англійських фірм у Лестері. На малих моделях можна простежити послідовний розвиток ідеї. З міркувань безпеки лобове скло над центральним пультом керування має товщину три сантиметри. Уже створений перший прототип, який випробовується в тунелі. Спочатку «флотилія» складатиметься з 30 розкішних поїздів, обладнаних кліматичними установками. Вони перевозитимуть пасажирів з Парижа та Брюсселя до Лондона або в зворотному напряму приблизно за три години. Пізніше дорога подовжиться до центру Європи і на північ Англії — до Шотландії. Кожен потяг матиме як стандартний перший клас, так і спальні салони.

У МОРЕ ЗА ЛІКАМИ

Підводні рослини і тварини дедалі більше перетворюються на сировину для одержання нових, високоефективних лікарських препаратів. Дедалі частіше аквалангістів та водолазів виряджають на морське дно на завдання фармацевтів. Так, наприклад, водорость макроцістіс піріфера, що досягає стометрової довжини, використовують приблизно в 300 фармацевтичних препаратах. Її основна властивість полягає у припиненні кровотечі. Крім того, з неї одержують спеціальну кислоту, з допомогою якої з організму виводиться радіоактивний ізотоп стронцій-90. При цьому не порушується обмін речовин і не змінюється мінеральний склад кісткової тканини.

З іншої водорості виготовляють полісахарид, відомий своїми лікувальними властивостями при застудних захворюваннях. Він має і противірусні властивості.

Різні препарати, виготовлені з водоростей, це лише невелика частина багатих морських запасів, що знайшли своє місце в фармацевтиці. Поки що досліджено один процент усіх живих організмів Світового океану.

ЛІД І ЗЕМЛЕТРУСИ

Американський геофізик Арч Джонстон твердить, що він відкрив причину того, чому в Антарктиді й Гренландії не буває землетрусів. На думку вченого їм перешкоджає величезна маса крижаного панцира, що вкриває ці райони Землі.

СМАЧНІ ХРИЗАНТЕМИ

У Японії хризантеми продаються в магазинах як... продовольчий товар. Вважають, що ці квіти за відповідного приготування допомагають зберегти молодість, здоров'я і красу. Існують сотні рецептів приготування страв з цих квітів. Знавці твердять, що вони надзвичайно смачні.

Володимир ВИННИЧЕНКО

Відродження нації

Доба Української Центральної Ради

Розділ XVI.

Трудний, але останній крок до юридично-правової влади

1. Чорна переможниця на Україні. — 2. Кривавий аргумент за «найсвятіші інтереси». — 3. Болюче рішення. — 4. Перша урядова криза. — 5. Закінчення першого періоду доби Центральної Ради.

1. Чорна переможниця на Україні

Виступ большевиків і перемога реакції підсилили не тільки Петроградську реакцію, але й всеросійську. На Україні ж вона насамперед звернулась проти українства. Київ, з давніх-давен відомий осередок чорносотенства, став гарячково збирати антиукраїнські сили. Насамперед сюди було стягнуто значну кількість війська. Не вважаючи на те, що в Києві був свій гарнізон, потихеньку, непомітно сюди було стягнено кілька козацьких полків (донців) і полк кирасирів.

Особливу енергію в підсиленню Києва цими елементами виявляв руський демократ, старий руський соціаліст-революціонер, комендант київської військової округи — Оберучев. Це був хворобливо-роздратований, істерично-лютий ворог українства. Коли він говорив про українців, йому трусилися губи й очі сіріли від ненависті. Це був найшкодливіший, нещирий і несовісний противник українізації війська. Він у великій мірі спричинився до напружених і ворожих відносин між українською й неукраїнською демократіями.

Цей добродій, цей «соціаліст» усіма засобами старався розбити силу українства й підсилити чорносотенні контрреволюційні й контрукраїнські течії. А найголовнішим засобом його були донські темні козаки та дикі кирасири. Спираючись на загальний правий курс і на цю військову силу «соціаліста» Оберучева, чорна сотня на Україні розвела енергійну, гарячкову акцію. Стали організовуватись, як гриби після реакційного дощу, виникати різні праві товариства й організації, які посипали в Петроград протестами проти «примусової українізації Малоросії». «Союз малороссов имени Гоголя» поставив собі програмою «боротьбу за Росію й проти України».

Чорносотенна рада професорів Київського Університету послала гарячий протест Урядові проти укр. домагань, в якому між іншим говорилося:

«Керманичі українського руху прагнуть повного політичного відокремлення й відчуження від решти Росії тих областей, які вважаються українськими. Для розв'язки питання в цім дусі й напрямі нема грунту в попередній історії Малоросії...» «Такий напрям розв'язання українського питання Рада Університету вважає суперечним з найбільше життєвими, найсвятішими інтересами російської держави й російського народу». **[«Новое Время», 11.VIII.1917].**

І ціла зграя чорних переможців з клекотом закрутилась над Україною в ім'я цих «найсвятіших інтересів» визиску й поневолення.

2. Кривавий аргумент за «найсвятіші інтереси»

А як конкретним доказом і аргументом за ці інтереси явилася кривава подія з полком імені Б. Хмельницького.

Організований з найбільш свідомих національно й демократично елементів, цей полк з самого початку українського руху лишався в Києві й служив хоч невеличкою, але вірною опорою українству проти насильницьких замахів різних Лєпарських та Оберучевих. Цілком натурально, що ці добродії, а також усе чорносотенство лютим духом дихали на цей полк і вживали різних заходів, щоб випровадити його з Києва на фронт. Оберучев робив різні провокаційні спроби такої вксил-

Продовження. Початок див. № 5 — 9.

ки, але це йому не вдавалось,— полк постановив до остаточного вияснення відносин між Петроградом і Центр. Радою з Києва нікуди не виходити. І не йшов.

Аж ось угода сталася. Ц. Рада стає владою. Вона зможе тепер сама знайти собі засоби самоохорони.

На фронті ж були невдачі, всяка сила була потрібна. Отже, коли прийшов наказ Головного Штабу про вихід полкові на фронт, він згодився, зібрався й вирушив.

Але тут сталася подія, яка в найкращому світлі малює настрої контрреволюції й контрукраїнства. Від'їжджаючи з станції, богданівці на честь Києва дали сальву (салют) в повітря. Це послужило формальною причіпкою для кірасирів і донців, які з наказу свого начальства мали весь час стежити за одправкою полку ім. Богдана Хмельницького.

У відповідь на сальву почався обстріл поїзду, який уже рушив зі станції (отже, очевидно, не мав ніяких намірів щодо Києва). Потім виявилось, що по всій лінії залізниці було заранні розставлено кірасирів з кулеметами. Почався чистий розстріл, дикий і безглуздий. Богданівці, ошелешені такою есподіванкою, спинили поїзд, хотіли вияснити причину цього обстрілу. Але донці й кірасири зараз же налетіли на поїзд й обеззброїли ешелони. Обеззброюючи, в сліпій люті били, знущались і кричали: «Ми вам покажемо Автономію, хохлацкія морди!»

Убитих богданівців було 16, ранено кілька десятків.

Весь Київ був вражений цим злочинством. Було призначено слідство, комісії і т. д. Але що можна вияснити, вислідити, коли ті самі, що вбивали, вони ж і слідчих призначали?

Українцями між іншим було вияснено участь у цій справі відомого провокатора і шпіона москвофіла Геровського, який був під захистом Оберучева. Але саме слідство кінець кінцем нічим не скінчилось і за вбивство десятків людей, що їхали на фронт боронити Росію, ніхто ніякої відповідальності не поніс, не вважаючи на масові протести українців з усієї України.

Мало того: п. Оберучев віддав під суд полковника полку ім. Б. Хмельницького д. Капкана, ніби за «повстання полку ім. Б. Хмельницького». (Його потім було все ж таки увільнено).

Кірасири ж і донці, не вважаючи на вимогу Ц. Ради вивести їх з Києва, лишилися, не понесли ніякої навіть нагани й голосно по всьому Києву нахвалялися розправитися не тільки з «богданівцями», але й з усім українством.

При такій ситуації було привезено з Петрограда відповідь російського уряду.

3. Болюче рішення

Розуміється, ця відповідь зустріла однодушну гостру негативну оцінку, не виключаючи навіть неукраїнців-соціалістів.

Але як же далі бути: прийняти цю інструкцію чи одкинути?

На цьому думки різко розійшлися. Величезна більшість Центр. Ради (переважно у. соц.-рев.) одразу зайняли цілком виразну позицію: одкинути, шпурнути в лице кадетам цей віроломний витвір їх і провадити свою справу без усякого відношення до Петрограда. Не давати йому хліба, солдатів, податків, самим брати усю владу в свої руки, а як треба буде зброєю боронити свого права, покликати українське військо з фронту,— хай відповідальність за бурю, за порушення фронту беруть на себе ті, що сіють вітер.

Це була реакція чуття, того самого чуття обурення, образи й гніву, що переживала делегація в Петрограді. Делегації це було знайомо, але їй також було відомо, що будувати свої вчинки під такий момент тільки на чуттю, є не тільки шкодливо, але й злочинно супроти всієї української справи, бо цеї іменно реакції тільки й хотіли від нас наші вороги. А надто делегації було виразно видно, що треба якомога менше піддаватись провокації. Делегація вже в Петрограді бачила, що треба прийняти Інструкцію. Не уступаючи в переговорах ні кроку з Статуту, обороняючи кожний пункт його, ми в той же час про себе знали, що муситимемо уступити в багатьох пунктах.

З таким настроєм ми й вертались до Києва. Але цей настрій зустрів цілком негативне ставлення більшості Ради. Навіть Генеральний Секретаріат поділився на дві половини й хоч за прийняття було більше на один голос, це справи не вирішувало.

Обурення Ц. Ради шукало собі об'єкт, на якому могло би хоч у малій мірі реалізуватись. Таким об'єктом явилася делегація, на яку було складено значну частину вини за неудачу. Нас обвинувачували в нетвердості, в неумінню, в недостойному поводженню по міністерських передпокоях, навіть у тайній зраді. Особливо невдоволення проти моєї особи було дуже виразн . Я не ховав того, що думав, і одверто рішуче й зразу сказав, що, на мою думку, треба було зробити. Перейшовши вже фазу почуття, я міг легше тепер оглядати всю ситуацію з погляду об'єктивності. Ситуація ж залізною рукою тягла нас, не дивлячись на наше обурення, до згоди на Інструкцію. Більшість Ц. Ради з цим не хотіла погодитись, а хто приймав це, на того спадало її невдоволення й навіть ворожість.

З цих причин я постановив усунутися з посади голови Уряду й передати цю функцію тому, хто більш відповідав би настрою й позиціям більшості Ц. Ради. Мій намір поділяли й ті Ген. Секретарі, що визнавали необхідність прийняття Інструкції. Але поки справа з Інструкцією не була вирішена й не було складено нового Секретаріату, ми мусили лишатись на своїх місцях.

А справу рішити було надзвичайно важко. Дебати на Малій Раді тяглися два дні. Потім розпочалася сесія Великої Ради й уся пішла на дискусію. Ліста промовців доходила до 60.

З усіх промов намічалось три течії: 1) цілком одкинути Інструкцію, 2) ігнорувати її, 3) прийняти.

Найбільш невиразною була середня: «ігнорувати». Себто: проводити далі свою роботу так, ніби ми нічого й не знали про Інструкцію. Це було те саме одкидання, тільки не рішуче, не сміливе, а заховавши голову в пісок. Наслідки ж цього були б ті самі, що й від неприйняття.

За неприйняття висловлювалась майже вся есерівська течія. Аргументувалось тим, що прийняття Інструкції нічого нам не дасть, а тільки одніме. Бо фактичної влади на

підставі цього договору ми не матимемо, а тим часом ту моральну владу, яку маємо, зменшимо угодою, уступкою, зробившись урядовцями Петроградського Уряду. Наша згода на Інструкцію виявить і перед Петроградом і перед нашими масами нашу слабкість, що вплине на маси пригнічуюче, а на Уряд підбадьорююче. Проводячи ж далі революційну боротьбу, ми скріпляємо свої сили й у відповідний момент зможемо здобути ще більше, ніж тепер.

Для яскравішого уявлення тодішнього моменту приведу короткий газетний відчит з тих днів, з якого можна виразніше бачити позиції, на яких стояли ті дві течії в Ц. Раді: за одкинення й за прийняття.

«На повній Раді»

Шоста сесія Ц. У. Ради почалася 18 серпня н. ст. о 7 год. увечері й по залагодженню всяких формальних справ вислухано привіти представників неукраїнської демократії. На деннім засіданню 20 серпня велася дискусія з приводу рефератів Генерального Секретаріату про переговори з петроградським правительством. Записалося 59 бесідників.

З початку засідання генеральний контрольор Рафес доповів реферат В. Винниченка з попереднього дня характеристикою політичного моменту, в якім з'явилася Інструкція. Взаємні відносини сил за час, що відділював Інструкцію від приїзду до Києва міністрів, змінилися. Делегації прийшлося тепер боронити саму ідею угоди. Але у правительства є все ж замітне щире бажання зберегти в силі угоду з 15 липня. Члени делегації глибоко переконані в тім, що в дану хвилю й від даного правительства більше не можна дістати, ніж воно дало. Коли має слушність Церетеллі, що революція перейшла від офензиви до дефензиви, то опублікована Інструкція се maximum можливого в теперішню хвилю.

Любинський (нац. рев. пар.), говорив про те, що прийняття «сього неграмотного письма» або посилка його назад буде мати принципіальне значення, себто вкаже принципіальну позицію Центральної Ради. В такий бойовий день треба членам Ради показати або свою солідарність або виявити, що в Раді є миші, які втікають з корабля під час пожару. Але все ж бесідник вірить, що найдеться лінію угоди. Переходячи до Інструкції, Любинський, що стоїть на становищі установлення державного ладу до Установчих Зборів, в які він не вірить, запропонував відкинути сей документ. Він далекий і від українських ідеалів і від гасел, проголошених російською революцією. Се крок у пропасть, в яку на думку бесідника хочуть вкинути українців представники «братнього» народу. Коли се простий розпорядок правительства, ми повинні його прийняти, коли признаємо правительство, й відкинути, коли його не признаємо. В останнім разі — боротьба, для котрої українці мають досить сил, і можуть побідити. Виводи бесідника й суть запропонованої ним резолюції такі: цілком відкинути резолюцію й заявити правительству, що ми не признаємо його, й перестерегти його перед дальшими ганебними нападами на українські права.

З великою промовою при напруженій увазі аудиторії виступив В. Винниченко, що зложив наперед таку заяву: «Я постановив сам для себе вийти з складу Ген. Секретаріату незалежно від прийняття або неприйняття Інструкції, тому говорю яко член Ц. Ради й с-д. фракції. Говоритиму зовсім одверто, не боячися нападів ні зліва, ні справа, ні з якого то не було б боку». «Інструкція — говорить бесідник — миршавий клаптик паперу, кадетська творчість. Перше враження делегації від Інструкції — ганьба, обида. І через те перша нарада делегатів мала бурливий характер. Але далі делегати зважили всі обставини, виходячи з інтересів краю й революції, та прийшли до іншого настрою. Нарада ж делегації з комісарами українських губерній показала, що треба взяти те, чого добились в дану хвилю». Бесідник зовсім годиться з критикою Інструкції, та не про се треба говорити. Треба говорити про те, що робити? Сумуючи ставлення членів Ради до Інструкції, Винниченко, повторюючи сказане ним у Малій Раді, вказав на три течії: відкинути, зігнорувати, прийняти. Значну частину промови присвятив докладному аналізу виводів перших двох течій і їх критиці, відомій з промови бесідника в Малій Раді. Дещо докладніше задержався цим разом Винниченко на можливих наслідках пропонованого розриву. Контрреволюція на Україні дозріває безумовно. Про се говорить успіх чорної сотні в київських виборах і настрій в Одесі. «Відкинувши Інструкцію, ми зірвемо з неукраїнською демократією, а без її підтримки трудно буде нам справитися з контрреволюцією. В результаті: розтіч з неукраїнцями, розділ між самою українською демократією, сварки й може різня,— а організаційної роботи не може бути. Говорять про заклик народу до рішучої боротьби. Та забувають на загальне воєнне положення. Для нас небажаний прорив фронту й поява німців. Спинитися тільки при організаційній роботі при розриві, нам не вдасться. Наш розрив зрозуміють народні маси по-своєму, переходячи від слова до діла, а розвитку їх поступування ми не можемо передбачити. Тому треба виходити від розуму, а не від почування. Я,— говорив бесідник,— передбачаю настрій в разі відкинення Інструкції: не буде Центральної Ради, а буде нелегальна організація. Зачнеться упадок, апатія. Не треба позволити себе спровокувати! Коли позволимо так зробити, наші вороги тільки руки потиратимуть від задоволення. Порівняння з Фінляндією не говорить нічого, бо ми по своєму політичному розвитку ме стоїмо нарівні з Фінляндією. П'ять губерній не повинні нас страшити. Так не лишиться, коли ми віримо в свої сили й революцію. Не клаптики паперу дають право. Се тільки відбитка взаємних відносин сил, яка зміниться при інших взаємних відносинах. Треба взяти п'ять і добувати далі. Коли відкинемо Інструкцію, скажуть: Українці ще не доросли до політичної власті. Я,— закінчив бесідник,— оптиміст і вірю, що Центральна Рада не допустить се зробити».

Залужний (рос. с. р.) полемізував проти заяви про «великодержавний російський народ» — і доказував, що на завоювання революції треба глядіти не тільки з національної, але й соціальної точки погляду. Бесідник пропонував прийняти Інструкцію.

Шраг (укр. с. р) у своїй промові полемізував зі становищем В. Винниченка й запропо-

нував у сій або іншій формі відкинути Інструкцію, яка не тільки нічого не дає, але й багато відбирає. Бесідник заявив, що нелегальний шлях, відкинений В. Винниченком, не страшить соціалістів-революціонерів, і вони готові піти сим шляхом слідом за більшістю української демократії. Промовою Шрага закінчилося денне засідання».

Але, не вважаючи на гостре, рішуче обурення есерівської течії проти Інструкції, не вважаючи на всі гарячі промови за одкинення її, самі есери мусили згодитись, врешті-решт, на прийняття. Бо іншого виходу не було, бо все ж таки це був наш з д о б у т о к, це була наша перемога, не в тій мірі, в якій сподівалося, але таки перемога. І здорове чуття все ж таки підказувало й найзапальнішим елементам не відмовлятися від своїх здобутків.

Вирішуючу роль зіграла соціал-демократична течія. В Ц. Раді тепер брала участь Рада Робітничих Депутатів, обрана на Всеукраїнському Робітничому З'їздові (що відбувся в Києві 24—28 липня). 70 членів (із 100) сеї Ради були соціал-демократи. Вони взяли на себе сміливість сказати тверде й рішуче слово: прийняти.

І 22 серпня 1917 року Інструкцію Генеральному Секретаріатові, що все ж таки була першою дійсною й дієвою Конституцією України, було прийнято. Прийнято 247 голосами проти 16 в такій резолюції, складеній фракцією соціал-демократів:

«І. Вислухавши реферат Генерального Секретаріату Центральної Ради про переговори з Тимчасовим Правительством у праві затвердження Генерального Секретаріату й вислухавши видану 17 серпня н. ст. тимчасовим правительством інструкцію Генеральному Секретаріатові, Українська Центральна Рада, признаючи, що інструкція:

1) продиктована недовір'ям до змагань усієї демократії України;

2) пересякнена імперіалістичними тенденціями російської буржуазії в відношенню до України;

3) нарушує угоду Української Центральної Ради з тимчасовим правительством з 16 липня;

4) не дає можливості демократії України утворити власть на цілій території, заселеній українським народом;

5) звужує й ослаблює значення власті Генерального Секретаріату, не обхоплюючи всіх краєвих справ і потреб населення України (справи: харчова, військова, судова, комунікації, пошт і телеграфів);

6) перешкоджає утворенню й праці міцної революційної краєвої власті (§§ 6 і 9);

7) признаючи всупереч порозумінню української й неукраїнської демократії невідповідаюче взаємним відносинам націй у краю число (4) генеральних секретарів для представлених в Українській Центральній Раді неукраїнських національностей, вона має на цілі знищити єдність української й неукраїнської демократії;

8) зовсім не відповідає потребам і бажанням не тільки українського народу, але й національних меншостей, що живуть на Україні,—

Українська Центральна Рада вважає необхідним твердо й рішуче вказати тимчасовому правительству:

а) що інструкція з 17 серпня стоїть у суперечності з угодою У. Ц. Р. з тимчасовим правительством з 16 липня, від котрої тільки й могла й може виходити У. Ц. Р. в справі приготування всієї України до автономного ладу, Українського Установчого Зібрання й Всеросійських Установчих Зборів;

б) що інструкція служитиме перешкодою в справжній роботі по організації краю, викликуючи зайві й непотрібні загострення й ослаблюючи силу та твердість революційної краєвої власті;

в) що в інтересі добрих взаємин відносин між Україною й Росією необхідно в найскоршім часі поробити заходи в цілі переведення в життя норм взаємних відносин між тимчасовим правительством і відповідальним перед Центральною Радою Генеральним Секретаріатом, які випливали б з угоди 16 липня.

II. В інтересі можливого швидкого установлення міцного ладу, закріплення й поглиблення завоювань революції на Україні та здійснення необхідних для сього заходів,— У. Ц. Р. уважає необхідним:

а) предложити з числа 14 секретарів Ради — 9 генеральних секретарів, указаних у тимчасовій інструкції, на затвердження тимчасовому правительству;

б) поручити Комітетові У. Ц. Р. й Генеральному Секретаріатові виробити статут, що означав би взаємні відносини між Українською Центральною Радою й її Генеральним Секретаріатом;

в) Поручити Генеральному Секретаріатові виробити ряд законопроектів у справі планового задоволення потреб трудових мас населення, а саме: в робітничій справі, земельній, харчовій і просвітній;

г) підняти перед тимчасовим правительством питання про війну й мир, смертну кару й інші репресії;

д) негайно приступити до приготовної праці по скликанню Українського Установчого Зібрання й Всеросійських Установчих Зборів;

е) звернутися до всіх націй України з указанням на всі недостачі тимчасової інструкції й заявом трудових мас населення всієї України до зорганізованої боротьби за свої інтереси та до об'єднання довкола Української Центральної Ради».

4. Перша урядова криза

Таким способом, здавалось би, мала бути залагоджена й міністерська криза, що виникла на грунті Інструкції. Прийняттям немовби підтверджувалась величезною більшістю Ради позиція, зайнята й боронена Головою Генерального Секретаріату.

Але жертву чуттю все ж таки треба було принести й тою жертвою мала бути моя особа, яка, на думку більшості, була найбільше винна за Інструкцію. Я розумів це й, не вважаючи можливим бути на чолі Уряду при такому емоціональному ставленню більшості Парламенту, хоча ця більшість і прийняла мою позицію, свою демісію не взяв назад.

Більшість Ц. Ради тою жертвою була задоволена й приступила до формування нового Генерального Секретаріату. Але ця перша міністерська криза в українській державності випала не легко. Завдяки різним умовам дуже

важко було підібрати відповідну людину, яка б стала на чолі Уряду й проводила б далі роботу державного будівництва тим же темпом, яким проводилась вона досі.

Нарешті, вибір упав на Д. Дорошенка. Він належав до партії у.с.ф., але він відповідав деяким вимогам тодішнього моменту. Одначе, перший же виступ Д. Дорошенка перед Ц. Радою показав, що він не відповідав тим завданням, які складалися на голову українського революційного Уряду. Д. Дорошенко, стоявши весь час поза життям і діяльністю Ц. Ради, не бравши безпосередньої участі в революційному ходові всіх подій, не розумів і не відчував духу й змісту нашого напряму. Він дуже точно, совісно підійшов до Інструкції, прийнявши її, як справжню Конституцію, якої треба строго додержуватись. З його невеличкого експозе Ц. Рада побачила, що в його особі був би не революціонер, не борець за дальший розвиток здобутків, а акуратний і совісний урядовець Тимчасового Правительства.

Розуміється, це не могло задовольнити Ц. Раду. І сталась друга криза. Д. Дорошенко, побачивши сам свою невідповідність, подав до демісії. Уряд знову лишився не складений. Темп організаційно-державної праці, й так загальмований переговорами, кризою в Петрограді, дебатами в Києві, тепер ще більше гальмувався, й стояла загроза упущення багато з того, що було зроблено до сього часу.

А тут ще як раз стався контрреволюційний виступ Корнілова, реакція піднімала голову сміливіше.

І через це все, коли більшість Ц. Ради запропонувала мені знову стати на чолі українського Уряду, я не вважав себе вправі відмовлятись, і кризу було залагоджено.

І того ж дня Центральна Рада вислала таку телеграму до Тимчасового Правительства:

«З огляду на гостроту моменту, коли контрреволюція відкрито виступила проти Тимчасового Правительства й нового ладу, коли можливі контрреволюційні виступи в краю й різні деструктивні виступи та ексцеси, в цілі рішучої боротьби з контрреволюцією й оборони завойованої волі, для чого в першу чергу необхідна тверда власть, яка користується авторитетом у населення, Українська Центральна Рада просить Тимчасове Правительство поспішитися з затвердженням Генерального Секретаріату в такім складі: Голова Секретаріату й Секретар для внутрішніх справ В. Винниченко; просвіти — І. Стешенко, фінансів — М. Туган-Барановський; хліборобства — М. Савченко-Більський; міжнаціональних справ — А. Шульгін; Ген. Контрольор — А. Зарубін; Ген. Писар — А. Лотоцький; Комісар при Тимчасовім Правительстві для справ України — П. Стебницький. Питання про секретаря праці вирішується. Напевне буде неукраїнець. Голова У. Ц. Ради — М. Грушевський, Секретар — Постоловський».

Але затвердження цього складу Генерального Секретаріату прийшло не зразу. Тимчасове Правительство було неприємно вражене заміною Д. Дорошенка мною. Д. Дорошенко був більше підходящий для їх «предположений», мої ж погляди й наміри були добре відомі кадетам. І через те вони стали робити опір затвердженню. А тут їм став у пригоді отой вищезгаданий інцидент з французьким кореспондентом, вони вхопилися за нього й почали обвинувачувати мене в германофільстві.

Але ця причіпка була остільки безглузда й смішна, що самим крутіям стало ніяково й вони хоч-не-хоч, не маючи інших формальних причіпок, мусили зрештою затвердити представлений Ц. Радою склад Генерального Секретаріату.

І 20.IX.1917 року відбулося перше засідання затвердженого Українського Уряду. Останній крок було зроблено, й українська влада переступила з національно-моральної сфери в державно-правову.

Отже, найголовніший, найважніший здобуток усієї нашої боротьби за цей період, ідею української державності було затверджено, зреалізовано, введено в життя. Яка б не була та Інструкція, які б обмеження й перепони вона не ставила, а все ж таки це була Конституція автономної України, це був державний правосильний акт, це був історичний, великої ваги факт, який провів виразну, чітку лінію в відносинах України й Росії.

5. Закінчення першого періоду доби Центральної Ради

Цим закінчується перший період доби Центральної Ради.

Це найкращий період у боротьбі за відродження нашої нації. Революційний, одважний, повний віри, натхнення, ентузіазму.

Це період акції воістину самого народу, широких творчих мас його. І тільки цим можна пояснити наші такі значні успіхи в сфері національних здобутків.

Всеросійська революція за того періоду ще не висунула так гостро соціальних моментів, як пізніше, й через те вся діяльність Центральної Ради не була в дисгармонії з соціальним рухом мас.

Так само цілі й засоби не були в суперечності з собою. Ціль для всіх була ясна й єдина: відродження нації, забезпечення поневоленому, грабованому, віками духовно й матеріально нищеному нашому народові природних, розумних і корисних форм та засобів його розвитку.

Це була та головна, істотна для всіх, хто відчував у собі великий пробуджений інстинкт громадськості, цілком виразна, імперативна ціль.

І все було для цеї цілі, все клалося на олтар відродження нації. І через те всі заходи, всі виступи, всі домагання, всі здобутки були тільки засобами! Навіть державність. Це була найкраща форма забезпечення національних способів розвитку нашого народу, це була найрозумніша економізація сил, але це був тільки засоб. І засоб цей за того періоду підпорядковувався меті, гармонізувався з нею й не пробував навіть займати самодовліюче місце.

Так само ні партійні, ні тим паче особисті інтереси не грали тоді домінуючої ролі. Партія й особи були тільки чулими вірними, натхненними виразниками волі своїх класів, цих єдиних тоді артистів великої драми

революції. І вони, будучи тоді чулими, живими й сильними духом пробудженої ніжності мас, могли приборкувати свої особисті цілі й гармонізувати їх з єдиною вищою ціллю: відродженням нації.

І ці всі причини робили нас непереможними. І ще раз скажу: злиття з працюючими творчими класами українського народу, черпання своєї сили тільки з цього великого джерела й праця тільки для нього, оце робило Центральну Раду такою могутньою, такою однолитою стіною, об яку розбивалися всякі хвилі ворожих українству сил.

Весняним, творчим, гарячим сонцем, натхненою молодостю, бурхливістю й непереможністю весняних вод пашить від цього славного, чистого періоду нашої боротьби за відродження й визволення «отих окрадених, німих рабів» — многострадального українського народу, народу селян і робітників.

Частина II

Період другий

Розділ І.

Контрреволюційний виступ Корнілова

1. Гуртування чорних сил. — 2. Буржуазна чи соціалістична? — 3. Генеральське розв'язання питання. — 4. Дійсне обличчя товарних джентльменів. — 5. Гойдалка революції. — 6. Проблеми революції й українська демократія.

1. Гуртування чорних сил

Виступ Корнілова був неминучим наслідком тих внутрішніх соціально-політичних відносин, які за того часу панували в Росії. Боротьба за мир, боротьба за глибші й ширші досягнення революції скінчилася поразкою тих елементів, які найбільш рішуче й послідовно виступали,— большевиків. Рада Робітничих і Солдатських Депутатів, яка тоді була під впливом меншовиків, у цій боротьбі не знайшла в собі досить одваги й послідовності стати на бік большевиків. Через те, хоч-не-хоч, м у с и л а зайняти ворожу до них позицію. Ворожість же до большевиків зразу кинула в дружність до буржуазії. А це, в свою чергу, в той же мент ослабило й знесилило саму Раду. Тим-то після розбиття большевиків буржуазія заговорила таким незалежним, таким самовпевненим тоном, тим-то всю відповідальність свою бачила можливою «тільки перед своєю совістю».

Тоді реакція всіх відтінків почала також забирати голос, почала гуртуватися, єднатися. Розметені февральсько-мартовською революцією реакційні сили почали виповзати із своїх темних закутків, почуваючи, що настає їхній час. Рептильна, воздихаюча за минулим Державна Дума стала збирати своїх недобитків і майже одверто зітхати за монархією. Кадети Мілюков і Родичев почали обійматися з Пуришкевичем, зворушливо-дружно єднаючись в одному спільному прагненню: остаточно знищити ради робітничих і солдатських депутатів, остаточно ліквідувати силу пригноблених класів.

Торговельно-ж-промисловий з'їзд у Москві просто-таки заборонив своїм членам брати участь в Уряді. Купці й фабриканти були цілком певні, що хутко в с я влада буде в їхніх руках, отже, зовсім нераціонально було ділити її з своїми класовими ворогами. Вся влада буржуазії! — такий був їхній непроголошений, але обстоюваний усіма засобами лозунг.

Військова реакція також спішила об'єднатись. Головна рада воєнної ліги скликала, наприклад, у палаті княгині Ольги Олександрівни нараду представників різних організацій, у тім числі ради Союзу козацьких Військ, Союзу георгіївських Кавалерів, Общества 1914 г. і т. п. Нарада відбулася при діяльній участі реакційного члена Державної Думи князя Мансирева й ухвалила ряд реакційних резолюцій, напрямлених між іншим і проти Ради Робітничих і Солдатських Депутатів.

Коаліційний Уряд робив надлюдські заходи, щоб примирити класові протиріччя, які силою обставин все більш і більш визначались. Для цього, наприклад, було скликано знамениту «Московську Конференцію», на якій соціал-демократ Церетеллі простягав руку представникам буржуазії й із зворушливим довір'ям кликав їх до співробітництва в ім'я... революції. Буржуазія ніби приймала простягнену руку, але тут же демонстративно вчиняла овацію генералу Корнілову, приймаючи його гарячіше й шумніше, ніж «самого» Керенського.

З другого боку, робітництво Москви, де засідала Конференція, також робило демонстрацію проти сього примирення класових протиріч в е л и ч е з н и м с т р а й к о м.

І таким способом Московська Конференція не тільки не внесла ніякого примирення, а ще виразніше, наочніше показала неможливість його.

2. Буржуазна чи соціалістична?

А в результаті в найтяжчому становищі була так звана «революційна демократія», себто ті соціалістичні елементи, які щиро хотіли зберегти революцію й у той же час боялись її дальшого розвитку. Найбільша трудність полягала в розв'язанню основної проблеми: який характер мала революція — буржуазний чи соціалістичний. Не поставивши цього питання одверто, руба, не розв'язавши його, неможливо було займати виразних позицій.

Як же визначити той чи інший характер?

Насамперед, розуміється, тими активними чинниками, які творили революцію, а з них, у першу чергу, живими людськими силами. Далі тими цілями, які ставилися свідомими рушіями революції й які намічалися в економічно-соціальних умовинах Росії.

І нарешті, тими взаємовідносинами, які створені були до революції й творилися самою революцією.

Головним активним чинником революції було два класи: пролетаріат і селянство. (Військо було тим самим пролетаріатом і селянством, переодягненим у солдатську шинелю). В цьому ніякого сумніву ні в кого бути не могло. Отже, силами пригнічених, працюючих класів проводилася революція.

Які ж цілі мали ставити собі ці класи? Закладені в природі цих класів тенденції, розуміється, були соціалістичні, себто такі цілі, які давали б цим класам можність вийти з свого пригніченого, поневоленого становища експлуатованих. Це прагнення лежить у суті самої речі, самого факту існування сих класів. Не треба ніякої партійної агітації й пропаганди для створення тенденції визволення. Партії тільки усвідомлюють, організують, доцільно направляють ці закладені з природи класові прагнення.

Отже, ясно, що коли б мати на увазі т і л ь к и ці чинники, то революцію можна було би без вагання одзначити, як соціалістичну.

Але був ще один чинник, який грав не малу роль в революції: соціально-економічне становище Росії, ступінь розвитку її продукційних сил і з того випливаюче взаємовідношення соціальних сил.

Не-большевицька соціалістична течія в Раді Р. і С. Депутатів цьому факторові надавала особливого й навіть рішаючого значення. Цій течії трудно було допустити, щоб у Росії, де більше 80 процентів населення є селянство, де капіталізм стояв у початкових формах розвитку, де рівень розвитку селянських і робітничих мас був дуже низько, щоб у такій Росії могла бути соціалістична революція й щоб вона могла мати успіх.

З другого ж боку, визнавши, що революція є буржуазна, силами працюючих класів творити панування буржуазії, також виглядало нелогічно, непослідовно.

І через це вся політична акція цієї течії була хистка, непевна, непослідовна. Визнавши основу громадського ладу, капіталістичний лад непорушним, незмінним, визнавши с о ц і а л ь н у нерівність надалі існуючою, признаючи законною владу буржуазних класів, меншовики-соціал-демократи й соціалісти-революціонери одночасно намагалися провадити таку політику, яка була явно шкідливою для тих же самих буржуазних класів.

Наприклад, у сфері соціальної політики. Большевики, визнаючи революцію соціалістичною, змагаючись до знищення всякої нерівності, а надто соціальної, цілком послідовно, логічно прямували по шляху цих домагань. І з і х н ь о г о штандпункту вимога робітничого контролю була першим етапом у цьому напрямі. Знаючи, що така міра порушить усю систему, весь характер капіталістичного господарства, вони й домагалися робітничого контролю іменно з цією метою.

Меншовики ж, не маючи на меті руйнувати систему капіталістичного господарства, цю міру все ж таки приймали, «трохи» її змінивши.

Але ця зміна якраз спиняла хід соціальної революції, бо контроль над підприємствами мав бути не робітничий, а державний. Це викликало невдоволення робітництва. Але не давало задоволення й буржуазії, бо все ж таки ця міра мала на увазі спиняти розмах експлуатації робітників і населення.

Так само в другому грунтовному питанню революції — в питанню війни й миру. Не маючи на меті руйнувати капіталістичного ладу меншовики в той же час хотіли, щоб і російський капітал і навіть закордонний відмовились від істотної мети цієї учиненої ними війни, від завойовницьких намірів, від планів імперіалістичної колоніальної політики, від бажання панувати над світовими ринками, себто якраз від усього того, що лежить у самій природі розвиненого, модерного капіталізму, що являється законом його існування. Звідси походили всі відозви Ради Робітничих і Солдатських Депутатів до народів усього світу про мир, звідси знаменита формула «без анексій і контрибуцій», звідси безрезультатні вимоги виявлення цілей воюючих держав і т. п.

І, розуміється, тут так само ця середня лінія нікого не задовольняла. Війна все ж таки тяглася. Союзники з одного боку одмахувались од революційних відозв «революційної російської демократії» дипломатичними коректними нотами, а з другого, грозилися японським кулаком. Російський Уряд усіма силами вихилявся перед союзниками й перед Радою Роб. і Солд. Депутатів. Але як уся його орієнтація була на революцію буржуазну, то, само собою, що й політику він проводив тільки таку, яка була в інтересах як союзної, так і російської буржуазії. І цілком справедливо пише П. Мілюков у своїй «Истории Второй Русской Революции»: «За часів керування М. І. Терещенка міністерством закордонних справ союзні дипломати знали, що «демократична» термінологія його депеш є примусовою уступкою вимогам моменту й ставились до неї вибачливо, міркуючи, що уступками по формі вони виграють по суті. Але наставали, нарешті, такі моменти, коли ця мовчазна згода Уряду з Радою Роб. і Солд. Депутатів з одного боку, а з другого — з союзною дипломатією упиралася в межі, які не можна було перейти. І тоді мало виявитися для Ради, що політика М. І. Терещенка була, по суті, тільки «продовженням політики П. М. Мілюкова», а для союзників, що всі принесені ними жертви не збільшили здатності російської революції до реальної підтримки союзної справи. Треба додати, що розчарування Ради й союзників настало одночасно, бо іменно натиск циммервальдців у Раді Роб. і Солд. Депутатів зробив неможливим більше мовчання союзників».

3. Генеральське розв'язання питання

І, таким чином, справа мала розв'язатися в той чи інший бік. Корнілов і взяв на себе завдання розв'язати її в бік реакції.

Але розхвильований московськими купчинами, розпалений сласними мріями чорних безробітних лицарів, бідний генерал занадто похопився. Він мав можливість бачити й чути тільки те, що було навкруги його. Тут же все аж клекотіло від захвату, тут усі ненавиділи революцію, лаяли її, мучились від неї, жагуче прагнули її загибелі й повернення старих,

милих часів безтурботного, безоглядного, розперезаного панування.

І бідний генерал повірив, що ці чорні лицарі і є вся Росія, що устами цих соціальних зажурених бандитів промовляли грабовані, неволені ними маси.

Але дійсність якраз і показала, що черевате купецтво, випещене дегенеративне дворянство, вивертливе ввічливо-жорстоке банкирство, фабрикантство, що всі ці класи — є соціальні паразити, що інстинкт народних працюючих мас ставиться до них з огидою й що ці класи без підпертя експлуатованих ними класів є до сміху мізерна, безпомічна й нікчемна купка людей. Корніловщина це виявила блискуче. В Москві на купецьких банкетах, на всяких засіданнях і конференціях здавалось, що треба тільки пальцем кивнути й «революційна сволоч» (як ці паразити лаялись) розлетиться на порох.

От Корнілов і кивнув. І не тільки кивнув, а став у гордовиту, величну позу, склав по-наполеоновськи руки на грудях і генеральським голосом ревнув на Петроград: «Здавайтеся!»

І поки генерал стояв у Ставці в своїй наполеоновській позі, поки круг нього товпились вірні джури його, доти все віщувало, що Петроград мусить здатися, що він, генерал Корнілов, стане диктатором «всея Руси», що Керенський згодиться задовольнитися замість ролі «національного героя» роллю міністра юстиції, що всі ради робітничих і солдатських депутатів будуть скасовані, а розбурхане море народних прагнень з слова й волі всесильного диктатора моментально уляжеться й знову покірно понесе на своїх грудях веселі човники гулящих людей.

Так справа виглядала в Ставці, звідки Корнілов послав свого ультиматума Тимчасовому Правительству. Але трошки інакше вона стала виглядати, коли Петроград шпурнув у пику генералові його ультиматум, коли скинув його з посади головнокомандуючого й коли заарештував і посередників, і прихильників «диктатора».

Тоді довелося генералові силою реалізувати свій ультиматум. А це вже було трохи важче, ніж стояти в наполеоновській позі. Хоча штабне офіцерство палало «одважностю» й бажанням задушити революцію, цього було ще мало. Петроград мав свої війська, свої гармати, своїх оборонців. Щоб задушити революцію, треба було насамперед задушити центр її, Петроград.

Але війська, але солдатські маси, а не офіцерня, зовсім не мали бажання класти своє життя за реакцію. Корнілов це бачив і розумів. Він мав декілька своїх вірних, так званих «диких дивізій», складених з найбільш темних елементів кавказьких «інородців» і козаків, але їх було занадто мало для поборення революції. Щоб посунути інші війська на Петроград, довелось генералові прикинутись революціонером: він вів, мовляв, війська на Петроград для того, щоб урятувати Правительство й революцію від розбійників-большевиків. Тоді ще пропаганда большевизму й вияснення суті його серед мас не мала широкого характеру, особливо серед фронтового війська, через те солдати повірили в цю брехню, повірили, що большевики є вороги революції й в ім'я рятування сеї корніловської революції пішли за Корніловим на Петроград. Поки що завзятий генерал міг більш-менш з надією дивитися вперед.

Але як тільки перед солдатами виявилась справжня мета їхнього проводиря, як тільки фронтовики стикнулись з петроградським гарнізоном і їм було вияснено, чого хоче Корнілов і на кого він веде їх, вони рішуче відмовились битись з петроградцями й стали переходить на бік Уряду. Корнілов лишився з своїми штабними героями й мусив тікати на фронт, де його потім і було арештовано.

Так скінчилась реакційна афера.

4. Справжнє обличчя товарних джентльменів

Але нездійснені генеральські мрії мали й деякі позитивні наслідки.

Насамперед, вони показали, що той клич «бережіть революцію!», який почав уже ставати шаблоном, зовсім не був безпідставним; що позбавлені свого панування елементи зовсім не примирилися з таким кінцем.

Далі, ця авантюра виявила трошки виразніше *обличчя товарних джентльменів*.

Вони так захопились нею, з таким гарячим співчуттям розкрили перед нею свої обійми, так цинічно застрибали від радості, що навіть деяким з них самим соромно стало. В англійській Палаті Общин навіть довелося зробити «запит» урядові: а чи знає він, що газети «Morning Post», «Times», «Daily Mail» та інші ведуть недостойну політику проти Правительства союзної держави, називають членів уряду «острожниками» і явно стоять за відновлення монархії в Росії?

Бальфур, англійський міністр закордонних справ, відповів, мав сміливість відповісти, що він таких статей не читав, а коли він одержить числа тих газет і прочитає статті, то він подивиться, що треба зробити.

«Депутат Jaum: А чи відомо вельмишановному джентльмену (себто Бальфуру), що власники цих газет незабаром будуть нагороджені за свою діяльність і дістануть місце в кабінеті?

«Бальфур — не відповідає».

Що міг цей джентльмен відповісти, коли за його прекрасно відповідали «Times», «Daily Mail» і інші «демократичні» газети, майже офіціози?

І можна собі уявити, з яким сумом, з яким пригніченням товарні джентльмени довідались про ганебне фіаско їхніх надій в особі Корнілова. Недаремно «Times» почав так тужно, так докірливо писати про тяжкі умови ув'язнення Миколи II та про ті невигоди, які «зайво» бідний «високий в'язень» мусить перетерпівати. Товарні розбійники одверто зітхали за старим деспотом, за його п'яним безпардонним кулаком, яким можна було гнати на фронти мільйони людей.

5. Гойдалка революції

І, нарешті, через корніловську авантюру гойдалка революції гойднулась у другий бік. Всі дійсно революційні елементи затурбувались, заворушились, стали горнутись тісніше одне до одного, стали шукати засобів міцніше збитися в єдиний фронт.

І ніби знайшли.

Петроградська Рада Робітничих і Солдатських Депутатів скликала так звану Всеросійську Демократичну Конференцію з представників усіх демократичних груп, партій, організацій і громадських установ. На цю конференцію накладалось завдання утворити єдину, тверду, сперту на довір'я всіх класів і всіх станів владу.

Говорилось багато промов, запальних, щирих і довгих; Керенський скаржився на анархію, на неслухняність мас; меншовики кликали до примирення, до єдності; члени уряду лякали союзниками, Японією, голодом, розрухами, розвалом, німцями. І врешті-решт прийшли до того самого розбитого, кілька разів латаного корита: коаліції.

А як та «коаліція» ніяк не хотіла бути відповідальною перед Радою Робітн. і Солд. Депутатів та навіть контролю її над собою не могла стерпіти, то було створено так званий «Тимчасовий Парламент» з представників од усіх революційних течій. Але знов-таки, не для того, щоб Уряд відповідав перед ним за свої вчинки, а щоб був тільки перед контролем його.

І вже це одне показувало, що дійсної згоди не було. Большевики та ліві есери це й вияснили меншовикам, доводили, що єдиний можливий рятунок є в утворенню однородного соціалістичного уряду без усякого співробітництва з буржуазними колами. Єдиний рятунок — це вести маси по шляху цілковитого, рішучого політичного й головне — соціального визволення, не звертаючи ніякої уваги ні на погрози союзників, ні на ламентації пануючих, визискуючих класів, маючи на увазі весь час тільки інтереси поневолених, ведучих їх одважно, з революційним натхненням до творення нових, справді нових форм людського життя.

Але меншовикам, правим есерам, усій тодішній так званій «революційній демократії» якраз і бракувало цієї одважності, натхнення, цього самовідданого горіння ради визволення пригноблених. І цей брак віри, мужності, революційного ентузіазму вони прикривали словами про страх за революцію, за єдність Росії.

А в результаті було утворено отой мертворожденний Тимчасовий Парламент, а Уряд складено в переважній більшості з буржуазних елементів. На чолі Уряду лишився все той самий гнучкий, легкий, пурхливий і тріскучий національний герой Керенський.

Корніловщина тільки злякала, а не навчила.

6. Проблеми революції й українська демократія

Тепер дуже важно одмітити ставлення української демократії до цих проблем революції, які так трудно розв'язувались у Росії. Важно зрозуміти це ставлення в самій суті його, в істотній, грунтовній дійсності, а не тільки в словесних виявах. Це необхідно для дальшого розуміння тих явищ, які потім так болюче й з такою шкодою для національного та соціального визволення українського народу виникли на Україні.

Основою, вихідним пунктом відношення української демократії тодішнього часу до всіх явищ і проблем було національне визволення України.

Українська демократія непохитно стояла на тому, що ні політичне, ні соціальне визволення не може бути дійсним визволенням без визволення національного.

І вся російська й українська революції якнайкраще доказали справедливість цих тезисів.

Отже, не в цьому, як думають деякі, були наші помилки. Поки ми твердо знали й пам'ятали, що вся наша акція, всі наші домагання й здобутки повинні безпосередньо, зараз же, очевидно й недвозначно бути звернені для працюючих класів українства, поки наша політика, тактика мала цю основу й цю мету, ми були сильні, ми були гармонійні, ми були непереможні своєю злитістю з переважною більшістю українського народу.

Але як тільки ця злитість почала розхитуватись, як тільки керуючі центри почали ухилятись від сеї основної мети, так вони стали слабнути, так почала пропадати в них чудодійна самсоновська сила, так пішло болюче, надлюдське шукання загубленого талісману.

Про це докладніше мова буде далі. Тепер же варто зазначити відношення української демократії до вищезгаданих проблем, що так неудачно вирішувались на Московській і Петроградських Конференціях.

До Московської Конференції Центральна Рада поставилась цілком негативно з самого ж початку й не послала на неї своїх представників, яких запрошував Петроградський Уряд. Одним із мотивів такого відношення було й те, що Тимчасове Правительство оцінило силу й вагу українства всього тільки в 5 представників. Але головною причиною було негативне відношення до самої ідеї конференції, що й виявляється в такій резолюції Центр. Ради з 22.VIII (н. ст.):

«Вислухавши запрошення Тимчасового Правительства прислати представників Центральної Ради на московську нараду, Українська Центральна Рада, признаючи: 1) що московська нарада, яку скликає в найближчих днях Тимчасове Правительство в Москві, не може висловити волі й думки народу цілого краю наслідком означеного Правительством складу учасників, а також з огляду на спосіб їх вибору; 2) що з огляду на се московська нарада не може помогти укріпленню й зміцненню завойовань революції; 3) що, навпаки, московська нарада з огляду на буржуазний склад її учасників може помогти зростові контрреволюції; 4) що тільки Всеросійські Установчі бори й Українське Установче Зібрання на Україні можуть висловити правдиву волю народу й утворити діяльний демократичний лад у формі демократичної федеративної республіки,— уважає неможливим і навіть шкідливим брати участь у московській нараді».

І це було цілком послідовне, цілком відповідне до суті українського руху рішення.

Так само послідовно й гармонійно з завданнями українства була позиція, зайнята Центральною Радою на Петроградській Конференції.

Перед висилкою своїх делегатів до Петрограда Мала Рада зібралась (22 серпня) на засідання для вироблення директив своїм представникам на Конференцію.

Це засідання виявило рішуче негативне відношення Ц. Ради до ідеї коаліційної влади.

Між іншим, члени Ц. Ради, обрані потім делегатами до Петрограда, висловлювали такі погляди:

Соціал-демократ М. Ткаченко говорив:

Російська буржуазія показала цілковиту нездатність організувати життя. Тому її треба усунути, а влада повинна перейти до рук селянства та пролетаріату. Для буржуазії необхідним є спинити революцію, щоб не віддати справи миру в руки демократії. Отже, сей критичний момент треба вжити на організацію соціалістичного міністерства, щоб справу миру взяти в свої руки. Для одної справи миру варто здобути соціалістичне міністерство. Автономію ж України треба здійснити фактично й у повному об'ємі. Тоді тільки наші маси піддержать Уряд.

Другий представник с-д. М. Порш також заявляв:

У земельній політиці коаліційний Уряд, почавши від широкої діяльності земельних комітетів, кінчив боротьбою з ними. Так само й з війною. Спочатку Уряд підносив гасла миру, тепер він принижує порив пролетаріату до вічного миру між народами. Отже, що швидше ми скинемо принцип коаліції, то швидше матимемо мир.

В тому ж дусі висловлювалась переважна більшість членів Малої Ради.

Тільки двоє соціал-демократів В. Садовський і Ковальський займали іншу позицію. Вони стояли на тому переконанню, що революція є буржуазна, а через те творити владу без участі буржуазії неможливо. Отже, коаліція, на їхню думку, була й природною й необхідною.

З цього можна зробити цілком логічний висновок, що переважна більшість Ц. Ради дивилась на революцію як на соціалістичну й розвиток її вбачала тільки в цьому напрямі. І не тільки вбачала, але й хотіла того.

Для більш ясного зрозуміння дальших подій варто запам'ятати цей момент.

І наказ делегатам відповідно до загальної, принципіальної позиції Ц. Ради було дано такий:

«1) Сформування однородного, революційного й соціалістичного уряду, відповідального перед демократією всіх народів Росії. 2) Передання всіх поміщицьких, монастирських і церковних земель у завідування земельних комітетів. 3) Заведення контролю державного й краєвого над продукцією й розподіленням. 4) Передання в завідування краєвих органів влади найважніших галузей промислу. 5) Оподаткування великого капіталу й майна та конфіската військових прибутків на користь окремих країв і цілої держави. 6) Признання всім націям права на нічим не обмежене самоозначення. 7) Скликання кождою нацією та краєм, які того домагаються, національно краєвих суверенних Установчих Зборів. 8) Передання цілої влади на Україні в руки У. Ц. Ради та її Секретаріату, складеного на основі статуту з дня 29 липня с. р. 9) Признання недійсними тайних дипломатичних договорів. 10) Пороблення рішучих заходів коло заключення миру, для чого негайно випередити союзників в ініціативі у справі відкриття мирових переговорів. 11) Негайне скасування смертної кари. 12) Розв'язання Державної Думи й Ради. 13) Скликання Установчих Зборів у призначений час без дальших зволікань».

Цього всього, розуміється, Конференція не дала та й не могла дати. Але важним є те, що представники української демократії на цій всеросійській демократичній нараді виступали як послідовні демократи, як вороги всякого співробітництва з класами буржуазними, а значить, як вороги всякої опортуністичної ідеології (хоча в цих пунктах наказу вже ховався черв'ячок того самого опортунізму, що потім з'їв Ц. Раду).

І почасти через це, а головним чином через те, що вони виступали як українці, як члени нації, що не переставала ставити вимоги, яка не переставала струсювати панування руської нації на Україні, більшість демократичної наради поставилась до українського представництва без особливої прихильності. Відношення руського демократа на цій конференції до національних домагань поневолених націй у Росії доходило до смішних і недостойних учинків: під час промов представників націй руські «товариші» грюкали дверима, голосно розмовляли, ввесь час перебивали вигуками на адресу промовців; президія не давала слова, урізувала час промов проти регламенту, словом «старший брат» і тут виявляв свою застарілу, свою непохитну приязнь до самоозначення націй. І так вони дуже хотіли, щоб українці якнайкраще скористувались цим і їхнім правом самоозначення, що одвели українцям аж... 7 місць у Тимчасовому Парламенті.

Центральна Рада подякувала за таку велику ласку й... ні одного представника не послала. Так Тимчасовий Парламент і помер своєю безславною смертю без участі українства.

Розділ II.

Остання боротьба з Тимчасовим Правительством

1. Стара мацапура в обороні законності. — 2. Не мир, а тільки перемир'я. — 3. Кадетський міх на український горен. — 4. Гній старих ран. — 5. Туга за владою. — 6. Необхідність розв'язати руки. — 7. Остання «законність» гнилих можновладців.

1. Стара мацапура в обороні законності

Знаменитий кадетський утвір, дитя ображеної, злісної, мстливої душі руського буржуа, ота Тимчасова Інструкція, насправді була явищем дуже тимчасовим.

Крім наївних людей, ніхто не дивився на неї серйозно. Всі знали, що це не мир, а тільки тимчасове перемир'я, що боротьба й буде, й мусить бути. Обидва табори, користуючись перемир'ям, збирали свої сили, робили їх огляд, підрахунок, організовували їх,— словом готувались до дальших боїв. І ні та, ні друга сторона цього навіть не ховала.

Російський державний Сенат, наприклад, цілком одверто в цьому признався: він

одмовився оголосити Інструкцію. Це старе, гниле луб'я, про яке забули всі, раптом вилізло з свого закапелку, тремтячими старечими руками взяло в руки свою заржавілу зброю й грізно стало на сторожі... законності. «Не дозволю! Нема моєї згоди! Не допущу!»

Виступ на захист законності цієї старої, обкаляної всякими беззаконіями та злочинствами мацапури викликав гомеричний регіт у всієї України та й навіть у Росії.

Але характерно те, що буржуазна руська преса, кусаючи губи, щоб не сміятись, поставилась з надзвичайною увагою й повагою до появи цього непохованого мерця. «Так, так, це таки, справді, незаконно. Опублікувати Інструкції ніяк неможливо. Адже ніякого урядового акту про створення самого Генерального Секретаріату не було. Як же можна публікувати Інструкцію для його. Браво, дідусю, справедливо, так їх, хохлів».

А цікавіше ще те, що той самий пан-барон Нольде, який сам виробляв оту Інструкцію, який сласно обсмоктував кожний пунктик її, який з такою єхидною посмішечкою подавав її делегації, той самий барон, юрист і законник, також привітав виступ старого лахміття. І цей барон, і вся братія його навіть не червоніла, навіть оком не кліпала, говорячи про виступ оборонця законності. Скільки всяких беззаконних, злочинних, смердючих актів царизму опублікував і узаконив цей старий хам, розстилаючись ряденцем перед паном. Та скільки вже за часів революції було вчинено Тимчасовим Правительством отих «незаконних» учинків з погляду чистої хоча б юридичної формалістики, а старе ж луб'я сиділо собі в запічку й тільки сумно куняло, не сміючи й пискнути. І ніхто не був на його в претензії, ніхто не дивувався, що цей сторож законності мовчав.

І як підхопили дурне, злісне шамкання його, коли воно вилізло в українській справі, коли, може, це була єдина в його життю по суті з а к о н н а справа.

Бо старе луб'я якраз відповідало настрою й думкам усього руського громадянства. Хоч і смішно, хоч і безглуздо, хоч і нікому не страшне оте старе патякання, а все ж таки старий правду каже: не допустити, не дозволити.

І «демократичне» Тимчасове Правительство також ніби з поштивостю вислухало стару мацапуру, не цитьнуло на неї, не прогнало в запічок. Бо й воно знало, що старий правду каже: таки, справді, незаконно. Де ж таки,— майже триста літ не було ніякої України й раптом, маєте собі, якоюсь Інструкцією, як сказав пан-барон Нольде, накинули Росії Україну.

Розуміється, й Тимчасове Правительство й усякі панове-барони добре знали, що не Інструкція винна в тому, що після трьохсотлітньої смерті знову народилась Україна. Щоб могли, так вони й без старої мацапури вчинили б «законно», на шматки роздерли б ту Україну разом з Інструкцією. Але в тому й була вся «незаконність», що м у с и л и дати Інструкцію, м у с и л и примиритись з воскресенням недодушеного родича. Інструкція — дурниця: сьогодні дав, а завтра назад узяв. Чи опублікує її якийсь там Сенат чи не опублікує, а коли сил нема назад узяти, то оце й є найбільша «незаконність».

А що Тимчасове Правительство на чолі з своїм «національним героєм» цілком щиро прагнуло виправити свою «незаконність», то це ясно було з усього його відношення до «свого» Генерального Секретаріату. Наприклад, за весь час «співробітництва» з Тимчасовим Правительством Генеральний Секретаріат не одержав ні о д н о г о ні офіціального, ні не-офіціального паперу від Центрального Уряду. Не зважаючи на Інструкцію, Тимчасове Правительство з усіма своїми бажаннями й розпорядженнями зверталось безпосередньо до своїх урядовців на Україні, не сповіщаючи навіть Генеральний Секретаріат. Ми для його не існували.

2. Не мир, а тільки перемир'я

Це була явна заява, що Інструкція не мир, а тільки перемир'я.

Так само, властиво, дивилась на ситуацію й уся руська демократія. Вона мусила признати силу українства на Вкраїні, вона боялась бути роздушеною цею силою й через те мусила вступитися з дороги. Але щоб вона це робила з задоволенням, щоб вона охоче з тим мирилася й щоб вона не згоджувалась з «законністю» старої мацапури, то цього не можна сказати.

І руська демократія, так само як і її Уряд, дивилась на Інструкцію як на примусове тимчасове перемир'я. І вона знала, що бої ще будуть, і готувалася до них.

І вибори, наприклад, до городських дум були для неї добрим оглядом сил. Город давно передався на бік «старшого брата». Це осідок, насамперед, гулящих людей, це резиденції пануючих, паразитарних класів. Пануючі українські класи давно зрусифікувались, прийняли руську мову, руську культуру, руський нагай і руську нагороду за зраду своєї нації та за її винищування. І вони не за страх, а за совість,— і нечисту, неспокійну совість! — старались заслужити ласку своїх нагороджувачів. Найлютішим, найшкодливішим ворогом усякої справи є її зрадник, ренегат. Ренегат мусить заспокоювати своє власне сумління, він мусить якось очиститись перед собою, собі довести, що він зробив справедливо. І через те він старається свою зраду зробити явищем нормальним, загальним, він лютиться й піниться, коли щось стає йому на перешкоді. Чого, наприклад, усякі Савенки, Шульгіни, Піхни на Україні були й є такими оскаженілими, такими найшкодливішими ворогами відродження своєї нації? Не тільки через те, що вони за це мали тридцять серебряників, не тільки за «лакомства нещасні», а ще й «ідейно», ще «для душі» це роблять, бо всяка душа, навіть така загижена й задрипана по царських притонах, як Савенковська, й та мусить мати в собі й для себе оправдання своїх учинків. Не може людина жити, вічно носячи в собі обвинувачення й огиду до самої себе. І Савенки також підлягають цьому законові, й вони мусять бути чистими перед собою. І через те вони так жагуче, так нетерпляче прагнуть навкруги себе задушити те, що самі в собі задушили вже давно за тридцять серебряників.

От такі Савенки найбільше спричинилися до русифікації українських міст. Хапаючись бути

цілком подібними до своїх панів, вони й усе оточення своє підфарбовували під панську фарбу.

А їм, розуміється, охоче допомагав «старший брат». Він зграями насилав своїх урядовців на Україну, цих чорних бюрократичних воронів, які обсідали тіло української нації й викльовували їй очі. Петербурзькі можновладці роздавали козацькі землі своїм придворним шлюхам, жіночої й чоловічої статі.

А ці шлюхи й їхні нащадки, маючи ці багатства, розуміється, мали й силу задавати тон усьому оточенню. А крамар, а дрібний усякий прислужник панів мусив приймати той тон.

І таким чином українські міста стали «руськими».

Руська демократія дуже тішилась і хвалилась, що вибори в городські думи давали їй переважаючу більшість голосів. Майже всі великі й середні міста були в її руках. Сумне вихваляння! Коли б руський демократ захотів чесно, розважливо подумати над тим, яким коштом дісталась йому ця перевага, може б він і не дуже голосно вихвалявся б тим, може, все ж таки стало б і в нього на це порядності.

А коли б схотів і зміг бути об'єктивним та не таким короткозорим, то міг би побачити, що ця перемога дуже й дуже сумнівна та недовгочасна. Хай побуде на Вкраїні з десять літ справжній демократичний лад та українська школа, як ця руська перевага розтане, немов сніг на весні, зникне, розпливеться й з-під неї виступить справжній грунт, справжня українська земля.

І нехай руський демократ раз на все собі запам'ятає: боротись з українством можна тільки деспотичним, драконовським режимом; справжній демократичний лад, отой самий лад, якого ніби добивається руський демократ, є найкращий засоб для перемоги українства над русифікацією. Отже, нехай собі раз на все вибере цей демократ: або деспотизм, і тоді можна вихвалятися більшістю голосів по українських містах; або демократизм (але не меншовицький «демократизм», а дійсне народоправство!), і тоді в цих містах через якийсь час більшість буде українська.

І вже знаки цього процесу навіть за такий короткий проміжок часу, як початок революції й вибори, з'явилися на Вкраїні. Справді, великі міста голосували в переважній більшості за руські партії; але дрібніші, ті, що ближче стояли до грунту, які не порвали рідних зв'язків з народом, ті вже мали більшість українську.

Та треба ще взяти на увагу, що єврейство, яке складає досить значний відсоток міст, під час виборів до дум ще скрізь трималось руської орієнтації, ще воно не вірило в перемогу українства й через те не мало ніяких підстав голосувати за нього. А коли б ці вибори припали в інший момент, коли питання української державності вирішилось виразніше, навряд чи руські кандидати мали б таку значну перевагу, та й чи мали б її узагалі.

Та в кожному разі той факт, що таке зрусифіковане місто, як Київ, ця столиця не тільки української нації, але й усіх русифікаторських, чорносотенних сил на Вкраїні, цей центр усіх ренегатів і московських «шлюх», що це місто все ж таки дало 35.000 голосів за українських кандидатів, це є покажчик знаменний, це кричуще «memento mori» всім денаціоналізаторським силам на Вкраїні.

Денаціоналізатори це й самі розуміли. А надто під той момент. І через те вони так цупко тримались за свою часову перемогу й так хапались використати її на користь собі. Тому-то вони так уперто не хотіли давати більше українських шкіл у місті, ніж то припадало на кількість голосів. Вони стояли на «законному» грунті: скільки дало місто українських голосів, отже, на стільки українських дітей і повинно бути українських шкіл. З розвитком української свідомості серед населення Києва, з тенденціями загального життя на Вкраїні, з логікою вони не хотіли рахуватися. Це зовсім не в їхніх інтересах було. А Інструкція також не переконувала, факт існування автономії України також не позбавляв їх охоти триматися за своє становище переможців. Інструкція — не мир, а перемир'я. І хто зна, що далі буде.

І через це й Київська Дума, й інші, що були в руках руської демократії, ставились явно неприхильно, а часом і вороже до Генерального Секретаріату, до свого тепер ніби «законного» Уряду. Вони, спираючись на формальне своє право свободи самоврядування, трималися як цілком окремі, незалежні маленькі міські Уряди.

Київська Дума, наприклад, довго не хотіла дати яке-небудь міське помешкання для «свого» уряду, Генерального Секретаріату. І він мусив найняти в неї брудний, загижений отель «Савой» на тяжких умовах. Бо на підставі прав самоврядування вона могла розпоряджатися міським добром, як хотіла.

Це факт дрібний, але він показує, як руська демократія о х о ч е йшла на мир, як вона хотіла помагати творенню української державності. А з другого боку, на цьому факті видно, яка ще слабка, яка безпорадна була українська влада, коли мусила випрохувати, виторговувати в Думи якийсь миршавий, загижений готель для всіх своїх органів урядування.

3. Кадетський міх на український горен

Само собою, що для українства тим менше Інструкція була тим досягненням, «єго же не перейдеши». Ми найменше мали підстав дивитися на цей стан, як на сталий, тривкий мир.

Але Інструкція мала для нас і багато позитивних моментів. Насамперед це був перший щабель нашої «законної», юридичноправової державності.

А ця «законність» мала велике психологічне значення для широких кругів малосвідомого, затурканого, призвичаєного до всякої «законності» обивателя. Він тепер уже інакше дивився й на Центральну Раду, й на Генеральний Секретаріат, і на всю українську справу. Тепер це було законне справжнє Правительство, влада, сила. А всяка сила й влада імпонує насамперед. Потім вона викликає поштивість, вона санкціонує те, що до того здавалось обивателю непевним, вона вирішує всякі сумніви. Той обиватель, що ще вагався, боявся, не знав, на яку ступити, тепер рішуче ступав на українську ногу, заявляв себе

українцем, широко розчиняв двері своєї неодважної душі для пробудженої ніжності. Тут Інструкція грала велику агітаційну, пропагандистську роль.

А другим позитивним моментом її було те, що вона була міхом на наш горен, що вона дмухала у вогонь національної свідомості, не давала йому притухнути, розпікала до білого національну волю. Всі ті обмеження, які кадети так підступно поробили, на які покладали стільки надій, вони якраз служили нам на користь. Вони революціонізували маси й підтримували їхнє довір'я до Українського Уряду. Коли Український Уряд немилий Тимчасовому Правительству, значить, він милий робочому народові. Коли Тимчасове Правительство обмежує його, значить, ці обмеження — не справедливі, не корисні для простого народу.

Крім того, вони об'єднували, ці обмеження, гуртували соборну Україну. До Інструкції «окраїни» (Таврія, Харківщина, почасти Катеринославщина), будучи віддаленими від центру національного руху, виявляли відносно малу національну активність. Інструкція ж, одрізавши їх від усього національного тіла, зразу вдмухнула гаряче почуття спільності інтересів, чуття образи, гніву, обурення. «Окраїни» заворушились, захвилювались, стали тягнутись до «автономної» України.

Розбурхане національне чуття стало кристалізуватись і формуватись у виразні домагання. З усіх кінців України посипались протести проти поділу єдиного народу, проти шматування національного тіла. Клич єдиної, неподільної України залунав по всій українській землі, єднав усіх, збивав до одного цілого навіть ті елементи, які до того часу були байдужими до національного відродження. Інструкція прислужилася до зміцнення й об'єднання національної самосвідомості краще, ніж сотні агітаторів.

Так само вона спричинилась до кращого вияснення суті й розміру українських домагань. Обмеження Генерального Секретаріату в сфері й об'ємі його компетенції послужили якраз для того, що вся Україна, навіть не українські елементи почули кінцеву необхідність у задоволенню цих сторін державного будівництва України. Обмеження підкреслили настійну необхідність самоорганізації й окремої державності земель, заселених одним народом, з одними економічними, побутовими, культурними й історичними умовами життя.

Інструкція ще раз нагадала, що мир, дійсний мир між націями здобувається боротьбою, творенням своїх сил, єднанням їх і єднанням в інтересах працюючих. Коли ці інтереси порушено, миру не може бути, а всякі угоди й договори є тільки тимчасовим передихом для нової боротьби.

4. Гній старих ран

Розхитане війною економічне життя України підупадало. Голод примарою ходив уже по Росії й подихав холодом на деякі частини українських губерній, суміжних з Росією (Чернігівщина). Продовольчих запасів було мало, сама продовольча справа проводилась хаотично, безладно, без системи. Петроград просто вигрібав усе, що міг з України й тим обмежувалась уся його продовольча політика. Розуміється, він нізащо не хотів дати Україні право самій порядкувати цею справою в себе.

Фінанси стояли ще гірше. Податків ніхто ніяких не платив. Населення не почувало ніякої пошани до Уряду, не чуло ніякої організації й через те не хапалось з виплатою своїх залеглостей.

Селянство, змучене війною, знервоване революцією, убоге в духовному життю, бідне на розвагу, на засоби одхилення психіки від тяжких явищ життя, кинулось в алкоголізм, шукаючи в йому забуття й розваги. По всіх селах розплодились у колосальній кількості саморобні гуральні, які курили горілку-«самогонку». Сотні тисяч пудів дорогого хліба без жалю винищувалось на вироб цієї п'яної отрути. Село напивалось, дуріло, труїлось, мучилось і рятувалось тою самою «самогонкою».

Міліція сільська (та й міська) була організована, але ніхто її не поважав, не боявся, не слухався. Подекуди траплялись випадки хабарництва міліції. Стара поліцейська нечисть під назвою міліції пробиралась знов до своїх теплих посад. А з нею пробиралась і контрреволюція.

Суд не функціонував. Народ не вірив цій закостенілій, продажній і пристосованій до захисту привілегій і законів пануючих класів інституції. Народ сам шукав рятунку й справедливості у собі. Пішла пошесть самосудів.

З фронту цілими масами сунули дезертири. Вимучені й розлючені своїми стражданнями в пеклі побоїща, вони страшною темною силою йшли на країну, забивали всі залізниці, додавали ще безладдя й часто виливали на неповинних свою лють і свій одчай.

Скликаний зараз же по прийняттю Інструкції Секретарством внутрішніх справ з'їзд комісарів з України розгорнув сумну й загрозливу картину безладу, розпаду, дичавіння. Всі комісари в один голос жалілись на брак засобів для організації органів порядку. Але де ж було їх узяти, коли Тимчасове Правительство навіть ту нещасну обіцяну крихту в 300.000 карбованців для внутрішніх потреб Генерального Секретаріату не схотіло видати. А тут же треба було сотні мільйонів кинути, щоб скласти міцні, тверді органи охорони ладу.

Отже, не дивно, що населення само, як сказано, шукало якихось засобів рятунку. Самосуди не могли задовольнити. Це були швидше акти помсти, розправи, а не охорони.

І от цілком природним шляхом виникає «вільне козацтво». Найбільш свідомий,— політично й національно,— елемент села брав на себе завдання охорони порядку й ладу в своїй околиці. Складалась організація, розподіляла ролі, вводила дисципліну, діставала зброю, коней, заводила навіть форму одягу й несла охоронну службу в своєму районі. Одне село зносилось з другим, волость з волостю, організації вільного козацтва перекидались

А інтереси організації життя на Україні порушувались Інструкцією дуже помітно. Іменно треба було якомога більше організації, продуктивної праці, розчищення всіх сфер економічного й політичного життя від старих пережитків, від гною старих ран, від нечисті й отруйних елементів старих часів. Треба було якомога більше засобів для того, якомога більше сил.

у другі повіти. І таким чином пішли «сотні», «куріні», «коші» козацькі. Особливо цей рід самооборони населення розвинувся в прифронтовій смузі, де найбільше було дезертирства й грабіжництва. Через те на тому самому з'їзді комісарів ті комісари, що були з прифронтових губерній, гаряче обстоювали необхідність піддержки й розвитку сієї корисної й природної організації населення. А комісари з дальших губерній, де ця організація ще не встигла прищепитись, побоювались її, страхалися «самочинності» й були проти неї.

Але Генеральний Секретаріат справедливо бачив у ній один із засобів хоч трохи навести лад у краю. Практика вільного козацтва вже показувала, що вільне козацтво притягало елемент розвинений, революційний і національно свідомий. Був навіть якийсь романтизм у всьому духові цих сотень, куренів, навіть в одягу (жупани, старі шаблі, козацькі шапки). Сам народ пригадував колишні часи, обтирав порох з старих, забутих традицій і звертався до них за порятунком.

Але знов-таки, щоб допомогти в цьому явищу, треба було засобів, треба було грошей, зброї, одежі для добровільних охоронців ладу й життя населення.

І знов натикався Генеральний Секретаріат на стіну, знову почував себе безсилим, позбавленим усякої можливості робити щось корисне й необхідне для організації краю.

5. Туга за владою

А Генеральний Секретаріат уважався ж владою, Урядом. Все населення тепер дивилося на його як на єдиного упорядчика всякого лиха й неладу. Він мусив навести порядок, дати людям хліба, спинити грабежі, навезти товарів, прикрутити дезертирів, хабарників, спекулянтів, спинити війну, розподілити землю, поліпшити залізні дороги, підвищити платню служащих, обмежити й знищити здирство та експлуатацію капіталістів. Адже Генеральний Секретаріат був тепер Правительством України.

А це Правительство не мало навіть тих кількох десятків тисяч рублів для завдатку київській городській Думі, без якого цей «демократичний» орган не хотів пустити в смердючий готель Правительство. Петроград не відповідав на домагання Г. Секретаріату, на його донесення в справі організації краю. Це була розрахована, підла провокація вигнаних можновладців: а ну, мовляв, нехай попробують без усяких засобів творити свою автономію! Нехай здискредитують себе перед своїм власним народом, нехай на них окошиться гнів населення за все те паскудство, яке ми там накоїли.

Населення ж не знало цих єзуїтських способів боротьби Тимчасового Правительства з його волею. Населення бачило свій Уряд, воно ждало від нього праці, помочі, всього того, для чого повинен існувати достоту народний Уряд.

А згага спільної твердої влади була не тільки у широких мас населення, не тільки у знервованого і стомленого обивателя, але й у більш організованих, свідомих елементів, навіть серед кругів самої Центральної Ради. Їм так хотілося, щоб був, нарешті, справжній, свій, сильний, порядкуючий Уряд, що вони забували все, що знали, й в один голос кричали Генеральному Секретаріатові: «Беріть владу в свої руки! Та будьте ж сильні, тверді, будьте справжнім урядом!»

І коли все ж таки, не вважаючи на їхнє жагуче бажання, на благаюче домагання всього населення, яке так охоче приймало ту тверду владу, коли тої влади Ген. Секретаріат не виявляв, його обвинувачували в неумінню, в нетвердості, в нездатності бути урядом.

І Генеральний Секретаріат під батогами цих криків, під пресом дійсної потреби дати лад розколошканому краєві робив надлюдські зусилля, щоб справді не дискредитувати перед усім народом ідею української влади.

Але що він міг зробити, коли, насамперед, кровоточива рана в тілі народу ота війна, оте джерело всякого неладу, знесилля й анархія, коли та рана не загоювалась, коли її руська буржуазія не переставала піддержувати, роз'ятрювати? Що міг зробити новонароджений український Уряд, коли він мав зв'язані руки, коли в найважніших галузях господарського життя йому було перекопано шляхи?

6. Необхідність розв'язати руки

І цілком зрозуміло, що єдиним виходом з цього трагічного становища було якомога швидше розплутати пов'язані руки й узяти в них усі засоби, які належиться мати тому, хто повинен робити творчу державну роботу.

І цілком природно, що Генеральний Секретаріат тільки в цьому напрямі й міг бачити свою діяльність продуктивною. Це він і заявив цілком виразно в своїй декларації на засіданню Малої Ради з 12 жовтня (н. ст.).

Заявивши, незважаючи на Інструкцію, свою цілковиту відповідальність тільки перед Центральною Радою, а також про твердий намір разом з усією українською демократією добиватися точно зазначених державних форм, що мають забезпечити «майбутній національно-політичний стан яко рівноправного державного тіла в федеративній республіці Росії», розповівши про становище в краю й про намічені заходи щодо поліпшення його, Генеральний Секретаріат рішуче ставав на шлях поширення як своєї компетенції, себто включення в неї всіх виключених секретарств, так і об'єднання всіх одрізаних губерній з усією Україною.

Кінчалася Декларація заявою, що Секретаріат буде «черпати свою силу з самого джерела тої сили: волі народу».

І цілком зрозуміло, що таку декларацію було ухвалено не тільки українськими, але й неукраїнськими демократичними партіями. Бо вони самі виразно бачили, що без цих поширень Інструкції буде не організаційна, не творча робота, а тільки побільшення безладдя, від якого могла виграти хіба що контрреволюція.

Це й підтвердилось якраз тим, що кадети, що були в Ц. Раді, не погодились з цим поглядом, не схотіли згодитися з декларацією й виступили з складу Центральної Ради. Для них безладдя й поглиблення його були не страшні, а бажані.

А з другого боку, цей виступ кадетів яскраво підкреслював, що, дійсно, Інструкція для них була тільки примусовим перемир'ям, яке вони охоче зривали. А зриваючи, розпочинали нову боротьбу.

Тимчасове Правительство, будучи цілковито в руках кадетів, розуміється, робило тільки те, що диктувалося ними. Воно, як сказано, не давало грошей Генеральному Секретаріатові, не зверталось до нього ні з якими справами, ігнорувало, провокувало. Наприклад, історія з призначенням на посаду Київського Комісара К. Василенка без порозуміння з Генеральним Секретаріатом, навіть без оповіщення його про такий важний факт у життю столиці України, було ні що інше, як провокація. І характерно, що соціал-демократ меншовик К. Василенко, «тоже-малоросс», який навіть один час був членом Генер. Секретаріату, прийняв цю посаду, прийняв проти бажання всієї укр. демократії, проти бажання Генер. Секретаріату. Розуміється, це був уже стан війни.

7. Остання «законність» гнилих можновладців

А особливо цей стан вияснився, коли в Центр. Раді та в Ген. Секретаріаті виразно постало питання про скликання Українських Установчих Зборів. Українська демократія хотіла раз на все точно й «правильно», загальним голосуванням вияснити волю населення всієї України. Українські Установчі збори мали бути логічною й послідовною реалізацією права самоозначення націй.

Але така послідовність здалася гнилій петроградській владі до того страшною, що вона рішила вступити з українством до рішучої боротьби.

Але як? Спочатку «законники» хотіли повести справу «законно»: притягти до суду Генеральний Секретаріат за «сепаратизм». З цією метою було навіть дано з Петрограда наказ київській судовій владі розпочати проти Генер. Секретаріату судовий процес.

Але, очевидно, така «законність» здалась буржуазним шахраям небезпечною. Хто його зна, що з того могло вийти. Адже цей процес мав відбуватися на Вкраїні, де населення, не виключаючи й війська, ставилось з деякою відмінністю щодо кадетських прокурорів і до Генерального Секретаріату.

І з усієї справи міг вийти такий наслідок, що й пани-кадети й пани-прокурори могли опинитися під судом н а р о д у. А такий суд не віщував цим панкам нічого доброго.

Отже, постановлено було на цей рискований шлях не ставати. Навіть чутки й поголоски про цей намір якомога чистіше позамітати.

Замість того вибрано було інший, не такий «законний» спосіб боротьби, але, як здавалось кадетам, певніший: викликати більшість українського Уряду в Петроград, немовби на конференцію, а там... видніше буде, що з ними зробити. А зробити мали просту річ: арештувати Генеральних Секретарів у Петрограді, а в Києві розігнати Центральну Раду швидким і рішучим наскоком.

Ні Центральна Рада ні Генеральний Секретаріат про ці плани не знали. Потім тільки вияснилось, що в Петроградській тюрмі вже було наготовлено камери для Генеральних Секретарів. Ми гадали, що Тимчасове Правительство хоче на нас «воздействовать» у конференції. Нам також треба було «воздействовать» на його й вияснить, коли можна, хоч трохи його дурну політику. І через те декілька членів Генерального Секретаріату рішили виїхати до Петрограда на запросини Тимчасового Правительства.

Але вони приїхали туди в той день, коли большевики вже обстрілювали Зимовий Палац і коли наші «законники» тікали від «беззаконного», але могучого вибуху робітничої революції. Ні конферувати, ні змагатись не було вже з ким, «грізна» влада розлетілась навсебіч, як купка злодійкуватих горобців.

На тому й скінчились відносини Українського Уряду з «демократичним» Тимчасовим Правительством.

Усім, хто читає у нашому журналі твір

«Відродження нації»

Редакція щоразу відводить для друкування праці Володимира Винниченка чималу журнальну площу. Чи це виправдовує себе? Чи не залишаються обділеними читачі, які набираються знань у царині інших наук? Запитуємо тому, що і в майбутньому у відповідь на ваші численні прохання збираємося друкувати маловідомі науково-популярні праці.

Отже, купіть поштову листівку і напишіть, що думаєте про наші великі передруки. Якщо вам ніколи, доручіть зробити це дітям чи онукам. Ваша думка і заразом ваші конкретні пропозиції на майбутнє для нас дуже важливі.

Чекаємо щонайменше 40 тисяч листівок, тобто від кожного передплатника.

Читачам журналу 1991 року

Сподіваємося, що ви одержите цей номер журналу хоча б за кілька днів до завершення передплати на наступний рік. Зрештою, вже 1 листопада можна передплатити «Науку і суспільство» і з другого, третього та наступних номерів. Але у такім разі ви зробите дуже небажану перерву — не матимете, наприклад, повних текстів праці В. Винниченка «Відродження нації» і «Нового завіту».

Щиро віримо у те, що ніхто з цьогорічних передплатників не перервав з нами зв'язок, незважаючи на нову передплатну ціну. Вдячні і тим нашим шанувальникам, які оформили передплату лише на перше півріччя.

У своїх листах ви просите розповісти про творчі плани редакції на наступний рік, пропонуєте нові розділи, цикли матеріалів. Ми врахували все, що становитиме інтерес для широкого загалу і що можемо, так би мовити, матеріалізувати, виходячи з обсягу журналу і творчого потенціалу авторів та журналістів редакції.

Отже, конкретно.

На пропозицію народних депутатів України Д. Павличка, Б. Мокіна, Л. Лук'яненка, Ю. Мазура, Л. Танюка, Є. Новицького, С. Головатого, В. Карпенка, С. Павлюка, І. Юхновського, заступника голови виконкому Івано-Франківської обласної Ради народних депутатів Є. Чучука, професора М. Поповича та багатьох інших читачів, які разом з нами обстоюють суверенні права народу Республіки, відкриваємо новий розділ «Українська держава. Якою їй бути?» Запрошуємо всіх взяти участь в обговоренні цієї проблеми, у тім числі висловити й свої пропозиції щодо нової державної символіки України. А в тому, що вона має бути оновленою, редакція глибоко переконана. Отже, надсилайте не лише словесний опис державних прапора та герба, а й малюнки.

Член редколегії В. Сергійчук готує цикл статей про угоди між Україною і Росією після Б. Хмельницького та іхню долю.

Наш журнал був акредитований на Першому конгресі Міжнародної асоціації україністів. У грудневому номері друкуємо повний текст доповіді на ньому видатного вченого І. Дзюби, а в наступному році — найвагоміші виступи вітчизняних і зарубіжних учених.

У своїх листах ви просите знайомити з призабутими народними традиціями. А й справді, чи знають нині у кожній українській родині, як за давніми звичаями відзначити заручини молодих, весілля, народини, повноліття дітей, зрештою, як поховати дорогу нам людину і справити поминки. Ні, не знають. Саме наш журнал допоможе вам у цьому.

У першому півріччі ми завершуємо друкування історико-публіцистичної оповіді В. Винниченка «Відродження нації». Багато читачів пропонує продовжити знайомити їх з популярними працями визначних борців минулого за поступ української духовності. Ми йдемо їм назустріч. М. Жулинський радить нам опублікувати раніше заборонений курс лекцій забороненого навіть для згадки професора Київського університету І. Огієнка, присвячений історії української культури, і обіцяє дати для цієї доброї справи рідкісний примірник. До речі, у листопадовому номері ми друкуємо коротку оглядову лекцію І. Огієнка на цю тему, прочитану ним на відкритті народного університету у Києві 5 жовтня 1917 року. Так би мовити, для загальної орієнтації.

У наступному році читачі матимуть повний текст «Нового завіту».

Тепер інформація для тих, хто цікавиться природничими науками і загадковими явищами. Журнал не обмине своєю увагою жодне відкриття у царині біології, фізики, астрономії, геології та інших галузей знань.

Готуємо цикл дискусій очевидців і вчених, що стосуються природи снів, НЛО, таємничого магнетизму людини. Наш кореспондент нещодавно побував у гостях в естонського академіка Г. Наана і готує з ним бесіду, присвячену проблемам позаземних цивілізацій. Сподіваємося, роздуми світового авторитету у цій справі стануть початком тривалої розмови на сторінках журналу.

Окрема тема — популярні розповіді про вивчення українськими дослідниками таємниць Всесвіту. Наші кореспонденти вже побували в колективах астрономічних та астрофізичних обсерваторій і «виловили» ряд дуже цікавих гіпотез, які, сподіваємося, незабаром переростуть у солідні теорії.

Не байдужих до подальшої долі українського хліборобства схвилював виступ журналу про трагічний стан нашого національного багатства — чорноземів. Редакція продовжить боротьбу з цим рукотворним злочином, прийме до друку всі цінні пропозиції щодо порятунку золотого скарбу Республіки.

Ставимо собі за мету знайомити читачів з новітніми методами очищення від екологічного бруду повітря, води, грунту, продуктів харчування. Окремо друкуватимемо поради фахівців щодо виведення радіонуклідів з людського організму.

Працюємо над удосконаленням розділів «Біля домашнього вогнища» і «Доброго вам здоров'я». Ваше прохання — більше конкретних порад. Отже, готуємо корисні рекомендації щодо ведення хатнього господарства, надрукуємо рецепти відомих травників, східні оздоровчі системи, рецепти зарубіжних кухонь, короткі, але дуже корисні бесіди на інтимну тему. І навіть таке: як приготувати вино і наливку з фруктів, зібраних у власному саду. А далі — все на ваше замовлення.

Ось так коротко про дещо з наших задумок на наступний рік.

У липневому номері журналу редакція звернулася до читачів з проханням повідомити, хто бажає розповсюджувати нашу рекламну листівку. Надійшло чимало запитів. Нам написали: В. Бєляков з Івано-Франківська, Я. Поп'юк із с. Рунгури, В. Тюн з м. Калуша, В. Шовковий з Коломийського району, В. Боднар із с. Красна Івано-Франківської області, О. Найдьонов і О. Балинський з Херсонщини, В. Поєдинок з Мелітополя, І. Гілюк із с. Долішній Шепіт на Буковині, С. Панасевич з Володимира-Волинського, Д. Петровський з Рівного, О. Бесядецька і О. Федорко зі Львова, О. Муравйов з Полтави, М. Коваль із с. Бужанка на Черкащині, П. Радецький з Нововолинська, В. Гудима з Петрозаводська, А. Якименко і М. Котов з Дніпродзержинська (до речі, підтримуємо думку активіста місцевої організації Української республіканської партії А. Якименка про те, що цьому місту вже час повернути його історичну назву), М. Матвієць із смт Козельщина на Полтавщині, С. Пастушенко з Одеси, М. Гедз з Черкас, Я. Стахів із с. Підгайки на Львівщині, В. Горбатюк з Хмельницького. Листи продовжують надходити. Вдячні вам, шановні читачі, за підтримку. У нашій спільній агітаційній роботі скористайтесь і цим анонсом.

Насамкінець повідомляємо, що у наступному році журнал надходитиме у кіоски в обмеженій кількості, хоч працівники «Союздруку» не мають клопоту з розповсюдженням нашого видання. Принагідно звертаємося до всіх, хто займається поширенням періодики: йдіть назустріч тим, хто бажає купувати «Науку і суспільство», як кажуть, поштучно — збільшіть замовлення. Усі будуть вам вдячні. Але лише передплата позбавить вас неприємних хвилювань.

Передплатна ціна на рік — 9 крб. 60 коп.
Ціна одного номера — 80 коп.

РЕДАКЦІЯ.

З інших видань

Освоєння Місяця по-японськи

У Японії розробили програму освоєння Місяця до 2005 року. Вже на початку дев'яностих років планується вивчати рельєф і властивості грунту нашого найближчого сусіди за допомогою апаратури, яку установлять на його поверхні. Водночас розпочнуться регулярні висадки на Місяці роботів-дослідників. Вони допомагатимуть людям обирати майданчики для будівництва станції, вартість якої обчислюється 80 мільярдами доларів. Цікаво, що будуватимуть її теж роботи. Їхнє завдання — створити умови, необхідні для діяльності людини, зокрема, збудувати заводи по виробництву води й кисню, енергетичні установки тощо. Першу групу японських спеціалістів намічено доставити на Місяць 2000-го року.

Відходи — у діло!

Британська фірма «Файберпауер» проектує електростанцію, яка працюватиме на суміші... курячого посліду, пір'я, соломи й деревної стружки. Проектна потужність — 100 мегават, кількість палива на рік — 100 тисяч тонн. Місце для майбутньої електростанції обрано у графстві Суффолк, де інтенсивно розвивається птахівництво. Напрошується запитання: чому віддано перевагу саме такому, м'яко кажучи, нетрадиційному видові палива? Річ у тім, що водночас із проблемою виробництва електроенергії розв'язуватиметься інша, не менш важлива,— проблема утилізації курячого посліду, непридатного для підживлювання рослин через високий вміст нітратів, їх біологічну токсичність і виділення метану, що посилює парниковий ефект. Сажу, яка утворюватиметься під час спалювання, використовуватимуть як добриво, котре не містить азоту.

Швейна машинка для хірурга

Цей оригінальний пристрій прислужиться хірургові для зшивання тканин шлунка ізсередини. Щоб «доставити» пристрій у потрібне місце, хворий просто ковтає мініатюрну машинку, закріплену на кінці ендоскопа. Спрацьовує вакуумний ефект — пристрій затягує шлункову тканину в шпарину і робить голкою акуратний шов. У разі потреби пристрій працює і як механічний скорозшивач — скріплює живі тканини скріпками. Винайшли машинку англійські вчені Тімоті Міллд та Кристофер Свейн.

(За матеріалами журналу «Эхо планеты»)

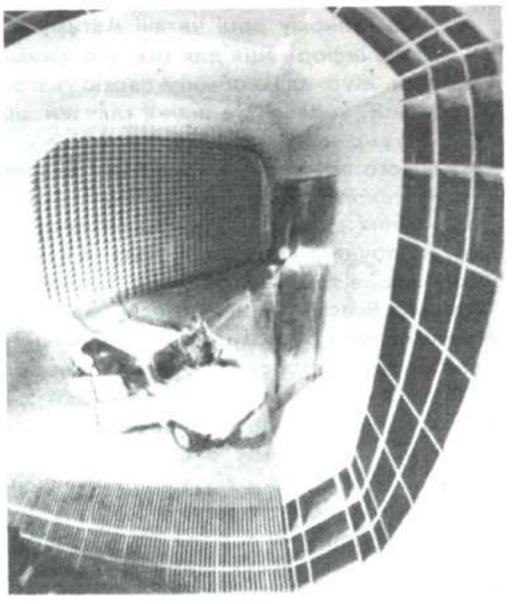

На нашій обкладинці

Аеродинаміка «Жигулів»

Оцінюючи експлуатаційні характеристики автомобіля, ми насамперед зважаємо на зручність управління ним, його швидкість та економічність. Врешті-решт це і є якість автомобіля, від якої, власне, залежить його популярність, як це сталося з новою моделлю «Жигулів» — ВАЗ-2110. А забезпечує цю якість аеродинаміка машини.

Усе, як відомо, пізнається в порівнянні. Тож зіставимо нову машину з її попередньою моделлю. Одразу ж впадає в око м'яка, без зламів форма кузова. Саме завдяки гарній обтічності в півтора раза поліпшилися аеродинамічні показники автомобіля: це означає, що за швидкості 90 кілометрів на годину нова машина споживатиме на 700 грамів пального менше. Відтак, навіть у масштабах однієї нашої республіки маємо відчутне заощадження. Тож цілком зрозуміло, наскільки важливо дбати сьогодні про аеродинаміку завтрашніх автомобілів. Зробити це дає змогу перша в країні аеродинамічна труба для продування автомобілів (її ви бачите на першій сторінці обкладинки). Спорудили її під Москвою на полігоні Центрального науково-дослідного автомобільного й автомоторного інституту — одного з визначних світових центрів по випробуванню автотехніки.

Звідки походить...

Маріуполь

Грекомовних християн-румеїв і тюркомовних християн-урумів (відомих нині як маріупольські греки) переселив з Криму у Північне Приазов'я ще О. В. Суворов. Заснованим на новому місці поселенням люди давали назви своїх сіл, залишених у Криму: Урзуф, Ялта, Мангуш, Чердакли, Карань, Чермалик, Старий Крим, Керменчик, Янісоль, Каракуба, Ласпа, Комар, Улакли, Бугас, Сартана, Бешеве, Стила, Богатир. Їх ми бачимо на карті як Донецької області, так і Кримської АРСР в «Большом Советском атласе мира» (Москва, 1939). У Криму деякі з них вимовляються трохи інакше: Гурзуф, Єнісала, Ласпі, Камари, Богаз-Сала (або Ходжа-Сала), Бешуй, Стиля.

Тепер про Маріуполь (Маріамполь). У цьому слові, вірогідно, відображено назву християнського села Мар'ям, розташованого в ущелині Мар'ям-дере біля Бахчисарая. Поблизу нього видовбали у скелі Панагія або Успенський (тобто першої пречистої) скит. Він зберігся й донині, є туристичним об'єктом. А від села Мар'ям залишились тільки господарські печери і цвинтар.

У мові християн-урумів ім'я Марія вимовляється в арабсько-тюркській формі як Мар'ям. Успенський скит звели на честь церковного християнського свята Першої пречистої, яке відзначається 15 серпня — день смерті богородиці Марії (Успення по-церковнослов'янськи).

Мар'ям згадується (із знаком питання) у списку селищ, які становили турецькі володіння в Криму, в книзі академіка П. І. Кеппена «О древностях Южного берега Крыма и гор Таврических» (СПб., 1837). Тут воно стоїть поруч з Чуфут-Кале, бо й справді знаходилось колись біля підошви плато, на якому і тепер височить фортеця Чуфут-Кале (або Кирк-Єр).

У списку кримських сіл 1883 року села Мар'ям (Майрум) вже немає. Згадку про село Майрум, у якому живуть християни, знаходимо ще у «Сборнике документов по истории крымско-татарского землевладения», укладеного Ф. Ф. Лашковим (Сімферополь, 1897).

Місто Маріуполь було засновано переселенцями з Євпаторії (Гьозлеве), Балаклави, Бахчисарая, Карасубазару (тепер Білогорськ) і Феодосії (Кафа). Не виключено, що вони назвали нове місто на честь богородиці Марії.

Валерій БУШАКОВ,
член Географічного товариства УРСР.

Наталівка та співучі тераси

Далеко за межами Харківщини відомий Наталівський парк, віднесений до заповідної категорії «державний парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва республіканського значення». Розташований він у Краснокутському районі поблизу тихої річки Мерчик. У 80-ті роки минулого століття син колишнього кріпака І. Харитоненка, який нечувано розбагатів на цукроварінні, вирішив створити свою садибу. (До слова, Терентій Пузир — великий промисловець і глитай із селян, зображений І. К. Карпенком-Карим у драмі «Хазяїн», виписаний, як вказував І. Я. Франко, на «фактичній основі українського мужика-мільйонера Харитоненка...»).

Садиба виросла в старовинному дубовому гаю — біля рухомих пісків. З часом їхній наступ припинили посадками соснового лісу, а в садибі селяни створили чудовий парк. Було в ньому багато див: екзотичні рослини, фазанарій, невеличкий зоосад, манеж, культові споруди. Одна з них — Спаська церква з незвичайною дзвіницею, що височить серед старих сосон. Цей шедевр створювали на початку XX століття визначні митці того часу: архітектор О. В. Щусєв — пізніше автор мавзолею В. І. Леніна, скульптор О. Т. Матвєєв, який прикрасив споруду чудовим різьбленням по каменю. Біля стіни церкви встановлена скульптура «Розп'яття» роботи всесвітньовідомого С. Т. Коненкова, а всередині церква була прикрашена фресками талановитого художника О. І. Савинова.

«Розп'яття» С. Коненкова у стіні Спаської церкви.

Схожа на середньовічні церкви, ця споруда будувалася як музей. У її стіни

вмурували середньовічний барельєф — зображення Христа, вивезений Харитоненком із Італії. Тут містилася колекція коштовних ікон, кам'яний хрест часів хрещення Русі, інші старовинні речі, що мали неабияку цінність і належали П. Харитоненку. В радянські роки у Наталівській садибі створили санаторій для робітників і селян, а в церкві відкрили музей старовинного мистецтва.

Зараз у цій унікальній будівлі вже давно немає музейних експонатів — довоєнних років їх перевезли до музеїв Києва та Харкова, фрески Савінова заштукатурили, а в приміщенні влаштували більярдну. І все ж помилуватися однією з найкращих архітектурних пам'яток Харківщини XX століття приїздять до Наталівки екскурсанти з різних місць.

Крім чарівної церкви, дивовижної в'їзної брами, автором якої теж вважають Щусєва, до Наталівської садиби належала ще одна, нині маловідома, споруда: співучі тераси колишньої садиби Харитоненка.

Розташована ця пам'ятка біля села Глобівки, за 10 кілометрів від Наталівки. Від будинку правління радгоспу спускаємось до ставка, неподалік якого з'являється крутосхила зелена улоговина, на дні якої де-не-де виблискує у траві ледь помітний маленький струмочок. Північний схил улоговини ук-

Зображення апостолів біля входу у церкву.

Скребишівський скарб

1969 року в селі Скребиші Білоцерківського району Київської області знайдено скарб XVII століття. Всі його 168 монет передано до Білоцерківського краєзнавчого музею.

ріплений шістьма дугоподібними цегляними стінами таким чином, що між ними утворилися рівні майданчики-тераси, де привільно ростуть яблуні. Посередині схилу — кам'яні сходи, що ведуть нагору, до верхньої тераси. Незвичайна форма цієї споруди чудово відлунює звуки на значну відстань: тиху розмову біля одного краю тераси добре чути за 40—60 метрів на її протилежному боці. Лопотіння яблуневого листя, свист вітру між гіллям дерев, щебетання пташок — все це, поєднуючись і підсилюючись, створює неучну, протяжну мелодію. Через це й виникла назва саду —«співучі тераси».

Але ж не тільки заради розваг будувалися тераси поміщика Харитоненка. Власник Наталівки хотів мати свій сад. Але грунт був не дуже придатний для цього, тому знайшли місце за річкою Мерлою. Тоді звели міцні тераси, на яких розкинувся небачений досі сад карликових плодових дерев.

...Як і раніш, надійно височать міцні підпірні стіни терас, працює ще колись добротно зроблена з латунних труб дренажна система, а сама споруда, на жаль, занепадає: козирки, що захищали стіни від дощу, зотліли, пощерблені сходи позаростали травою. Хотілося б, звичайно, закінчити начерк у мажорному тоні, але, на жаль, для цього поки ще немає підстав...

Микола САППА,
дійсний член Географічного товариства УРСР.

Церква у садибі Наталівка.
Фото В. КОЗЯВКІНА.

У скарбі представлені монети Польщі, Литви, Швеції, Пруссії і Бранденбурга. Найстаріша серед них — польський півторагрошовик Сігізмунда III, випущений 1619 року, наймолодша — прусський драйпелькер Фрідріха Вільгельма, датований 1685 роком. Отже, час утворення скарбу відноситься до другої половини XVII століття.

Найбільша кількість —132, карбована у Польщі за Сігізмунда III, до того ж 129 із них — півторагрошовики, які на Україні звались чехами і були одними з найпоширеніших розмінних монет XVII століття. На 107 півторагрошовиках є герб «Сас» Миколи Даниловича, підскарбія коронного, 16 монет мають герб «Пулкозиц» Гермолая Лигензи, підскарбія коронного. Півторак 1620 року, вагою 1,110 г, карбовано в м. Ризі, він має герб «Лисичка». В скарбі є два литовських гроша Сігізмунда III з гербом «Вадвич»— Криштофа Нарушевича, підскарбія литовського. Шведсько-прибалтійські монети скарбу представлені драйпелькерами Густава Адольфа, Христини, Карла XI.

Скарб із села Скребиші — типовий скарб другої половини XVII століття Правобережної України. Кризове становище грошового господарства Речі Посполитої вимагало вжитку грошових запасів до цілковитого стертя, бо припливу «свіжої» монети майже не було. Значну частину грошового обігу України, крім монет Речі Посполитої, становили прусько-бранденбурзькі і шведсько-прибалтійські монети. Вони були дуже схожі на польські, що значною мірою сприяло їх розповсюдженню на українських землях. 1618 року відбулося об'єднання Бранденбурга з Пруссією. Завдяки тому, що Пруссія залежала від Речі Посполитої, прусько-бранденбурзькі монети також мали широкі можливості проникнення на Україну.

1621 року Швеція відібрала у Польщі Ригу, а 1626 року — Ельблонг, де розпочала монетне карбування. Згодом карбування монет розпочалося в одному з монастирів міста. Ці гроші — продукція державного монетного двору, звуться лівонськими, на відміну від ризьких, карбованих міським монетним двором. Ризькі, лівонські, ельбінгські монети у великих кількостях надходили на українські землі.

Цікаво, що Скребиші позначені на карті, складеній французьким інженером Бопланом у середині XVII століття. Село розташоване між дорогою, що з'єднувала містечка Ржищів і Трахтемирів з Білою Церквою, і річкою Роток. Саме на березі цієї річки й було знайдено скарб.

Георгій КОЗУБОВСЬКИЙ,
Лариса БАШИНСЬКА.

Фітотерапія захворювань простати

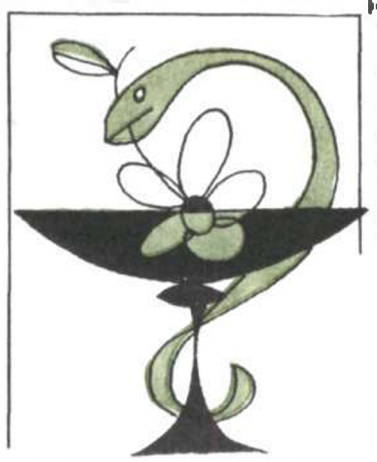

Чоловіків, що хворіють на хронічні простати чи аденому простатичної залози, цікавить: як вилікувати хворобу без операції?

Потішити цих хворих, на жаль, поки що нічим. Найефективнішим тут є тільки радикальна хірургічна операція. Однак тим, хто має супутні захворювання — серця, легенів чи інших органів, вона протипоказана. Тому лікар, залежно від ступеня розвитку аденоми, призначає певне консервативне лікування.

У початковій стадії розвитку аденоми простатичної залози, коли під час сечовиділення сечовий міхур не звільняється повністю та ще не порушена функція нирок, необхідно обмежити або й цілком виключити вживання рідин після 18—19 години вечора до ранку. Треба також приймати призначені лікарем снотворні засоби, вводити у пряму кишку свічки з аналгетичними середниками.

Таким хворим, звичайно, категорично протипоказане спиртне (навіть пиво), а також гострі страви, маринади, пряноші. Дуже важливо стежити за регулярним випорожненням кишечника, не допускати запорів, для чого треба вживати варені буряки, капусту, яблука, чорний хліб. Якщо ж це не допоможе, бажано приймати послаблюючі засоби.

На початкових стадіях розвитку аденоми простати використовують і медикаментозні ліки, які хоч і затримують її ріст, але не зупиняють. До речі, ці ліки ефективні не завжди і не для всіх. Тому кардинальним засобом є все-таки операція.

Одначе, коли процес аденоматозної трансформації у залозі ще не досягнув значного розвитку, можуть допомогти лікарські рослини та препарати з них, приміром, виробництва ПНР — уросан, склеросан, ректосан.

Досить хороший ефект дає збір з трави парила звичайного, золотарника, звіробою, грициків, квіток арніки та кореневища валеріани. Він, крім протизапальної, справляє ще й седативну дію. Готують настій з одної столової ложки трав на 300 мл окропу, кип'ятять 3 хвилини, настоюють одну-дві години. Вживають по 50 мл тричі на день перед їдою.

Під час лікування згаданим настоєм бажано вживати вівсяні пластівці (можна готувати їх на молоці). Крім того, треба щоденно споживати сирі овочі або овочеву зелень — корені та листя селери, цибулі, петрушки з соняшниковою або соєвою олією. Корисно їсти кавуни, дині, огірки та груші.

Дуже корисне при цьому насіння гарбузів або динь, відвари з коренів кропиви і трави вербени лікарської. Вважають, що тривале вживання препаратів з цих рослин має дію, подібну до гормонів — збільшені в розмірах парауретральні залози дещо зменшуються в розмірах і таким чином покращується сечовиділення.

Стан хворих на аденому простати (на ранніх стадіях захворювання) поліпшується також після вживання очищеного і подрібненого гарбузового насіння по 10-30 г (це 1-2 ложки) двічі на день (вранці і ввечері) протягом одного місяця. Причому це вживають разом з відваром з однієї ложки подрібненого кореня кропиви на склянку окропу по 100 мл та настоєм трави вербени лікарської з двох ложок на склянку окропу — також по 100 мл двічі на день.

При запальних процесах простатичної залози рекомендують такий збір: трава і квіти золотарника — 50 г, квітки каштана кінського, трава рути пахучої та кореневища солодки голої — по 25 г. Із суміші беруть одну столову ложку, заливають її в емальованому або скляному посуді півтора склянками окропу й настоюють одну годину. Потім кип'ятять, настоюють 10 хвилин, проціджують. Вживають по 100 мл тричі на день.

Існує ще інший збір, який складається з рівних частин кореневищ вовчуга колючого, трави суниці, трави й кореневищ перстачу гусячого, вербової кори, трави чебрецю хвоща польового.

Готують його так. Півтори-дві столові ложки збору заливають двома склянками окропу, настоюють одну годину, а потім кип'ятять три-п'ять хвилин, знову настоюють 20—30-хв., проціджують і вживають по 100 мл три-чотири рази на день після їди.

Ми успішно лікували хворих хронічним простатитом, використовуючи такий збір:

Пирій повзучий (кореневище) —15 г
Звіробій звичайний (трава) —15 г
Грицики звичайні (трава) —15 г
Валеріана лікарська (кореневище) —15 г
Золотушник звичайний (трава) —10 г
Чебрець звичайний (трава) —10 г
Нагідки лікарські (квітки) —10 г
Ромашка лікарська (квітки) —10 г

Біологічно активні речовини цієї суміші справляють різноманітний вплив на організм, викликають істотні зміни в органах сечовивідної системи — зменшують або цілком усувають дизуричні розлади завдяки затуханню запального процесу у простаті.

Добре регулюється при цьому й кровостачання у тканинах навколо простати, що в свою чергу зменшує відчуття болю і тяжкості у промежині, гальмується поширення процесу на сечовий міхур та верхні сечовивідні органи.

Запропонована суміш не тільки сприяє безпосередній протизапальній дії, але й певною мірою запобігає виникненню злоякісних новоутворень (дія календули, звіробою тощо). Проведені останнім часом досліди складових частин цієї суміші свідчать про їх позитивний вплив на перебіг деяких захисних процесів організму, особливо на творення інтерферону — субстанції, що захищає людський організм від вірусів, у тому числі тих, які викликають злоякісні переродження.

Як готувати настій? Беруть столову ложку рекомендованої суміші, заливають склянкою окропу, настоюють 30 хвилин, потім на малому вогні доводять до кипіння (але не кип'ятять), проціджують. Залишені у посудині рослини промивають невеликою кількістю окропу і знову проціджують, доливають до повної склянки настою. П'ють по 100 мл три рази на день через 30 хвилин після їди. При цьому дуже корисно вживати таблетки вітаміну В (по 50 мг), вітаміну Е (капсули по 100 мг), соняшникову олію по одній-дві столових ложки на день.

Федір МАМЧУР, професор.

м. Івано-Франківськ.

Гороскоп друїдів

Ясен

(23.05-03.06; 22.11-01.12)

Це — прекрасне міцне дерево. Має стрункий силует, почуває себе елегантно та вільно у русі. Подобається собі, але постійно жити з ним нелегко. Має різнобічний характер, вимогливий. Намагається зробити так, щоб про нього піклувалися, думали й жили так, як йому найбільше подобається, робить тільки те, що йому забажається. А оскільки має потяг до самостійного й незалежного життя — це не всі добре переносять.

Насміхається над життєвими труднощами, і це справляє враження безвідповідальності й безвольності. Та це лише зовні. Ясен дуже добре знає, чого прагне, а ще краще — чого бажає. Самолюб у всьому, що стосується власного успіху та благополуччя.

У досягненні особистого щастя настільки егоїстичний, що здатен зруйнувати все, що заважає йому на шляху до мети. Егоїст, але не скупий. Щедрий, ділиться всім.

Ця капризна натура в коханні виявляє зовсім інші риси: буває обачливий, постійний, передбачливий. У коханні Ясен має найбільший успіх і вміє вибирати, визначивши всі «за» і «проти». Рідко помиляється й докладає чимало зусиль, щоб організувати сімейне життя, і це йому часто вдається. Його розум покладається насамперед на інтуїцію. Завжди трохи заграє з долею. Та це дерево надійне, не бійтеся заховатися в його тіні.

Риси народжених під знаком Ясена: інтелігентність, інтуїція, фантазія.

Під знаком Ясена народились: де Голль, Джон Кеннеді, Марк Твен.

Граб

(04.06-13.06; 02.12-11.12

Красиве дерево. Змолоду часто буває дуже гарний, та з роками втрачає цю особливість. Граб ставиться до оточуючого світу поблажливо. Це тип естета. Його увагу привертає більше форма, ніж зміст. В особистому житті його над усе цікавить почуття власної вищості.

Має схильність до дисципліни й покори. Любить відзнаки, мріє про нагороди й почесті, тужить, що не має захоплення з боку інших. Найбільше йому подобається підкорюватись встановленому порядку, тому рідко виявляє ініціативу. Приймає рішення обачливо, боячись зробити помилку. При цьому керується відповідальністю й справедливістю. Не любить відступати від загальноприйнятих правил, без бажання сходити з прямої, втореваної й вивіреної дороги.

У коханні відзначається великою порядністю. Почуття розглядає як відповідальну справу. Він милий і приємний партнер. Та якщо життя запропонує йому вибір між коханням і обов'язком, як правило, обирає друге.

Риси народжених під знаком Граба: інтелектуальність, інтуїція, фантазія, схильність до артистизму.

Під знаком Граба народились: Корнель, Мюссе, Т. Манн, П. Гоген, А. Хачатурян, Шуман, У. Дісней, Марія Стюарт, Горацій, Роберт Кох.

ТЕЛЕФОН У КИШЕНІ

Японська компанія «Ніппон телеграф енд телефон» створила телефонний кишеньковий апарат. Він вважається найменшим у світі: 13,5 сантиметра завдовжки, 5 сантиметрів завширшки, та 1,3 сантиметра завтовшки. На фото — телефон поруч з сигаретною коробкою.

ЗМІНИЛАСЬ АДРЕСА У ГАЛАКТИЦІ

Наша Галактика — Чумацький Шлях — складається приблизно з 200 мільйонів зірок. Донедавна вважали, що вона простягається приблизно на 100 тисяч світлових років у довжину. Американські вчені застосували новий, точніший метод вимірювання, що грунтується на спостереженні руху дуже віддалених об'єктів, і таким чином уточнили деякі астрономічні дані.

Виявилося, що Чумацький Шлях набагато менший, ніж вважали досі. Довжина нашої Галактики становить «усього» 70 тисяч світлових років. Одержали також нові дані про наше місцезнаходження у Галактиці. Панувало переконання, що Сонячна система знаходиться, найімовірніше, на периферії Галактики — на відстані більш як 33 тисячі світлових років від її центру. Нові дослідження свідчать про інше: Сонце і пов'язані з ним планети перебувають значно ближче до центральних районів Галактики. Ми перебуваємо на відстані «всього» 23 тисячі світлових років від центру Чумацького Шляху. Вдалося також заново обчислити швидкість обертання Сонячної системи навколо центру Галактики. Раніше вважалося, що вона сягає 220 тисяч кілометрів на секунду, тепер з'ясували, що ця швидкість на 30 тисяч кілометрів менша.

МУЗЕЙ СМІТТЯ

Проблема промислових відходів стає дедалі серйознішою у США. В кількох американських містах навіть з'явилися вулиці, котрі називаються «Сміттєпереробними». Міста-сусіди Медоуланд і Хакензак (штат Нью-Джерсі) навіть ухвалили відкрити музей сміття. Відвідувачі оглядатимуть гори сміття різного походження: купи старих телефонних апаратів, упаковок від молочних виробів, зламані дитячі іграшки і таке інше. Експонати свідчитимуть про забрудненість навколишнього середовища.

КАМІНЬ ЗДОРОВ'Я

Дивовижну скелю, а швидше величезний скельний шпиль, відкрили недавно у китайській провінції Ляонін. Він вивищувався посеред невеликого села.

Середня тривалість життя людей становить тут 83 роки. У цьому селі не зареєстровано жодного випадку захворювання на рак, гепатит або будь-яку іншу тяжку недугу, а серед тварин ніколи не спостерігалося ніяких епідемій. Для з'ясування цього феномена китайські вчені провели ряд досліджень. Вони встановили, що завидне своє здоров'я люди і тварини «черпають» від скельного шпиля, до складу якого входять 32 види неорганічних речовин:

цинк, мідь, залізо, марганець, кобальт...

Систематичне вживання води з невеликої річки, яка омиває скелю і в яку постійно падають її уламки, допомагає виводити ряд токсинів з організму, що усуває порушення в обміні речовин, поліпшує роботу печінки і нирок. «Камінь здоров'я» благодійно впливає й на рослини — плоди тут достигають раніше, ніж звичайно.

МІКРОБИ — САПЕРИ

Група дослідників Національної лабораторії у Лос-Аламосі (США) вивчає надзвичайну сферу застосування мікроорганізмів. Учені ізолювали групу мікробів, здатних знешкоджувати вибухові речовини. Досі зробити це можна було лише після прийняття застережних заходів, що дорого коштують. Невеликі кількості вибухівки, що проникли у грунт чи інші субстрати, у більшості випадків узагалі не можна було знешкодити. Мікроорганізми, напевно, знайдуть застосування і в детекторах для виявлення вибухівки, де ними замінять складні сенсорні системи.

РИБА НА... ДЕРЕВАХ

У прісних водоймах Індії, Бірми та Філіппінських островів живе дивовижна риба — анабаси. Анабаси повзає по землі, віддаляється на значні відстані від водойм. Дуже часто ці риби вилазять на прибережні пальми, послуговуючись при цьому колючками плавців, хвостом та іншими частинами тіла.

Під час засушливих періодів анабаси залишають висохлі водойми і, повзаючи по землі, відшукують воду. Спіймані рибини живуть 5-6 днів без води. Саме ця особливість призвела до того, що риба стала привабливою здобиччю для іноземних туристів.

НЕБЕЗПЕЧНІ МОСКІТИ

Сучасна наука знає більш як три тисячі видів москітів — передавачів восьми десятків хвороб. Найгірша серед них — малярія. Наприкінці минулого століття ще не знали про участь москітів у поширенні цієї хвороби. На земній кулі жило тоді 300 мільйонів чоловік хворих на малярію, при цьому кожен десятий вмирав.

У тропічних областях москіти з'явилися ще два мільйони років тому. Нині вони розселилися практично по всьому світу. Один з видів зустрічається в тундрі, поблизу арктичної області. 1956 року Всесвітня організація охорони здоров'я розпочала рішучу боротьбу з малярією. За допомогою хімічних засобів на деяких територіях вдалося значною мірою винищити москітів. Та перемога була тимчасова. Через двадцять років, наприклад, в Індії захворіло на малярію шість мільйонів осіб. Вісім років тому у світі налічувалося близько 120 мільйонів чоловік, уражених цією згубною хворобою.

Москіти надзвичайно кровожерливі. Маса дорослої самиці не перевищує трьох міліграмів, але вона висмоктує у три рази більше крові. Відкладає близько 500 яєчок, що цілком достатньо для продовження її роду.

ВИКЛИК СОНЦЮ

Нещодавно в Австралії відбулися гонки автомобілів, що працюють на сонячній енергії. Довжина маршруту, що пролягав з півночі на південь безлюдною австралійською пустелею і закінчувався в Аделаїді, дорівнювала 3200 кілометрам. Це було перше міжнародне раллі такого роду. Воно мало за мету подальший розвиток технології використання сонячної енергії, а також перевірку здатності сонячних автомобілів витримувати важкі австралійські умови. 23 моделі чудернацьких форм продемонстрували широкий діапазон технічних рішень: від суперсучасної «Санрейсер» (США) — габарити 6×2×1 метр, арсенід-галієві сонячні елементи японського виробництва (найефективніші на сьогодні — компанія «Дженерал моторс» протягом півтора року витратила на їх розробку 1,3 мільйона доларів) до застарілої моделі з Пакистану «Солар Самба» вартістю 5600 доларів. Її екіпаж, три студенти, прагнули довести, що й в слаборозвинутих країнах можна ефективно використовувати енергію Сонця. Американські моделі втілювали передову технологію досліджень, японські — сучасну технологію виробництва.

Першою перетнула фінішну лінію «Санреисер», подолавши всю відстань за 5,5 доби із середньою швидкістю 67 км/год. Головні її суперниці, австралійська модель «Моделз» — рухається навіть у зливу (арсенід-галієві елементи, середня швидкість 45 км/год) і швейцарська «Спіріт оф Б'ел» — середня швидкість 43 км/год посіли відповідно друге і третє місця.

З-поміж учасників гонки була група автомобілів-велосипедів, у технічному вирішенні яких застосовано багато вузлів велосипедів: шини і колеса, передні вилки, передні і задні гальма, навіть коробка швидкостей. Достоїнства цих моделей — у простоті обслуговування і ремонту.

Цікаво, що два сонячні автомобілі дістались Аделаїди майже через місяць після старту.

Мозаїка планети

Рецепти Ероса

Маріна Селеда
ФУЕНТЕС

●

«У коханні перевантажений шлунок тільки завада. Помірність у їді і так звана їжа Афродіти — ось запорука успіху зразкового коханця»,— повчально говорив один ескулап минулого століття.

Втім, уже давно помічено, що обжерливість не сприяє подвигам у коханні, оскільки порушує душевну рівновагу й обтяжує навіть роботу розуму, і що зловживати перед любовним побаченням біфштексами чи солодощами — велика помилка. Рекомендується їжа, яка містить багато мінеральних солей та альбумінів, що сприяють сексуальній активності.

З глибокої давнини люди шукали і знаходили в різних стравах і травах специфічні властивості, що збуджують почуття. Сучасна медицина визнає, що, справді, у деяких продуктах є речовини, подібні до людських гормонів, які стимулюють сексуальність. Це так звані афродізіаки (термін походить від імені Афродіти, грецької богині кохання, яку римляни називали Венерою).

Скільки їх, цих самих афродізіаків? Безліч.

Кожний народ, кожна історична епоха віддавала перевагу своїм афродізіакам, використовуючи найдивніші суміші. Мадам Помпадур, фаворитка французького короля Людовика XV, щоб збудити себе, випивала по чашці гарячого шоколаду із селерою та запашною амброю — продуктом, який виробляється деякими китоподібними і який нині можна зустріти в аптеках у вигляді таблеток, що знімають фізичну втому. Про цю властивість амбри знав славетний французький гастроном XVIII століття Брійа-Саварен, який мав звичку жувати таблетки амбри у дні, як він говорив, коли дає себе знати тягар прожитих років.

Селера з давніх часів користується чудовою репутацією як афродізіак і була складовою частиною багатьох еротичних мікстур. Делла Порта радить вішати над ліжком жмут цієї чудової трави. Шоколад також, уже починаючи з XV століття, коли іспанці привезли його з Америки, вважався стимулюючим засобом. Саме тому церква забороняла його вживати перед месою.

«Деякі жінки рекомендують трави на зразок чебрецю, але вони можуть тільки зашкодити у справі кохання і просто отруїні. Богиня кохання не обдаровує тих, хто удається до такого насильства над нею. Краще візьми велику цибулину, яку-небудь стимулюючу траву з тих, що ростуть на твоєму городі, кілька яєць і меду», — вчив Овідій.

Трава, про яку він говорив, це дика гірчиця, яку стародавні римляни вважали за найсильніший стимулятор кохання, а цибулю Овідій мав на увазі рожеву, що в достатку росте на Апеннінському півострові в Апулії та Базілікаті. Мешканці Апулії стверджують, що яєчня з рожевою цибулею здатна пробудити почуття навіть тих, у кого вони заснули багато років тому.

Латинський поет Марціал також схвально говорить про «особливу» силу дикої гірчиці та цибулі, не заперечуючи, втім, і чебрецю, який був не до душі Овідію. В іншому місці Марціал зазначав, що для «охолодження» надто гарячих душ до столу треба подавати салат-латук, тоді як у Древній Греції, навпаки, його відносили до стимулюючих засобів, оскільки він використовувався під час свят на честь Афродіти й Адоніса. Справді, описуючи бенкет на природі, влаштований грецькими жрицями кохання, щоб «поєднати шлюбом» їжу і секс, Альціфрон перелічує такі стимулюючі продукти: шматочки м'яса молодого козеняти, куряче м'ясо, свіжозварені яйця, («м'які і трохи тремтять, як сідниці Німфи»), слимаки, куріпки, селера і салат-латук («особливо латук, бажано дрібнолистяний з жовтуватими прожилками, обожнюваний Афродітою»).

Але повернемось до цибулі, яка поряд з іншими продуктами пронесла через віки славу «стимулятора» кохання, здатного пробудити потяг до жінки у літніх людей, як писав античний агроном Колумелла. Пліній Старший додавав до цього, що «цибуля і млявих чоловіків штовхає в обійми Венери». Знаменитий Ераклід Тарантський, зі свого боку, також вважав, що ріпчаста цибуля, хоч і важка для травлення, досить поживна і, крім того, збуджує любовні бажання, особливо її «червоний африканський різновид».

Новітні дослідження підтвердили достовірність цих спостережень, оскільки було відкрито, що цибуля сприяє гормональній рівновазі й омолодженню організму. Очевидно, саме цим пояснюється, що мій дідусь з материнського боку, який уславився своїми донжуанськими подвигами, замість хліба за обідом їв цибулю, до смерті зберігав моложаву зовнішність і здатність зачаровувати жінок, викликаючи ревниві почуття моєї бабусі.

Увагу дослідників недавно привернуло невелике місто в області Лацію, де люди живуть довго тому, що їх повсякденна їжа складається нерідко з цибулячого супу, хліба з цибулею, цибулі засмаженої на вугіллі, або печені з цибулі, тобто тих страв, які, на жаль, рідко зустрічаються у вишуканій міській кухні.

«Щоб дістати могутній стимул для успіху в інтимних стосунках, корисно з'їдати щодня натщесерце один яєчний жовток або ж три дні поспіль їсти цибулю і яйця, і тоді ви самі будете вражені силі й фантазії, що з'явились

у вас»,— повідомляється в одній кулінарній книзі XV століття. Справді, від Овідія до сьогоднішнього дня всі поділяють думку про стимулюючий ефект, який дає сполучення «яйця — цибуля». В знаменитому трактаті шейха Нафеаулі «Мистецтво арабського кохання» дається порада нареченому протягом кількох днів перед весіллям додержувати дієти, заснованої на смаженій цибулі та яєчних жовтках, а у відомій індійській книзі, присвяченій техніці кохання, «Камасутра», дається порада з'їдати «перед незабутньою ніччю кохання» суміш рису, звареного в молоці з горобиними яйцями, смаженою цибулею і медом.

Але і яйця самі по собі вважаються сильним «енергоносієм» і прекрасним відновлювачем фізичних сил. Генріх IV, якого важко назвати святим, кожного ранку випивав чарку коньяку, змішаного з жовтком, а кельти, відомі своєю войовничістю і пристрасністю, вживали у великій кількості темне пиво з яєчними жовтками. І сьогодні ці рецепти вважаються дуже ефективними, і на їх основі створено лікер «Вов» з вина марсала та яєць, так само як і найвідоміший в Італії «дзабайоне», який іще й сьогодні люблячі мами готують для своїх блідих, з синіми колами під очима дітей-підлітків.

У минулому столітті один лікар писав: «Риба та всі інші дари моря завжди вважалися сильними стимуляторами в коханні». Відомо, що жителі приморських областей і взагалі всі любителі рибних страв, як правило, мають численне потомство. Ще стародавні римляни вважали рибу продуктом, який годує любострастя. Причому особливо цінувалося м'ясо скатів та акул, інші морські організми, які до сьогоднішнього дня користуються доброю репутацією, як любовний засіб, наприклад, краби, лангусти, морські їжаки, сепії та, звичайно, устриці. Пояснення цьому треба шукати у високому вмісті фосфору в рибі — речовини, що, як підтверджено наукою, посилює любовну потенцію, оскільки міститься і в людських гормонах.

Такі ж властивості мають і трюфелі, які у давнину називали «їжею Венери».

А що можна сказати про вино, яке завжди вважалося неодмінним атрибутом любовних ігор? Справді, ще Теренцій зазначав, що «без Бахуса Венера мерзне», але тут важливе почуття міри, особливо для чоловіків, тому що один зайвий келих може зруйнувати чарівний замок, який з таким бажанням і пристрастю зводиться коханцем...

«Існує стародавнє повір'я, яке живе й дотепер, згідно з яким деякі продукти збуджують статевий потяг, як, наприклад, сире м'ясо, яйця, устриці, перець, м'ята, морква і навіть петрушка,— пише Фрейд.— Насправді ж, найбільш ефективними стимуляторами є житні коржики, гарбузове насіння, сушені фрукти, гриби, кропива, яблуко-падалка...»

Отже, з найдавніших часів люди прагнули відкрити засоби досягти результату в коханні, але, можливо, все, що кажуть з цього приводу, всього лише плід людської фантазії, писав Фрейд. Однак в одному можна не сумніватися — у стимулюючій властивості аромату мускусу. Розповідають, що тебризька мечеть у Персії була збудована в XI столітті з використанням розчину, що містить мускус. І в наші дні, коли стіни мечеті розігріваються на сонці, від будинку кажуть, йде такий сильний аромат мускусу, що він розпалює невтримну пристрасть у закоханих, які перебувають поблизу мечеті.

Папський соус

Цей соус часів Відродження, судячи з назви, повинен творити чудеса, якщо додати його до рису або макаронів. В усякому разі, можна спробувати. У каструлю покласти 2—3 шматочки нежирної телятини, кілька шматочків дрібно нарізаної шинки, чайну ложку масла, дрібно нарізану цибулю, моркву, селеру та петрушку. Коли м'ясо зарум'ниться, додати трохи білого вина, бульйону, трохи часнику, гвоздики і цедру з півлимона. Тримайте на слабкому вогні, поки м'ясо не віддасть увесь свій сік, потім зніміть піну і процідіть соус. Перш ніж вживати соус, додайте в нього дрібно покришену петрушку.

Із селери

Очистіть селеру і покришіть її. Потім відваріть і покладіть у сковорідку, додавши трохи масла, трохи борошна і чашку міцного бульйону. Коли селера буде готова, додати жовток та мускатний горіх. Подавати до столу гарячою. Кажуть, що цей засіб з найнадійніших.

(Із зарубіжної преси).

Відповіді на запитання, вміщені у «Гіперболоїді» [див. стор. 36-39]

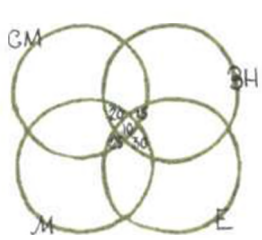

ЧИ ЗНАЄТЕ ВИ...

1. Алеко. 2. Омолон. 3. Лісабон. 4. Гомер. 5. Селен. 6. Нетто. 7. Байкал. 8. Такт. 9. У СРСР (Волга). 10. Герань.

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПРАКТИКУМ

Із 100 колекціонерів 30 не збирають старовинні монети, 25 не цікавляться значками, 20 байдужі до етикеток і 15 ставляться без ентузіазму до філателії, тобто: $(30+25+20+15)=90$

Колекціонери не займаються найменше, як одним із чотирьох видів колекціонування.

Отже, 10 колекціонерів збирають і монети, і значки, і етикетки, і марки (на нашому малюнку СМ означає старовинні монети, ЗН — значки, Е — етикетки і М — марки).

Невезіння майстра Мака

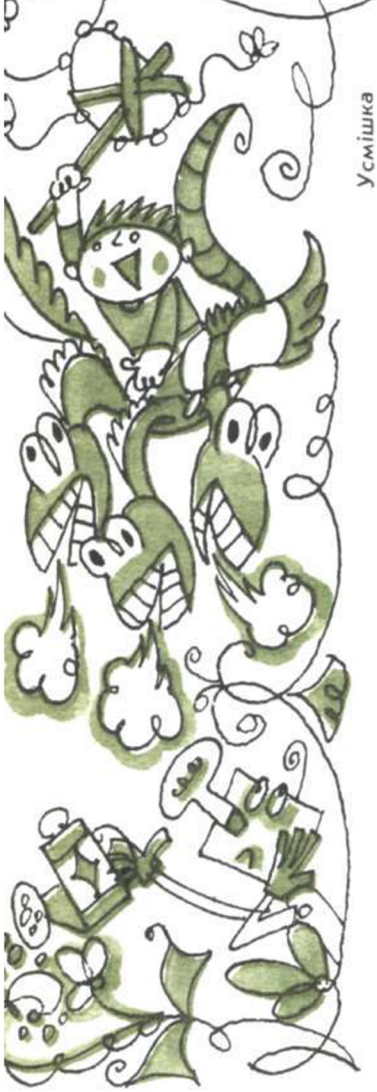

Усмішка

Мак був бездітний. Він завідував сонячною оранжереєю на одному із астероїдів орбіти Фаетона. Кожен космоплавець, мандруючи від Юпітера до Марса або ж навпаки, вважав за честь відвідати господарство Мака, скуштувати чудових опунцій, запашних бурсудерій, рум'яних коркобунчиків та ароматних гексакладонів.

На згадку мандрівники залишали славетному майстрові різноманітні космічні сувеніри: нейтринні світлячки з Плутона, самоцвіти з Нептуна, водневі корали з Урана... А ото напередодні якогось міжпланетного свята один бувалець привіз на штучний супутник іграшку.

— Любий Маку,— сказала неповторна Корунція Авдалівна, замислено роздивляючись невинну дитячу придибенцію. — А чому б нам, зрештою, не обзавестися дітлахом?..

Злітав би на Марс та й узяв з виховного будинку якогось маленького, чепурненького...

Майстер, який саме поливав рибонуклеїновою суспензією молоденькі пагінці гексакладонів, облишив звичне заняття й задумався...

Того ж дня, а саме випало протистояння з Марсом, він відправився туди, а невдовзі повернувся сяючий та задоволений. Перед дружиною поставив допитливого малюка.

— Назвемо його Маковієм. Маковію, Маковійчику, топ-топ сюди...

Дитя слухняно подріботіло і всілося на руки названої матусі.

З того часу життя подружжя пішло розважливе та щасливе. Клопочучись весь орбітальний день біля зелені, вони раз по раз навідувалися до малюка, розважалися з ним, пестили, водночас відшукуючи і в ньому і в собі якісь нові, достоту незвичні риси.

Малюк ріс дуже швидко, допитливість у ньому множилася і з часом почала непомітно розхитувати хитромудрі виховні заходи турботливого подружжя. А деякі витівки малого розбишаки переступа-

Слон достеменно пам'ятав: учора був вівторок. Але сьогодні годинник показував понеділок. Слон довго шукав розв'язки ситуації і дійшов логічного висновку: або він проспав майже тиждень, або календар у годиннику зламався. Щоб визначити, яке з цих двох припущень правильне, він спитав у Мавпи:

— Який сьогодні день?

— Четвер, ти що, з Місяця? — здивовано відповіла Мавпа.

Це лиш заплутувало ситуацію.

ЗАКЛИКИ

Посядемо перше місце по виробництву електронних систем для підрахунку збитків у нашому господарстві!

Продамо кожному право на абсолютну істину!

Тільки у нас: Найбільші гранично допустимі дози! Грошова маса набуває дедалі більшого прискорення!

Вячеслав НАЛЬОТОВ.
м. Київ.

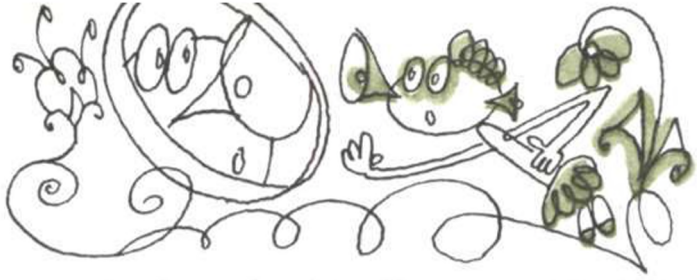

ли всякі раціональні межі. З незвичною для своїх літ енергією брався він до всього, що потрапляло до рук. Якось з кількох опунцій та бурсудерій змайстрував казкового дракона і став гасати з ним по оранжереї, шматуючи дорогоцінну зелень. Мак не втримався, уперше суворо насварив малюка і відправив у куток.

Та бешкетник не вгамовувався. В оранжереї вже годі було залишати його самого: то сплітав у карколомні вузли зелень, то самочинно вмикав заборонені силові поля.

А якось серед ночі Мак прокинувся й залементував:

— А чому стукотять мої зуби?

Уїдливий сміх малого пустуна враз привернув його увагу до антикварного годинника — подарунка якогось космоплавця. Так і є: низка платинових зубів, почеплена на механічний дзвінок, серед ночі заклацала, мов метеори по обшивці оранжереї.

Разом з малюком сміялася й добродушна Корунція Авдалівна. Ото вже дотепник росте — ніякими інструкціями не передбачиш!

Та невдовзі й їй довелося набратися прикрощів. Якось перед черговим візитом космоплавців пильно розглянула себе у дзеркалі. Ноги бідолашної підкосилися: вії, брови і ще дещо з прикрас було відклеєно і непристойно прикріплено де трапиться. Про волосся годі й говорити.

Врешті-решт подружжя не витримало і дало телеграму дирекції виховного будинку, настійно вимагаючи забрати малюка назад.

З виховного будинку прибули негайно, наче на пожежу. Директор винувато кланявся і безугаву торохтів:

— Прикра помилка! Прикра помилка, шановний майстре. Розумієте, замість маленького кмітливого роботика видали вам справжнє земне дитинча. Він утік з дому, затесався до наших біокібернетичних дітлахів і, самі бачите, яку каверзу втнув...

Через деякий час вірна супутниця життя знову зітхала.

— Можна було б усе ж таки якесь кібернетичне дитинчатко... Наші сусіди мають.

— І дарма! — супився майстер Мак. — Хорошому кмітливому роботу ліпшої забави, аніж в оранжереї, і не підшукати. Земляни, вони такі, знають, що й кому запрограмувати... Та й вік не той, он уже третій раз блоки нам міняли.

Іван КИДРУК.

м. Ровно.

Коли рамки золоті, то за них не хочеться виходити. Для тих, хто знаходиться на сьомому небі, спуститися на землю — означає впасти.

Добре крокує жінтям той, кому йдуть назустріч.

Йосип ТЕПЛИЦЬКИЙ.
м. Могилів-Подільський.

— А число яке? — знову запитав Слон, помітивши, що на годиннику стоїть двадцяте.

— Третє,— пирскнула Мавпа.

Вкрай заплутавшись, Слон пошепки промовив:

— А я — хто?

— Трамвай,— крикнула Мавпа і вийшла.

Засумувавши, Слон поїхав далі. На наступній зупинці зайшла Свиня і з'ясувалося, що Мавпа мала рацію.

Олег ЗЛОБІН.

Читайте
у наступному номері:

Українська держава. Якою їй бути? Прем'єра рубрики.

За що репресували економіста М. Волобуєва

Слово про Волинську землю

Соціоніка.

Великі наслідки малих доз. Інтерв'ю науковця.

Людина праці й обов'язку. Слово про Івана Огієнка.

Православ'я і католицизм. Чим вони відрізняються?

В. Винниченко. Відродження нації

Система роздільного харчування за Н. О. Семеновою

Глави з «Нового завіту».

Інформація звідусіль

Новий комплекс китайської гімнастики

Фантастика

На 1-й стор. обкладинки — аеродинамічна труба для випробування автомобілів.

Головний редактор
Ю. Г. РОМАНЮК

Редколегія:
Б. М. ГИЧКО
(відповідальний секретар)
В. І. ІВЧЕНКО
(заступник головного редактора)
С. В. КУЛЬЧИЦЬКИЙ
В. П. КУХАР
І. Д. ЛЕПША
(редактор відділу)
Ю. М. ПАХОМОВ
М. В. ПОПОВИЧ
А. М. СЕВЕРИН
В. І. СЕРГІЙЧУК
К. М. СИТНИК
Е. В. СОБОТОВИЧ
Н. В. СУКМАНСЬКА
(редактор відділу)
К. С. ТЕРНОВИЙ
О. К. ФЕДОРУК
А. О. ЯЦИШИН

Редактори відділів:
В. С. БАНЦЕР
І. Д. ЛЕПША
О. Ю. ПОЛІЩУК
В. І. ПУСТОВОЙТ
Н. В. СУКМАНСЬКА

Літературний редактор
С. В. ЯНКО

Коректор
Т. Д. МУРАВИЦЬКА

Художнє оформлення та художній макет
Р. Є. БЕЗП'ЯТОВА та
Г. П. ФІЛАТОВА

Здано до набору 30.07.90.
Підписано до друку 18.09.90.
Формат 70×108 1/16.
Папір офсетний № 1. Офсетний друк.
7,7 ум. друк. арк.
16,5 ум. фарб. відб.
9,7 облік.-вид. арк.
Тираж 54 400 прим.
Зам. 046.
Ціна 55 к.

252047, Київ-47,
проспект Перемоги, 50.
Тел. 441-88-13, 441-88-25, 441-88-09.
Адрес редакции: 252047. Киев-47,
проспект Победы, 50.

Комбінат друку
видавництва «Радянська Україна»,
252047, Київ-47, проспект Перемоги, 50.

Комбинат печати
издательства «Радянська Україна»,
252047, Киев-47, проспект Победы, 50.

Ежемесячный научно-популярный
журнал общества «Знание»
Украинской ССР
«Наука и общество»
(на украинском языке), № 10, 1990 г.

Издательство «Радянська Україна»

Представляємо товар

«Як рукою»

знімає біль протибольовий транскутанний електронейростимулятор

Призначений для лікування післяопераційних больових синдромів і болів невралгічного походження.
Прилад виготовляється у двох варіантах:
ЕТНС-100-1 (одноканальний) — знімає локальні больові синдроми;
ЕТНС-100-2 (двоканальний) — у ширших больових зонах.
Ціна: ЕТНС-100-1 — 68 крб., ЕТНС-100-2 — 84 крб.

ЦРКО «РАССВЕТ»
УКРАЇНСЬКЕ РЕКЛАМНЕ АГЕНТСТВО

Троянди й виноград

«...Красиве і корисне» — пригадуєте слова поета? Але ж як хитромудро переплелися обидва начала, мовби підтверджуючи довічне прагнення людей поєднати красиве і корисне.

Якою мірою це вдається, свідчить хоча б те, що троянда, прекрасна квітка кохання і натхнення, покликана освячувати найурочистіші наші події, раптом постає в іншій іпостасі — у вигляді традиційних ласощів на ринках Бухари поруч з добірними виноградними гронами паленіють купи трояндових пелюсток — з них у Середній Азії вже півтисячі літ варять варення, джеми та інші солодощі. А щоб не бути голослівними, пропонуємо один з таких рецептів: пелюстки червоних і рожевих троянд з видаленою спідньою білою частиною миють у дуршляку і змішують з половиною кількості цукру та розчином лимонної кислоти (1 чайна ложка на 50 грамів води), залишають в емальованій посудині на чотири-шість годин. З другої половини цукру варять сироп і гарячим заливають пелюстки. Варять до готовності. На 500 г пелюсток беруть 1,2 кг цукру, 1 чайну ложку лимонної кислоти і склянку води.

Красиве і корисне? Віддавна зустрічаємо троянду в рецептах, в лікувальних мазях, приворотному зіллі. Навіть росицю, зібрану з трояндових пелюсток, древні вважали найліпшим засобом при запаленнях очей. А скількох поетів надихала божественна квітка, дарувала естетичну насолоду! І поруч — виноградна лоза. Ні, не втрачає вона своєї привабливості від такого сусідства: звисають начеб зіткані із сонця виноградні грона, зріє визріває в них нектар майбутніх вин.

Та хіба лише заради них плекають люди виноградну лозу? Хіба вона не милує око? І чи неодмінно треба бути винобором, щоб втримати «сонце» на своєму столі! Випробуйте свої сили у переробці винограду — приготуйте виноградний сироп. Для цього ягоди солодкого білого винограду миють, пресують, а одержаний сік проціджують крізь полотнину, додають цукор у пропорції: на 1 літр соку — 1 кг цукру, шматочок лимона або лимонну кислоту і варять кілька хвилин на слабкому вогні. Фільтрують сироп крізь марлю, розливають у сухі пляшки чи банки і закорковують або закривають кришками.

Неважко зробити у домашніх умовах ізюм з винограду солодких сортів. Спершу видаліть ушкоджені чи загнилі ягоди. Щоб прискорити сушіння, занурте грона на три-п'ять секунд в 0,5-процентний розчин соди, нагрітої до 95—97 градусів. На поверхні ягід з'явиться велика кількість дрібних пор, що саме й прискорить їх зневоднення. Потім грона одразу ж промивають під струменем води і викладають на деко в один шар. Сушать на сонці протягом 15—20 днів. Можна сушити і в духовці при температурі 65—70 градусів.

Не перелічити усіх способів переробки дарів землі. Не вичерпати й можливостей людини в її прагненні перевершити природу. Головне — не зажадати від неї більше, ніж вона спроможна дати. А тим, хто цілком вдовольняється спогляданням прекрасного, воно завжди служитиме чудовою поживою для роздумів про вічне — троянди й виноград.

Світлана СЛАВІНА.

Фото Б. ГРАДОВА.

ISSN 0130—7037 «Наука і суспільство», 1990, № 10, 1—88

Ціна 55 коп.

Індекс 74330